

A historical map of Ostrobothnia, Finland, with a compass rose in the upper right. The map shows various regions and towns, including KILJOCKI, LÖCKE, and Tawast. The title is overlaid on the map.

Keskipohjalaiset kulttuuriperintöreitit

KULTURARVSRUTTER I MELLERSTA ÖSTERBOTTEN
CULTURAL HERITAGE ROUTES IN CENTRAL OSTROBOTHNIA

Genius Loci
PAIKAN HENKI

Keskipohjalaiset kulttuuriperintöreitit

KULTURARVSRUTTER I MELLERSTA ÖSTERBOTTEN
CULTURAL HERITAGE ROUTES IN CENTRAL OSTROBOTHNIA

Euroopan maaseudun
kehittämisen maatalousrahasto:
Eurooppa investoi maaseutualueisiin

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
KOKKOLAN YLIOPISTOKESKUS
CHYDENIUS

LEADER

Pirityiset

Toimitus Pertti Hyttinen ja Kari Ilmonen. **Käännökset** Ida Forsman (ruotsi) ja Sirpa Vehviläinen (englanti). **Kannen taustakuva** Viestintätoimisto St. Hurmos.
Layout Mainostoimisto Fristyle. **Paino** Waasa Graphics, Vaasa 2020. ISBN **978-951-39-8353-6** (nidottu) **978-951-39-8354-3** (verkkójulkaisu).

Keskipohjalaiset kulttuuriperintöreitit

Löydä paikan henki!	3	Kuorikoskien kirkonrakentajien muistomerkki	35	Eskolan metsärata	56
Finn platsens ande!	4	Kreeta Haapasalon patsas	35	Eskolan kylä	58
Find the spirit of place – Genius Loci	5			Vanhalampi	59
Pappilareitti	6	Tuohi-Antin maantie	36	Ristilän asema	60
Lohtajan pappila	8	Lampuodin talo	38	Kalliosaari–Katiskajärvi	60
Kaarlelan pappila	10	Hauta Perhossa	38	Itäoja	61
Torgaren pappila	12	Perhon kotiseutumuseo	39	Saarivesi	61
Rosenlundin pappila	14	Kokkonevan taistelu	39		
Hylkyreitti	16	Kreeta Haapasalon muistokivi	40	Kulturarvstrutter i mellersta Österbotten	62
Mathilda	17	Alfred Salmelan talo	40	Prästgårdsrutten	63
Käräjälouodon rahalaiva	18	Poltettu sotilastorppa	41	Vrakens värld	64
Marienburg	19	Hautakedon kivikautinen asuinpaikka	41	Klingande stenarnas rutt	65
Wellamo	20	Metsän aarteiden ja vartijoiden reitti	42	Wirkkala konstnärsstig	66
Torniolaisten purjealus	21	Lapin talo – Lestijärven kotiseutumuseo	44	Näver-Ants landsväg	67
John Grafton	22	Kivestön metsänvartijatila	45	Skogsskatternas och skogsvaktarnas rutt	68
Argo	23	Ilolan metsänvartijatila	45	Järnrutten	69
		Itäniemen kruununtorppa	46	Eskola skogsbana	70
Soivien kivien kyläreitti	24	Niskakorven metsänvartijatila	46		
Konsta Jylhän kotitalo	26	Ahon metsänvartijatila	47	Cultural heritage routes in	
Santerin kaffila	27	Halsuan kotiseutumuseo	47	Central Ostrobothnia	71
Kreeta Haapasalon patsas	27	Töppösen luolikko	48	Vicarage route	72
Pelimannitalo eli Aapintupa	28	Länttäpatin metsänvartijatila	49	World of shipwrecks	73
Kansantaiteenkeskus ja Kalliopaviljonki	29	Maalarin hauta	49	The village of “chiming stones”	74
				Wirkkala artist path	75
Wirkkaloiden taiteilijapolku	30	Rautareitti	50	Anders’ Road	76
Kraatarimuseo	32	Riuttasen mylly	52	Forest treasure and ranger route	77
Kalevalainen triptyyppi	33	Sepäntalo	52	Iron route	78
Vetelin kotiseutumuseo	33	Pajamäen perinnekeskus	53	Eskola forest railroad	79
Patsaat Vetelin kirkolla	34	Määttälän raudanvalmistuspaikka	54		
Perhon kirkon alttaritaulu	34	Seppä Leander Nisula	54	Lähteet	80
		Häkkilän kotiseutumuseo	55		

Löydä paikan henki!

Jokaisella paikalla on oma henkensä, genius loci. Kukin paikka herättää meissä omanlaisia tuntemuksia ja ajatuksia. Henki ei olekaan tuossa paikassa, vaan meissä, ja se on yksilöllinen, jokaisen taustasta ja kokemusmaailmasta riippuva. Mutta tuo kokemus on aina myös yhteisöllinen, ja mikä parasta, voimme syventää sitä monin tavoin. Kun opimme tietämään, mitä tuossa paikassa on tapahtunut, ketkä siinä ovat eläneet, millaisia jälkiä he ovat jättäneet, tulemme osaksi laajempaa, yhteistä paikan henkeä.

Genius Loci on Kokkolan yliopistokeskus Chydeniuksessa luotu verkkosivusto, johon on laajan yhteistyöverkoston avulla koottu satoja keskipohjalaiseen kulttuuriperintöön kuuluvia kohteita. Mobiilisti toimivan sivuston tarkoituksena on edistää ”paikan hengen” tuntemusta virtuaalisessa muodossa, mutta myös toimia apuvälineenä kohteisiin tutustumiseen paikan päällä. Osa kohteista on koottu reiteiksi, joita seurailten on luontevaa tutustua tiettyyn teemaan tai alueelliseen ilmiöön. Tässä kirjassessa esitellään kahdeksan reittiä.

Reitteihin voi tutustua haluamallaan tavalla. Osa reiteistä sijaitsee niin laajalla alueella, että jokin kulkuneuvo on välttämätön, mutta joihinkin reitteihin voi tutustua kävellen tai pyöräillen. Jos haluaa tutustua sisätiloissa oleviin kohteisiin, kannattaa selvittää aukioloajat etukäteen. Osassa kohteissa on saatavilla esim. ravitsemuspalveluja, joiden saataavuus on myös syytä varmistaa ennen matkaan lähtöä.

Kaikista kohteista löytyy enemmän tietoa ja lähteitä Genius Loci -sivustolta. Siellä on myös lisää kuvia sekä tarkat kartat, joiden avulla suunnistaminen on helppoa. Sivustolla on lisäksi runsaasti reitteihin sisällyttämiä kohteita, joihin voi luonnollisesti tutustua myös paikan päällä oman mielenkiinnon mukaan.

Kirjasen ovat toimittaneet Pertti Hyttinen ja Kari Ilmonen. Tekstit on laatinut pääosin Kari Ilmonen yhteistyössä paikallisten kotiseutumiestien kanssa. Paikkakertomukset pohjautuvat sekä kirjalliseen että suulliseen perimätietoon. Käännökset ovat Ida Forsmanin (ruotsi) ja Sirpa Vehviläisen (englanti) käsialaa. Taitosta vastaa Mainostoimisto Fristyle. Valokuvien lähteet ja tekijätiedot on esitetty kirjasen lopussa.

Kirjanen on toteutettu EU:n Leader-hankkeena Pirityiset ry:n toiminta-alueella. Sitä ovat rahoittaneet Euroopan maaseudun kehittämisen maatalousrahasto, valtio ja Chydenius-Instituutin kannatusyhdistys, joille suuret kiitokset.

Tervetuloa kulttuuriperintöreiteille!

Kokkolassa 15.9.2020

Pertti Hyttinen
Kari Ilmonen

Fin platsens ande!

Varje plats har sin egen ande, genius loci. Varje plats väcker speciella känslor och tankar hos oss. Anden finns ändå inte på själva platsen, anden finns inom oss, och den är individuell, beroende på vår bakgrund och upplevelsevärld. Men samtidigt är upplevelsen alltid gemensam, och det bästa är att vi kan förstärka den på många sätt. När vi får veta vad som hänt på platsen, vilka som bott där, hurdana spår de lämnat efter sig, blir vi en del av platsens större gemensamma ande.

Genius Loci är en webbplats som skapats i Karleby universitetscenter Chydenius. Med hjälp av ett omfattande samarbetsnätverk har man sammanställt hundratals besöksmål som ingår i mellersta Österbottens kulturarv. Webbplatsen fungerar i mobilnätet och syftet är att öka kännedom om "platsens ande" i digital form, men även att vara ett hjälpmedel när man vill bekanta sig med besöksmålen på ort och ställe. En del av besöksmålen har fogats till olika rutter som man kan följa för att studera ett visst tema eller ett lokalt fenomen. I den här skriften presenteras åtta rutter.

Rutterna kan avverkas på olika sätt. En del av dem sträcker sig över ett så stort område att det krävs någon form av fortskaffningsmedel, andra rutter kan följas till fots eller med cykel. Den som vill besöka platser inomhus rekommenderas kolla öppettiderna på förhand. På några besöksmål finns det matservering, men det är också skäl att kolla på förhand.

På webbplatsen Genius Loci finns mer information och källmaterial om alla besöksmål, liksom även bilder och noggranna kartor som underlättar orienteringen. Webbplatsen informerar också om besöksmål som inte ingår i rutternas men som den intresserade naturligtvis kan studera på egen hand.

Pertti Hyttinen och Kari Ilmonen har redigerat skriften. Kari Ilmonen har skrivit största delen av texterna i samarbete med lokala hembygds-team. De lokala berättelserna bygger på både skriftlig och muntlig tradition. Översättningarna är gjorda av Ida Forsman (svenska) och Sirpa Vehviläinen (engelska). Reklambyrå Fristyle står för layouten. Fotografiernas käll- och upphovsuppgifter presenteras i slutet av skriften.

Skriften har utarbetats som EU:s Leader-projekt på Pirityiset ry:s verksamhetsområde. Den har finansierats av Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling, staten och Chydenius-Institutets garantiförening, som ska ha ett stort tack.

Välkommen till kulturarvsrutterna!

Karleby den 15 september 2020

Pertti Hyttinen
Kari Ilmonen

Find the spirit of place – Genius Loci

Every place has its own spirit, its genius loci. Each place evokes special emotions and thoughts in us. In fact, the spirit is not in the place but within us – it is individual and depends on our background and experiences. However, this experience always reflects a community spirit as well, and what is best is that there are various ways to deepen the experience. When we learn what has happened in a place, who have lived there and what traces they have left, we become parts of a wider, common spirit of place.

Genius Loci is a website created at the Kokkola University Consortium Chydenius, in collaboration with a large network of partners. It presents hundreds of cultural heritage destinations in Central Ostrobothnia. The purpose of the mobile website is to promote awareness of 'the spirit of place' online, as well as to help visitors learn more about these local destinations on the spot. Some of the destinations are grouped into cultural heritage routes that can be followed based on a specific theme or a local phenomenon. This publication presents eight routes.

You choose how to follow the routes: some cover a large area and you need a car, while others are reachable on foot or by bike. The routes also include indoor destinations, some of which offer food and beverages, but remember to check their opening hours in advance.

The Genius Loci website provides further information and sources on all the destinations as well as more pictures and maps that make it

easy to find your way. Moreover, the website includes several local attractions outside the routes, and you can naturally visit the ones that interest you the most.

The publication was edited by Pertti Hyttinen and Kari Ilmonen. The texts were mainly written by Kari Ilmonen in cooperation with local heritage teams. The place stories are based on both written and oral tradition. The translations are by Ida Forsman (Swedish) and Sirpa Vehviläinen (English), and layout by Advertising Agency Fristyle. The sources of photographs and information on authors are provided at the end of the publication.

The publication was created as an EU Leader project in the operating area of the Pirityiset Association. It was financed by the European Agricultural Fund for Rural Development, the Government of Finland, and the Support Association of the Chydenius Institute, to which we are very grateful.

Welcome to the cultural heritage routes!

Kokkola, 15 September 2020

Pertti Hyttinen
Kari Ilmonen

Pappilareitti

Jo myöhäiskeskiajalla oli määrätty, että talonpoikien velvollisuutena oli rakentaa pappiloihin ”seitsemän huonetta”: tupa, paistinhuone, lato, vilja-aitta, ruoka-aitta, luhti ja navetta. Myöhemmät pappilat rakennettiin yleensä entisten pappiloiden paikalle, jolloin voitiin käyttää vanhoja muurattuja kellareita. Pappilat rakennettiin yleensä vesistöjen äärelle sujuvien kulkuyhteyksien vuoksi.

Pappilarakennusten hirret nousdettiin pappilan tai talollisten mestistä. Rakentaminen ja ylläpito olivat seurakuntalaisten tehtäviä. Pappilan maatilantootto oli osa papin palkkaa, mutta huomattava osa papin saatavista koostui seurakuntalaisten toimittamista luonnontuotteista, kuten viljasta, heidän tekemistään päivätöistä sekä erilaisista toimituksista, kuten vihkimisestä ja hautaamisesta suorittamisestaan maksuista. Vasta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä alettiin siirtyä luontaiseduista rahapalkkaan. Päärakennus jäi edelleen papin ja hänen perheensä asunnoksi.

Pappiloita koskeviin veronluonteisiin kansalaisvelvollisuuksiin ei aina suhtauduttu myönteisesti. Kautta vuosisatojen talonpoikien keskuudessa esiintyi paikoin kapinahenkeä ja pyrkimystä laiminyönteihin. Säätypappien privilegioita ja joskus verrattain yltykkylläistä elämäntyyliä arvostelivat myös

talonpoikaistaustaiset ja herätysliikkeistä ihanteensa ammentaneet nuoremman polven papit. Rovastin poika ja pappilassa kasvanut kirjailija Juhani Aho toi esille papin perheen ristiriitaisia henkilösuhteita. Kirjailija Väinö Linna puolestaan kuvasi väkävasti romaanitrilogiassaan ”Täällä pohjan tähden alla” pappilan ja torppareiden paikallista konfliktia, joka oli osa laajempaa yhteiskunnallista ja aatteellista käymisprosessia 1900-luvun alkupuolella.

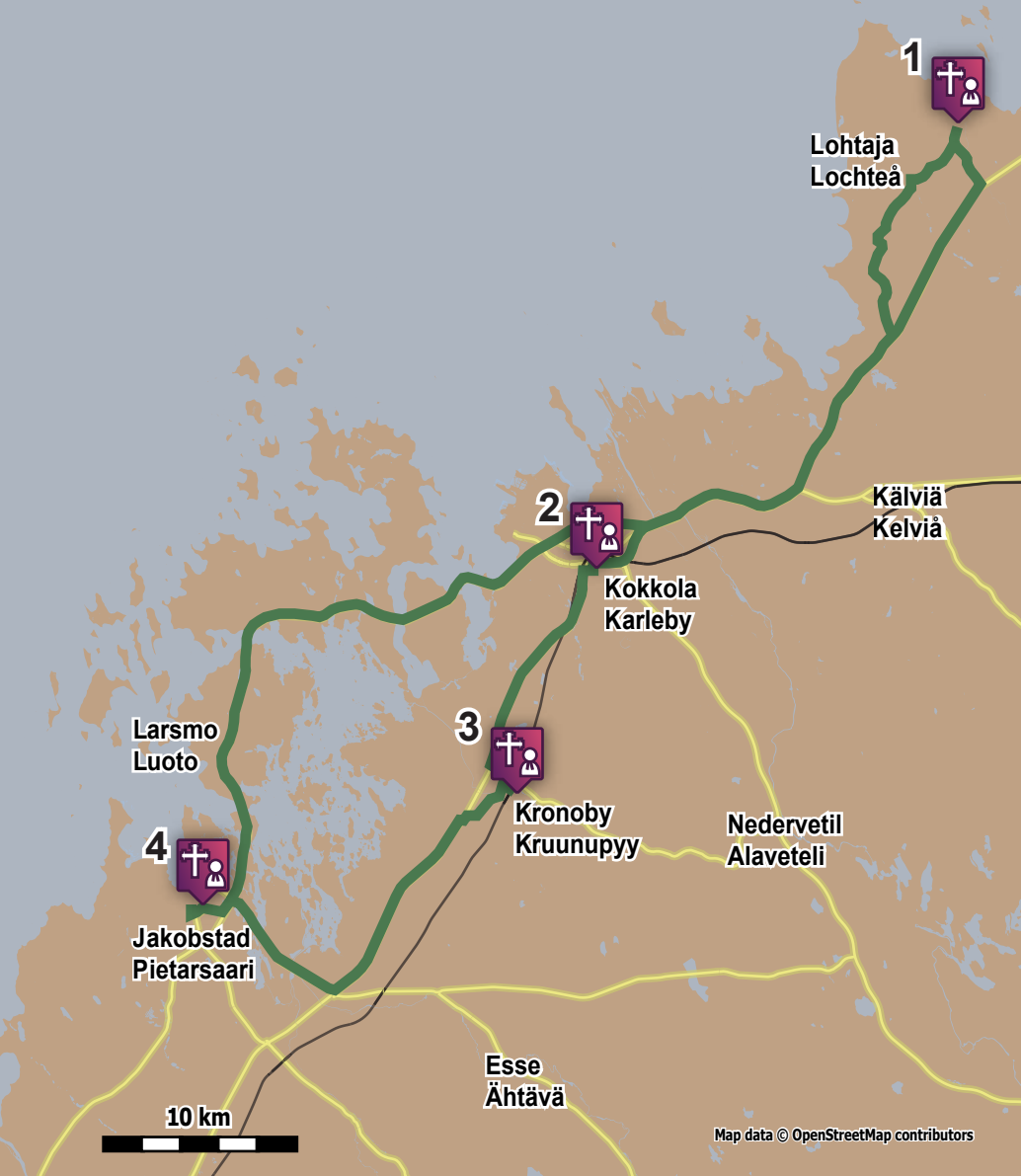

Pappiloiden ja pappissäädyn privilegioiden historia ei siis ole ristiriitaton, mutta toisaalta paikalliselle väestölle saattoi olla kunnia-asia, että kirkkoherra pappilassaan tuli kaikin puolin hyvin toimeen. Katsottiin, että pappilan, kirkon ja kellotapulin tuli kuvastaa pitäjän suuruutta ja varallisuutta. Lisäksi pappilat olivat eräänlaisia edistyksen keskuksia. Kokeellisen tieteen keksintöjä otettiin nopeasti käyttöön. Esimerkiksi 1700-luvulla pappiloissa saattoi olla lämpömittarin ohella ilmapuntari, vuonna 1766 Kaarlelan pappilassa oli jonkinlainen sähkökone (elektrisk machin) ja vuonna 1775 Kruunupyyn pappilassa käytettiin kompassia ja mikroskooppi. Pihamaan aurinkokellon saattoivat syrjäyttää seinäkello ja taskukello. Elettiin valistuksen ja hyödyn nousukautta.

Pappien opetukset eivät sisältäneet pelkästään uskonoppia ja siveellisyyttä, vaan aiheina oli-

vat myös maanviljelys, puutarhanhoito ja talouden hoito. Luonnonhistorian ja talousopin professori Pehr Kalm kehotti jo 1700-luvun puolivälissä Turun ylioppilaita perustamaan tuleviin virkataloihin puutarhoja, joita hän oli ulkomaanmatkoillaan nähnyt. Kalm väitti monen vaarallisen taudin johtuvan liiasta lihansyönnistä, ylenmääräisestä suolan käytöstä sekä paljosta istumisesta. Hän suositteli ennen kaikkea maito- ja kasvisruokia. Rosenlundin pappilassa kirkkoherra Gabriel Aspegren rohkaisi rahvasta kasvattamaan ja jalostamaan kasveja, joiden avulla voitaisiin torjua katovuosien aiheuttamat nälänhädät ja samalla vähentää tuontia ulkomailta.

Papisto kantoi vastuuta myös pitäjän terveydenhuollosta, rokotuksista, köyhänhoidosta ja kansanopetuksesta. Papistolle saattoi kuulua myös kunnallishallinnollisia tehtäviä, kuten viljamakasiineista huolehtimista ja siltojen kunnostamista. Yhteiskunnallista aktiivisuutta kuvastaa muun muassa se, että Kokkolan kirkkoherra Edvard Johansson oli 1800-luvun lopulla ahkera suomalaisuuden ja suomenkielisen oppilaitoksen puolestapuhuja. Hänen varhainen edeltäjänsä Anders Chydenius tunnetaan monipuolisena yhteiskunnallisena ja eettisenä vaikuttajana.

Pappilareitin varrelta löytyy joukko pohjalaisia pappiloita, joiden päärakennukset ovat valmistuneet 1700-luvulla tai aivan 1800-luvun alussa. Reitti Lohtajalta (1) Kokkolan (2) ja Kruunupyyn (3) kautta Pietarsaaren (4) noudattaa pitkälti vanhan Pohjanlahden Rantatien linjausta. Jos haluaa poiketa uudemmalle rantatielle, niin sanotulle 7-sillan tielle, niin sen varrelta Luodon saaristokunnasta löytyvät kaunis puukirkko ja Marieholmin pappila, jotka ovat peräisin 1700-luvun lopulta.

Lohtajan pappila

Alaviirteentie 105 Lohtaja

Lohtajan eli Saukon pappila rakennettiin talollisten ja taitavien kirvesmiesten voimin entisen Pappilanlahden rannalle. Saukko-nimi juontunee siitä, että ensimmäisen pappilan aikana 1500- ja 1600-luvun vaihteessa rannalla liikkui sauikkoja. Nykyisen pappilan aikana muinainen merenlahti on ollut pieni järvi, jonka kuivattamiseen niityksi haettiin lupaa jo 1700-luvun puolivälissä. Vielä 1940-luvulla matalaksi kutistunut lampi oli suosittu lasten kalastus- ja seikkailupaikka. Talvisin Pappilanlahden jäällä järjestettiin raveja.

Kerrotaan, että lääninrovasti Anders Chydenius luonnosteli tarkastuskäynnillään pappilan alustavan rakennussuunnitelman, joka kirjanpitäjä Johan Blomströmin piirtämänä hyväksyttiin pitäjänkokouksessa joulukuussa 1797. Pappila valmistui rakennusmestari, kirkonisäntä Erkki Jukkolan johdolla asumiskelpoiseksi vuonna 1803, jolloin aiemmin Kauhajoella kappalaisena toiminut kirkkoherra Anders Törnudd perheineen asettui sinne.

Suomen sodan aikana pappila toimi Suomen sotavoimien ylipäällikön Wilhelm Klingsporin päämajana. Syyskuun lopussa vuonna 1808 pappilassa solmittiin aselepo Ruotsin ja Venäjän välille. Sota kuitenkin jatkui ja vuoden päästä Suomi liitettiin suuriruhtinaskunnaksi osaksi tsaarin Venäjää.

Pappilan päärakennusta on kahden vuosisadan aikana luonnollisesti korjailtu, ehostettu ja muutel-

tu, mutta pääpiirteissään rakennus on säilynyt entisellään. Rakennus laudoitettiin vuonna 1820 ja kaksiskoisti rakennettiin vuonna 1875. Viimeisin peruskorjaus tehtiin vuosina 2013–2015.

Lohtajan pappilassa ehti historiansa aikana asua koko virkakautensa lähes kymmenen kirkkoherraa. Viimeisin heistä oli Mikko Himanka (1940–2016), joka asui pappilassa eläkkeelle jäämiseensä asti vuoteen 2003. Vielä tämänkin jälkeen pappilassa asui pari vuotta rovasti Tuomo Jukkola.

Pappilassa on Lohtajan seurakunnan kirkkoherranvirasto. Kesäisin Lohtajan Kirkkomusiikkijuhlien aikana siellä on järjestetty mm. taidenäyttelyitä ja tarjolla on ollut Ruustinnan kahvipöytä.

Pappilan hyvin hoidettuun pihapiiriin, entiseen umpipihaan, saavutaan läpiajettavan, 1700-luvun puolivälissä rakennetun luhdin kautta. Pappilan kellari on päärakennusta paljon vanhempi, tiittävästi 1600-luvulta.

Tarinaa:

Ennen rautatietä vanhaa Pohjanlahden Ranta-tietä pitkin kulki monenlaista väkeä. Arvohenkilöt majoittuivat matkoillaan mieluummin pappiloissa kuin kestikievereissa. Myös vähäosaisia oli liikkeellä. Kerrotaan Lohtajan pappilanemännästä, ruustinnasta, joka oli tyly pappilan keittiönovella käyviä kerjäläisiä kohtaan – evästä heille ei pappilasta herunut. Sitten pappilaan tuli töihin keittiöpiika, joka kristillisessä hengessä antoi salaa kerjäläisille ruokaa. Ruustinnan kuoltua tämä ilmestyi piian uniin ja aneli edes yhtä niistä kiitoksista, joita piika oli kerjäläisiltä saanut. Piika kääntyi rovastin puoleen ja sai tältä neuvoksi antaa yksi kiitos rouvavainalle, koska piialle itselleen oli kertynyt kiitoksia niin paljon. Ruustinna tuli taas piian uniin pyytämään edes yhtä köyhien kiitosta. Tähän piika tuhahti: ”Ota vaikka kaikki!” Tämän jälkeen piika sai nukkua rauhassa. (Himanka: Lohtajan pappila 200 vuotta)

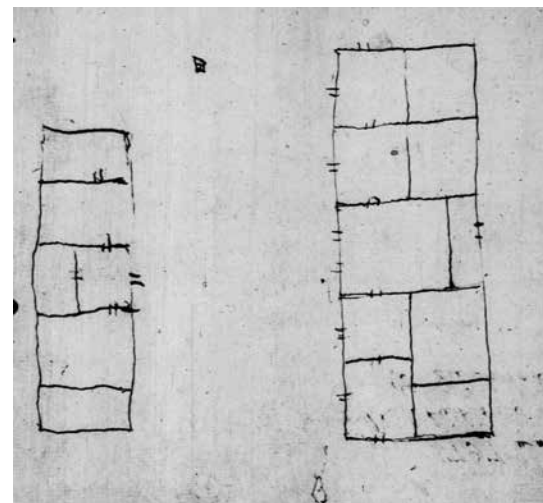
Rovasti Arthur Keckmanin aikaan 1860-luvun toisella puoliskolla myös Lohtajalla koettiin ankaria nälkävuosia. Lohtajallakin erityisesti kevät 1867 oli pitkään runsasluminen ja kylvyöt myöhästyivät. Ihmisiltä ja eläimiltä loppui ruoka, tappavaa lavantautia oli liikkeellä. Venäjältä tuotiin jauhoja, joita Lohtajan pappilassa sekoitettiin parkki- ja olkijauhoihin. Leivottuja leipiä jaettiin nälkäisille pitäjäläisille. (Himanka: Lohtajan Joulu 1978)

Arthur Keckman kertoo pappilan apteekkitoiminnasta: ”Tavallisin lääke oli suolaviina, kukkaviina ja pirunpaskaviina.” Varsinkin suolaviinaa Keckman piti hyvänä lääkkeenä moneen tautiin. (Himanka: Lohtajan Joulu 1979)

Historiantutkimusta harrastaneen rovasti Mikko Himangan rouva Maj-Britt Källström-Himanka muistelee perheen muuttoa Kaarlelasta, pienestä diakonissan virka-asunnosta Lohtajan pappilaan: ”Vuonna 1973 heinäkuun viimeisenä päivänä muutimme suureen, historialliseen, perinteikkääseen pappilaan ja seurakuntaan. Aavistin, mutta en tiennyt, kuinka rakas aviomieheni tulisi olemaan ’naimisissa seurakunnan kanssa’. Ja minä myös.” Maj-Britt kertoo pappilan monenlaisista tehtävistä, joiden hoitamisessa tarvittiin avuksi myös erilaisia palveluryhmiä. ”Olimme Mikon kanssa pyrkineet siihen, että pappilassa olisi matala kynnyks. Tiesimme, että lohtajalaiset ovat säästäväisiä ja hyväsydämisii. He tulevat talkoisiin, jos pyydetään.” Maj-Britt kertoo tottuneensa siihen, että ihmisiä tuli muutoinkin pappilaan ja istui penkillä kertomasissa juttuja. (Haastattelija: Helena Anttiroiko-Mehtälä)

Pappilanjärvi Jonas Cajanuksen kartassa vuodelta 1765. Kansallisarkisto.

Mahdollisesti Anders Chydeniuksen piirtämiä Lohtajan pappilan luonnoksia rovastintarkastuspöytäkirjassa vuodelta 1797. Kansallisarkisto.

Kaarlelan pappila

Kirkonmäki Kokkola

Kaarlelan pappilan päärakennus valmistui kirkkoherra Karl Gustav Weranderin aikana vuonna 1737. Aumakattoisen rakennuksen runko tehtiin punahongasta.

Werander osallistui 1740-luvun alkupuolella valtiopäiville eikä sen jälkeen enää palannut seurakuntansa virkaan, jota alkoi hoitaa Kuusamosta muuttanut Jacob Chydenius. Tämän poika Anders Chydenius puolestaan jatkoi viranhoitoa pappilassa vuodesta 1770 kuolemaansa asti vuoteen 1803. Anders Chydenius toimi ennen Kokkolaan siirtymistä Alavetelin kappeliseurakunnan kappalaisena.

Anders Chydenius vaikutti uskonopin rinnalla valistusajattelijana, taloustieteilijänä ja poliitikkona valtiopäivillä. Hän oli muun muassa kaupanvapauden, painovapauden, uskonvapauden ja demokration puolestapuhuja. Hän puolusti myös työläisten oikeuksia.

Chydeniuksen monipuolisuudesta kertoo sekin, että hän järjesti konsertteja pappilassaan viikoittain. Muusikot olivat Kokkolan säätyläisperheiden nuoria. Chydenius itse soitti mahdollisesti huilua. Chydeniuksen nuottikokoelmaan kuului muun muassa Giovanni Pergolesin, Gaetano Pugnanim ja Antonio Rosettin sävellyksiä. Myöhemmin Chydenius myi nuotiston Turun Soitannolliselle Seuralle, jonka hänen huilua soittava sisarenpoikansa Jakob

Tengström oli perustanut. Kerrotaan, että nuottien hinnasta käytiin kiivasta keskustelua, mutta lopulta hinnaksi sovittiin 16 riikintaalerialia, joka vastasi tuolin 25 ruistynnyrin hintaa!

Pappiloissa oli tapana valmistaa ja kokeilla monenlaisia lääkkeitä, joiden aineksia kasvoi pappiloiden yrttitarhoissa. Lääketieteeseen perehtynyt Chydeniuskin teki kokeita valmistakseen oopiumunikosta rohtoja, joita oli tuohon aikaan tapana antaa muun muassa lapsille rauhoittavana uniläk-

keenä ja aikuisille punatautiin ja hammastautiin. Eräs tunnettu sekoitus sisälsi oopiumuutetta, alkoholia ja kanelivettä.

Kaarlelan pappila on maamme vanhin tyylinsä säilyttänyt pappilarakennus. Pappila-alueen läheisyydessä sijaitsee Pyhälle Katariinalle omistettu myöhäiskeskiaikainen Kaarlelan kirkko, joka Chydeniuksen aloitteesta laajennettiin ristikirkoksi.

Tarinaa:

"Kukaan meistä ei voine odottaa, että palvelusväki puolustaisi itse asiaansa yleisön edessä. Rohkeiden sanoa, että tuskin kukaan heistä tietää, että kysymys heidän vapaudestaan on noussut hyvin voimakkaasti esiin, ja kuka heistä pystyy kirjoittamaan mitään puolustaakseen itseään ja jäljään? Niinpä noin puolustuskyvyttömiä ihmisten oikeuksia on vaalittava kaksin verroin huolehtivaisemmin; sillä muuten käy väistämättä niin, että yli mennään mieluummin siitä, missä aita on matalin." (Anders Chydenius 1778)

"Ovathan he ihmisiä ja siis luonnostaan kaltaisiamme, he ovat syntyessään saaneet järjellisen sielun ja vapaan tahdon asuakseen maailmassa, sen takia heitä on myös kohdeltava ihmisenä." (Anders Chydenius 1778)

"Jos heillä (työläisillä) olisi ollut onni syntyä säätyläisten, kauppiaiden ja tilallisten lapsiksi, he nauttivat lakien turvaa, mutta kun näin ei ole käynyt, heidän kohtalonsa on väistämätön, eikä valtakunnan perustuslaki eivätkä Ruotsin kuninkaan antamat vakuutukset pysty turvaamaan heidän vapauttaan." (Anders Chydenius 1778)

Rahvaan oikeuksien puolustajana Anders Chydeniuksen osana oli toimia myös todistajana tuon ajan rangaistustilaisuuksissa. Keväällä 1786 Kruunupyyn mestauspaikalla, jossa oli mestattu kolme murhamiestä ja heidän jäännöksensä oli määrä asettaa varoituksena nähtäville, Chydenius puhui näin: "Kuninkaan käskynhaltija on velvoittanut minut puhumaan varoituksen sanoja teille, jotka olette tänään nähneet tämän kauhean näyn. (...) Heidän kätensä ja päänsä isketään seipäisiin, heidän ruumiinsa jäävät teillipöyriin sidottuina taivaan lintujen saaliiksi, ja korpit nokkivat heidän silmänsä. Hirmuinen näky kulkijoille, jotka ohittavat tämän mestauspaikan!" (Anders Chydenius 1786)

Chydeniuksen monipuolinen kirjallinen tuotanto on julkaistu viitenä tieteellisesti toimitettuna ja kommentoituna niteenä ruotsiksi ja suomeksi sekä englanninkielisenä koosteena *Anticipating The Wealth of Nations*. Kaikki tekstit on julkaistu myös osoitteessa chydenius.kootutteokset.fi. Chydenius herää yllättäen henkiin myös sarjakuva-albumissa *Viimeinen puhe – Anders Chydeniuksen paluu*.

Kaarlelan pappila kirkkoherra Edvard Johanssonin 1899 ottamassa kuvassa.

Torgaren pappila

Torgarentie 22 Kruunupyö

Torgaren pappilan nimi tulee Anders Torgaren tilasta, joka liitettiin virkataloon 1600-luvun puolivälissä. Nykyinen päärakennus valmistui rakennusmestari Hans Riskan johdolla kirkkoherra Henric Aulinin aikana 1790-luvun lopulla. Vuonna 1819 rakennus laudoitettiin ja maalattiin punamullalla. 1850-luvulla rakennusta laajennettiin. Historiansa aikana rakennusta on luonnollisesti korjailtu ja ehostettu useita kertoja. Kellari on peräisin 1600-luvulta.

Torgaren pappilan rakennukset ja pihapiiri kuvastavat oman aikansa maatalouskulttuuria. Torgaren pappilassa oli jo 1730-luvulla kanala, joka oli harvinaisuus Pohjanmaalla siihen aikaan. Pappilassa harjoitettiin uusia viljelymenetelmiä ja käytettiin uusia työvälineitä, mikä oli esikuvana alueen talonpojille. Myös uusia kotieläinrotuja esiteltiin ja eläinjalostusta harjoitettiin. Pihapiirissä sijaitsevat yhä 1840-luvulta peräisin olevat renkitupa, mankelitupa ja kivinavetta, jotka edustavat kirkkoherra Anders Gustaf Kihlmanin uudistusmielistä pappila-aikaa.

Pappilassa eli ja vieraili merkkihenkilöitä. Suomalaisen historiankirjoituksen isäksi kutsuttu Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) vietti lapsuudessaan kymmenen vuotta pappilassa enonsa, kirkkoherra Gustaf Jusleniuksen hoivissa. Kansallisrunoilija Johan Ludvig Runeberg vieraili silloin tällöin pappilassa 1820-luvun alkuvuosina.

Pappilan viimeinen asukas oli kirkkoherra Gustaf Stenbäck, joka siirtyi vanhasta pappilarakennuksesta uuteen papin asuntoon vuonna 1960. Tämän jälkeen pappilarakennus toimi täyshoitolana ja pienteollisuustiloina, kunnes Torgaren säätiö vuonna 1979 otti rakennukset ja pihapiiriin museaaliseen käyttöön.

Kruunupyön kirkko ympäristöineen ja Torgaren pappila muodostavat hyvin säilyneen kulttuuriperintöalueen. Pihapiirissä ovat myös maatalousmuseo ja koulumuseo.

Pappilassa järjestetään muun muassa erilaisia kulttuuritapahtumia.

Tarinaa:

Henric Aulin vietti loppuelämänsä yksinäisenä leskenä. Hänen tyttärensä oli mennyt naimisiin talonpojan kanssa, mikä sen ajan sääty-yhteiskunnassa saattoi herättää paheksuntaa. Kerrotaan, että isä Aulin antoi avioliitolle siunauksensa vasta kuolinvuoteellaan. (Nils Storå: Torgare prästgård i Kronoby)

Johan Ludvig Runeberg vieraili 1820-luvun alkupuolella entisten luokkatovereidensa kanssa pappilassa. Paikallisen perimätiedon mukaan Runeberg viihtyi hyvin varsinkin kirkkoherra Fredrik Juveliuksen tyttären Fredrikan kanssa – käyskennellen tämän kanssa pappilan lähellä sijaitsevalla ”rakkaudenpolulla”, joka johti lammelle. Heidän seurustelusuhteensa päättyi, mutta yhteydenpito säilyi läpi elämän. Fredrika julkaisi vanhoilapäivillään runokokoelman Bleka Blommor (1870) tiettävästi Runebergin taloudellisella tuella. (Nils Storå: Torgare prästgård i Kronoby)

Rosenlundin pappila

Puutarhakatu 6 A-C Pietarsaari

Kirkkoherra ja rovasti Gabriel Aspegren rakennutti Rosenlundin rinteelle pappilan, joka valmistui vuonna 1765, mutta pääsi nopeasti rapistumaan ja se purettiin vuonna 1797. Kirkkoherra Erik Brunnius rakennutti kaupungin puuseppien ja käsityöläisten avulla sekä osittain pitäjältä ja kaupungilta saamallaan rahalla samalle paikalle kaksikerroksisen päärakennuksen, joka valmistui vuonna 1798. Edellisen pappilan kivikellari säilytettiin uuden pappilan uuminessa. Vuonna 1817 rakennus laudoitettiin, varustettiin uudella tiilikatolla ja maalattiin keltaiseksi.

Gabriel Aspegren oli ehtinyt virkakautenaan rakennuttaa Rosenlundin karulle ja kivikkoiselle mäelle kiviaidalla ympäröidyn laajan ja symmetrisesti kortteleihin jaetun puutarhan. Puutarhan rakentamisen Aspegren maksoi omista varoistaan. Ilmeisesti Aspegren oli seudulla ensimmäisiä, jotka viljelijät myös perunaa. Aspegren rakennutti myös 1770-luvulla valmistuneen suurikokoisen ja siihen aikaan edistyksekkään, harmaakivistä muuratun eläinsuojan, jossa pidettiin lehmiä, hevosia ja lampaita. Rosenlundin pappilan pihapiiriä kehystävät renkituvat ovat myös 1700-luvulta. Aspegren laajen-

si viljelysmaitaan ja hänen maillaan oli myös torppareita, joiden avulla hän sai lisätuloja. Aspegren kuoli lyhyen sairauden jälkeen keuhkokuumeeseen vuonna 1784.

Pappilan kirkkoherrana 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla toiminut Johan Höckert oli aiemmin työskennellyt Oulun triviaalikoulun opettajana ja rehtorina. Hänen oppilaisiin kuului J.V. Snellman, joka luonnehti opettajaansa ”harvinaisen hienoksi maailman mieheksi”. Höckert toimi virassaan 34 vuotta. Hän toi usein esille huolensa alueen köyhistä, nälkäisistä ja sairaista ja onnistuikin välillä helpottamaan heidän elämänsä muun muassa ruoka-avustusten muodossa.

Rosenlundin pihapiirissä kaikki kohteet ovat nähtävillä huolellisesti kunnostettuina ja entisöityinä. Kivinavetassa toimii Pedersören seudun kotiseutumuseo. Aspegrenin puutarhakokonaisuus on ennallistettu vanhojen dokumenttien ja suunnitelmien mukaan. Puutarhassa kasvaa hyöty- ja koristekasvien lisäksi muun muassa 1700-luvulle tyypillisiä lääkekasveja, jotka olivat kotiapteekkien raaka-ainetta. Puutarhaa ympäröi yhä vanha kivimuuri portteineen.

Tarinaa:

Kerrotaan, että Kristiinankaupungissa vuonna 1708 syntynyt Gabriel Aspegren eli lapsuutensa ja nuoruutensa taloudellisessa köyhyydessä. Gabrielin perhe pakeni isovihan aikana Ruotsiin, jossa Gabrielin isä Anders Aspegren toimi pienipalkkaisena opettajana ja apupappina. Isovihan jälkeen perhe palasi Kristiinankaupunkiin ja Gabriel lähetettiin triviaalikouluun Poriin. Tuohon aikaan köyhät koulupojat lähtivät loma-aikoinaan kerjuureissuille ansaitsemaan leipänsä laulamalla ja tekemällä taloissa aputöitä. (Nikula: Pedersöre Jul- och hembygdsblad 1936)

Gabriel Aspegrenin kerrotaan olleen pappila-aikanaan toimekkas, määrätietoinen ja valistunut mies. Sielunhoidon lisäksi hän oli kiinnostunut maanviljelystä ja puutarhanhoidosta. Tästä osoituksena syntyi Rosenlundin kivikkoiselle ja karulle mäelle kovalla ja sinnikkäällä työllä laaja ja monipuolinen puutarha. Puutarhan peltoala oli Aspegrenille kovin rajallinen, joten hän pyrki hankkimaan viljelys- ja metsämaata muualtakin. Laajennuspyrkimyksissään Aspegren kohtasi paljon vastustusta porvariston ja maistraatin taholta, mikä katkeroitti Aspegreniä. (Söderhjelm: Jakobstads historia)

Huolimatta ruumiillisesta heikkoudestaan ja entisen elämänsä taloudellisesta köyhyydestä Aspegren kykeni saavuttamaan roivastin arvon, mainetta ja omaisuutta, minkä kerrotaan johtuneen hänen vahvasta kunnianhimestaan, sitkeästä energisyydestään ja ”kirikkaasta päästään”. (Nikula: Pedersöre Jul- och hembygdsblad 1936)

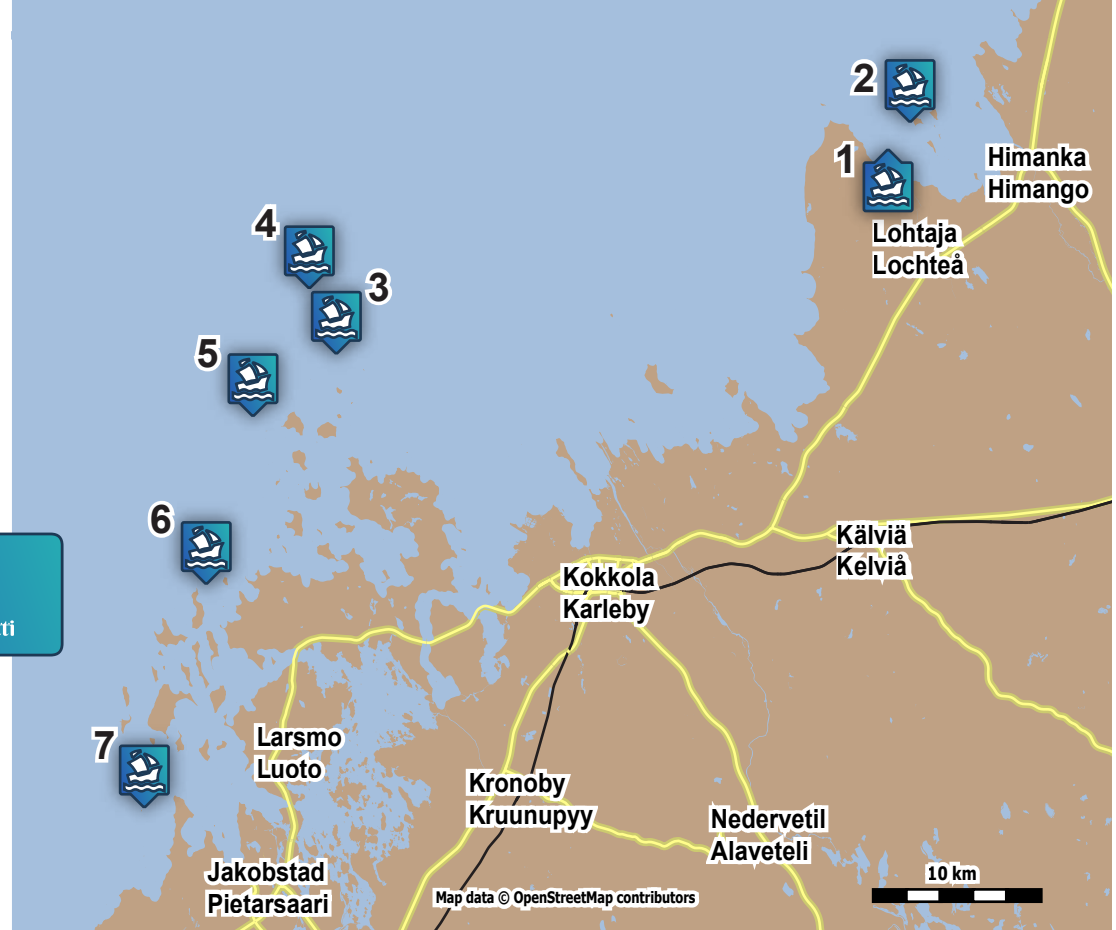
Kirkkoherra Gabriel Aspegrenin puutarha on Suomen merkittävimpiä 1700-luvun geometrisiä puutarhoja. Pappilan puinen päärakennus on vuodelta 1798 ja suuri kiviinavetta on 1770-luvulta.

Hylkyreitti

Pohjanlahden talonpoikaispurjehtijat kävivät aktiivisesti kauppaa jo keskiajalla, ja laivoja rannikolla on rakennettu 1500-luvun lopulta. Alueen laivanrakennus laajeni 1600-luvulla, sillä kauppapurjehdus ja alusten myynti lisääntyivät. Merkittäviä laivanrakennuspaikkoja sijaitsi Pietarsaaresta Kalajoelle saakka, ja alue oli 1700-luvulla ja 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla Suomen voimakainta laivanrakennusseutua.

Tapulikaupunkioikeuksien myötä kansainvälinen kauppa ja merenkulku vilkastuivat entisestään 1700-luvun loppupuolella. Pohjalaiset laivanvarustajat veivät ulkomaille purjelaivojen lisäksi tervaa ja puutavaraa, ja sieltä tuotiin muun muassa suolaa, tupakkaa, kahvia ja mausteita. Purjelaivojen kulkutausi hiipui 1800-luvun loppupuolella. Kieltolain aikaan vuosina 1919–32 Pohjanmaan merialueilla liikkui tiuhaan vahvoilla moottoreilla varustettuja nopeita pirttualuksia, joita tullin moottoriveneet yrittivät parhaansa mukaan ottaa kiinni.

Merenkulussa esiintyi paljon myös vastoinkäymiä, vaaroja ja tragedioita. Sekä aluksissa että kotisatamissa koettiin usein huolta, pelkoa ja murhetta. Myrskyt, karikot ja matalikot aiheuttivat lukuisien pohjalaislaivojen haaksirikon, eikä ihmishenkien menettämisiltä aina vältytty. Esimerkiksi kokko-

lalaisaluksista haaksirikoissa menetettiin 1700- ja 1800-luvuilla lähes 50 alusta. Tuhoisimmat haaksirikot kohtasivat Speculationia vuonna 1787 Väli-merellä, Activea vuonna 1842, Mercuriusta vuonna 1844 ja Familieta vuonna 1860 Atlantilla. Kymmeniä ihmisiä hukkui näissä haaksirikoissa, ja aineelliset menetykset olivat valtavat. Kerrotaan, että Mer-

curiuksen haaksirikosta onnistui pelastautumaan ainoastaan kokki, joka ajautui rantaan ilmeisesti jonkin pyöröpuun varassa.

Pietarsaarelalaisuksista esimerkiksi Anna Maria ajoi kovassa myrskyssä karille Ruotsin länsirannikolla syksyllä 1803, lastinaan muun muassa tervaa, pikeä ja sahatavaraa. 13 merimiestä hukkui. Kadonnut lai-

Reitti tutustuttaa muutamiin Lohtajan (1 Mathilda, 2 Käräjälüodon rahalaiva), Kokkolan (3 Marienborg, 4 Wellamo), Luodon (5 Torniolaisten purjealus, 6 John Grafton) ja Pietarsaaren (7 Argo) merialueiden hylkyihin.

va tunnistettiin rantaan ajelehtineesta merimiesarkusta, joka sisälsi nimikirjaimilla varustettuja vaatteita. Joulukuussa 1882 myrsky paiskasi fregatti Vandaikselta viisi miestä yli laidan Englannin kanaalissa.

Myös Pohjanmaan rannikolla ja saaristossa on satunut lukuisia haaksirikkoja. Merialue on matalaa ja karikkoista. Varsinkin ikivanha saaristoreitti, niin sanottu itäreitti Tukholmaan, oli vaarallinen mutta toisaalta myrskyiltä suojassa. Suuremmat, raskaissa lassteissa etelään pyrkineet alukset käyttivät joko avomerireittiä tai Ruotsin rannikon lähellä kulkevaa länsireittiä. Vielä 1800-luvulla kiinteistä ja kelluvista merimerkeistä huolehtiminen oli vasta alkutekijöissä. Myös luotsitoiminta, merikartat ja navigointilaitteet olivat nykymittapuun mukaan puutteellisia. Edistystä oli, että Tankarin saarelle rakennettiin valomajakka vuonna 1889. Toki tunnusmajakoita eli pookeja oli rakennettu Pohjanmaan merialueille jo paljon aiemmin.

Kokkolan merialueella arvellaan olevan satoja vedenalaiskohteita, joista läheskään kaikkia ei ole tutkittu eikä siis hylyiksi varmennettu. Meren alla lepää paljon arvokasta ja tutkimatontakin kulttuuriperintöä: enemmän tai vähemmän ehjiä laivarunkoja, hajonneita rakenteita ja hylkyjen irtotavaraa. Merenalainen maailma on mykkä ja näkymätön kunnes sille annetaan saatavilla olevien tietojen ja tarinoiden avulla uusi elämä.

Mathilda

Lohtajanselkä Lohtaja Kokkola

Lohtajanselällä Vattajaniemen itäpuolella on löydetty pohjahiekkaan painuneen laivan pohja, jonka oletetaan olevan turkulaisen kuunari Mathildan hylky. Alus haaksirikkoutui pohjois-myrskyssä lokakuussa 1869. Aluksen lastina oli veistettyjä parruja. Laivuri J. Bergroth ja miehistö pelastuivat.

Tarinaa:

Staabikapteeni Olof Mellenius kuvaili Mathildan haaksirikkoa siten, että aluksen purjeet olivat jäätyneet ja siten toimintakyvyttömät. Myrsky työnsi aluksen Wälipauhan kivikkoon ja sitten matalikkoon, jonne aluksen pohjaosa takertui päätyosan ja parrulastin kulkeutuessa aallokon mukana rantaan. Kalastajat pelastivat miehistön. Parrut korjattiin talteen, tapuloihin ja myytiin huutokaupalla. Muun muassa Lohtajan pappilan rovasti Arthur Keckman rakennutti parruista navetan. Mellenius kertoo myös, että laivan pohja ajautui myöhemmin toisen syysmyrskyn mukana matalikolta Lohtajan jokisuulle tukkien mereen laskevan jokiväylän. Tämä aiheutti sen, että tulvat uursivat jokisuulle aivan uuden, mutkaisen väylän. (Hakala: Käräjälüoto 2005)

Käräjälüodon rahalaiva

Lohtaja Kokkola

Käräjälüodon saaresta työntyvän Rahakallion edustalle on haaksirikkoutunut 1740-luvulla purjealus, jonka arvellaan olevan ruotsalainen veronkantoalus Förstfodingen. Pitkään suullisen perimätiedon varassa elänyt haaksirikko sai todistusvoimaa, kun paikalta löydettiin 1930-luvulla yhden ja kahden äyrin kuparikolikoita ja kymmeniä ploomurahoja. Myöhemmin löytöjä on tehty lisää. Aluksen jäänteistä on päätelty, että se on ollut 12–14 metriä pitkä.

1980-luvun lopussa sukellusseura Bothnia Navalis tutki haaksirikkoalueen niin tarkasti, että kuparirahoja löytyi lähes 1000 kappaletta. Rahat ovat vuosilta 1718–1748.

Tarinaa:

Tarinan mukaan Förstfodingenin miehistö siirsi laivassa olleen kullan ja muut arvoesineet maihin jättäen kuparirahat alukseen. Tämän jälkeen alus olisi ohjattu kallionkielekkeeseen ja miehistö siirtynyt maihin. Tarina kertoo myös, että haaksirikosta olisi tehty 1700-luvulla tutkimuksia, mutta todisteiden puuttuessa miehistöä ei voitu asettaa vastuuseen. (Hakala: Käräjälüoto 2005)

”Missä oli mahdollinen kulta? Se todennäköisesti pelastettiin jo vuonna 1748 tai sitä ei lastissa lainkaan ollut.” (Hakala: Käräjälüoto 2005)

Museojohtaja Pekka Toivonen aprikoi sukellusleirillä, että alus on saattanut haaksirikoutua jossakin muuallakin ja että raha-arkku on pelastettu mutta pudotettu Rahakallion edustalla. (Norrmén: Jakobstads Tidning 10.7.1988)

Käräjälüoto Jonas Cajanuksen kartassa vuodelta 1765. Kansallisarkisto.

Marienburg

Tankarin luoteisalue Västerbodan Kokkola

Viisimastoinen ja yli 70-metrinen kuunari m/s Marienburg oli tulossa syyskuussa 1924 Ykspihlajan satamaan lastaamaan puutavaraa viedäkseen sen Englantiin. Aluksen lähestyessä Tankarin luotsiasemaa se ajoi vauhdilla karille Västerbådanin pohjoiskärjen luona. Luotiasemalta kiirehditettiin paikalle ja todettiin aluksen olevan tukevasti karilla. Miehistö taaroineen siirrettiin Tankariin.

Vakuutusyhtiön tilamaat kaksi hinaajaa eivät onnistuneet sinnikkäistä yrityksistä huolimatta irrottamaan alusta. Lopulta vakuutusyhtiö myi hyllyn ja sitä purettiin usean vuoden ajan. Osasta laivan täkilankkuja, niin sanotusta amerikanpuusta, rakennettiin Öjan saaristossa huviloita. Vuonna 1932 hylky hajosi pohjoismyrskyssä ja sen osia kellui etäälläkin.

Marienburgin uppoamispaikka on ollut suosittu sukelluskohde. Jäänteitä on löydetty merenpohjasta ja saarten rannoilta. Kallskärin rantakalliolla on hylynosia yhä nähtävissä.

Suurikokoinen kuunari Marienburg ajoi karille Kokkolan merialueella syksyllä 1924.

Tarinaa:

"Näky on mahtava, sillä alus on suuri-kokoinen. Lisäksi aluksen apukoneet on käynnistetty, koska on tarkoitus vähentää purjeita. Nyt kuunari kääntyy ottaakseen osan purjeista pois. (...) Silloin se tapahtuu." (Moisio: Sukeltajan maailma 1996)

"Käsivarren vahvuiset vajjerit eivät kestäneet, vaan katkeilivat kuin narut hinaajien yrittäessä vetää atherista Marienburgia karilta." (Moisio: Sukeltajan maailma 1996)

"Tarinan mukaan se ajettiin tahallaan karille. Purjelaiva-aikakausi oli loppumassa, kertoo Arvo Hyytiä Kokkolan Merisaukoista." (Latva-Teikari: YLE Uutiset 20.11.2009)

Wellamo

Tankarin luoteisalue Kokkola

Ensimmäinen maailmansota oli käynnissä. Skotlannin Dundeessa 1800-luvun lopussa rakennettu, noin 60 metriä pitkä matkustajahöyrylaiva Wellamo joutui saksalaisen sukellusveneen U47 upottamaksi elokuun lopussa 1916. Viktor Norringin kipparioima suomalaisalus oli matkalla Ruotsin Sundsvallista Kokkolan Ykspihlajaan. Ennen kuin sukellusvene tuhosi aluksen tykkituloella, laivan koko miehistö ja mukana ollut kapteenin vaimo, yhteensä noin 30 ihmistä, saivat luvan kiireesti siirtyä pelastusveneisiin. He soutivat Ykspihlajaan turvaan katseltuaan ensin aluksen vajoamista arvokkaine lasteineen syvyksiin.

Hylyn paikka löydettiin pari vuotta myöhemmin

uppoamisesta, mutta tavaraa sieltä onnistuttiin hakemaan 1920-luvun alussa. Ensimmäisiin sukelluksiin liittyi myös dramatiikkaa, sillä yksi sukeltajista menehtyi sukellustautiin. Hän oli menettänyt lyijypainonsa ja kohonnut liian nopeasti pintaan.

Runsaan 40 metrin syvyydessä makaava hylky jäi unohtuiksi pitkäksi aikaa, kunnes Kokkolan Merisaukot paikansi uppoamispaikan elokuussa 1977, jonka jälkeen hylky on ollut suosittu sukelluskohde. Sukeltaja Arvo Hyytiä kertoo löytökokemuksestaan: "Riemuissani siirryin sen luo ja halasin sitä, sillä olihan vuosien haave nyt tässä ja mieleeni tuli ajatus, että olin ensimmäinen ihminen, joka on nähnyt tämän laivan yli viitteenkymmeneen vuoteen." (Hyytiä: Rauhan meri)

Wellamon laivalyhyty (K.H. Renlundin museo) ja laivataulu (Pietarsaaren kaupunginmuseo).

Tarinaa:

"Äkkiä kapteeni hieraisi silmiään. Näkikö hän oikein: (...) Sotalaiva! 'Täysi vauhti päälle', kapteeni komensi. Samalla hän kutsui miehistön kannelle. Kaikki veneet laitettiin vesillelaskuvalmiiksi. Mutta Wellamo oli armottoman hidas taka-ajajaan nähden. Puolen tunnin kuluttua välimatka oli lyhenyt pelottavasti. Ja silloin paljastui totuus wellamolaisille: takaa-ajaja oli saksalainen sukellusvene. Suomalaisalus pyrki pakoon epätoivoisesti. Samassa pamahti tykki. Varoituslaukausta seurasi kotvan kuluttua kovapanos: kranaatti ujelsi aluksen yli savupiippua hipoen." (Erkki "Eka" Metsävuori: Urheilusukeltaja-lehti 24.2.1979)

"Sukellusvene näyttää liputussignaalein, että miehistön on poistettava aluksesta. On kiire. Nuorimmaiselta, 17-vuotiaalta Kallelta, jää taskukelokin roikkumaan miehistötiloihin. Kapteeniluutnantti Heinrich Metzger miehistöineen osaa asian. Sukellusvene avaa tulen: 16 tykinlaukausta ja Wellamo uppoaa nopeasti keula edellä. 28-henkinen miehistö ja matkalla mukana ollut kapteenin vaimo pelastuvat. Pohjaan painuu yli viiden miljoonan markan omaisuus, uutisoi Sundsvalls Tidning myöhemmin." (Latva-Teikari: YLE Uutiset 9.10.2009)

Torniolaisten purjealus

Koppargrundet Luoto

Luodon saaristokunnassa Koppargrundetin edustalla haaksirikkoutui todennäköisesti marraskuussa 1722 purjealus, jonka omistivat torniolaiset kauppiaat Pipping, Burman ja Cohre. Alus kuljetti Tukholmasta hankittuja kattotiiliä, joita oli tarkoitus käyttää Tornion uuden raatihuoneen kattamiseen. Haaksirikossa hukkui ilmeisesti parikymmentä ihmistä, miehistön lisäksi torniolaisia porvareita ja heidän lapsiaan.

Laivassa oli runsaasti matkustajien esineistöä, jo-

ta sukeltajat ja museoviranomaiset ovat myöhemmin löytäneet, konservoineet ja koonneet näytelyksi. Löytöihin kuuluu muun muassa kaksi kultadukaattia, liitupiippuja, kuparisia plooturahoja, kattotiiliä ja arjen käyttötavaraa. Löydetyt kultarahat on löytö Ruotsin kuningattaren Ulrika Eleonoran valtakaudella 1718–1720. Oulun yliopiston arkeologin Risto Nurmen mukaan löytö on historiallisesti ja kulttuurisesti merkittävä. Hylyn jäännökset ja esineistö ovat luonnollisesti kolmensadan vuoden aikana hajonneet laajalle alueelle.

Tarinaa:

Apupappina toimiva isä odotti levottomin miehen kadonnutta tyttärtään Chatarinaa kotiin Pohjois-Suomeen, mutta talvikuukausien aikana varmistui, että tytär oli menehtynyt haaksirikossa. Isän toiveena oli, että tyttären ruumis löytyisi, jotta hänet voitaisiin haudata kristillisin menoin. Isä kuvaili liikuttavalla tarkkuudella tyttärensä mahdollista vaatetusta, jotta ruumis voitaisiin tunnistaa helpommin. Tytär katosi iäksi, mutta yksi hänen matka-arkuistaan löytyi ja sen sisällöstä saattoi päätellä, että tyttärellä oli ollut matkavalmisteluisia läheiset mielessään. Tuliaisiksi isälleen hän olisi kenties ojentanut silkkikaulaliinan, suomenkielisen raamatun ja pakettillisen hollantilaista tupakkaa, äidilleen koristellun hilkan ja punaisen esiliinan. (Björkman: Pedersöres julblad 1923)

Kuva aiemmin "Burmanin purjealuksena" tunnetun laivan kohtalosta tarkentuu yhä sukellusten ja arkistotutkimusten ansiosta. Keramiikkalöydöt ovat 1970- ja kolikko 2000-luvulta. K.H.Renlundin museo.

John Grafton

Orrskäret Luoto

Luodon saaristossa syyskuussa 1905 haaksirikkoutunut John Grafton symboloi monenlaisia yhteiskunnallisia konflikteja ja kuohuntoja: Venäjän ja Japanin keisarikuntien välistä sotaa, suomalaisten aktivistien itsenäisyysvaatimuksia ja Venäjän vallankumouksellisten pyrkimyksiä kaataa tsaarinvaltaa. Sortovallan kaatamiseen katsottiin tarvittavan myös aseita, ei pelkkiä puheita. Aseellista vastarintaa tukevassa hankkeessa tuli siirtää aselasti Perämeren rannoille ja sieltä eteenpäin aseita tarvitseville. Aselastia rahoittaneen Japanin intressinä oli Venäjän sotaressurssien hajauttaminen useisiin rintamiin. Lasti sisälsi kiväärejä, revolvereja ja räjähdysaineita. Hanke onnistui osittain.

Monenlaisten vastoinkäymisten jälkeen tämä salaperäinen höyrylaiva pääsi Kemin edustalle, jossa osa aselastista purettiin Mölyn saarelle. Tämän jälkeen alus suuntasi Luodon saaristoon. Kemin taivoon ruotsinkielisen Pohjanmaan pohjoisosa oli yksi keskeisimmistä vastarintaliikkeen keskuksista Suomessa. Haze-nimisen kutterin johdolla John Grafton saapui valot sammutettuina paikkaan, jossa aselasti purettiin lähialueilta tulleisiin veneisiin ja Kokkolasta hinattuun proomuun. Kiirettä pidettiin, sillä koko ajan saatiin pelätä kiinni jäämistä. Työ jatkui aamuun asti.

Kapteeni John Nylanderin ja miehistön oli määrä viedä loput Graftonin aselastista etelään, mut-

Karille ajanut aselaiva John Grafton räjäytettiin pakon edessä Luodon saaristossa syksyllä 1905.

Graftonin revolverit (Pietarsaaren kaupunginmuseo).

ta alus ajoi aamusumussa karille. Pelastusveneillä ruvettiin siirtämään aselastia maihin. Myöhemmin saapui paikalle myös pietarsaarelainen purjealus "Mikasa" siirtämään lastia. Koska venäläisten käsiin ei saanut jäädä aseita, alus lopulta räjäytettiin. Räjähdyskuulat kuultiin laajalla alueella. Kerrotaan, että Tankkarin majakan ovet paiskautuvat räjähdysten

voimasta auki. Kapteeni Nylander ja miehistö vietiin purjeveneillä Ruotsiin.

Ennen kuin venäläisiä sotilaita ennätti paikalle, lähialueen asukkaat kävivät vikkelästi hakemassa aseita veneisiinsä ja veivät niitä piilopaikkoihin saaristoon ja mantereelle. Myös venäläiset onnistuivat keräämään merestä aseita talteen ja myöhemmin takavari-koimaan niitä alueen ihmisiltä. Ajan kuluessa Grafton-aseita kulkeutui koko Suomen alueelle.

Grafton-hylky huutokaupattiin. Suomen kansalaissodassa kevättalvella 1918 Grafton-aseita käyttivät toisiaan vastaan sekä punaiset että valkoiset joukot. Graftonin vanhentuneita aseita tehokkaampia olivat kuitenkin höyrylaiva Equityn rahtaamat ajanmukaiset aseet, jotka purettiin Luodon saaristossa Tolvmangrundetilla marraskuun alussa 1917. Laivan mukana tulleet jääkärit organisoivat aseiden jakelun suojeluskuntalaisille.

Tieto John Graftonin uppoamisesta välitettiin sähköitse Helsingin aktivisteille: ”Moster har avlidit, hon sprack.” – ”Täti on kuollut, hän halkesi”. Graftonista kirjoitettiin laajalti sekä kansallisissa että kansainvälisissä lehdissä. Monenlaisia huhuja ja tarinoita lähti liikkeelle. Venäläinen sanomalehti varoitteli Suomesta, joka on vallankumouksellisten asevaras-

to ja riistäytymässä irti emämaastaan. Venäjä kiristi otettaan muun muassa vahvistamalla joukkojaan Suomessa.

Vuonna 1930 pystytetty John Graftonin muistomerkki sijaitsee Orrskäretin saarella. Sukelluskerho Kokkolan Merisaukot on tutkinut ja kartoittanut uppoamispaikan huolellisesti.

Tarinaa:

”Tasan kello neljä nousee John Graftonin perästä valtava punainen savupilvi ja heti sen jälkeen kuuluu kova räjähdys ikään kuin ankara kanuunanlaukaus. Savun ja ympäriinsä pärskyvän veden joukosta näkyy, kuinka masto punaisine lippuineen ensin huojahtelee ja kaatuu sitten kumoon. Samalla hetkellä ilmestyy näkyviin toinen savupilvi ja sitä seuraava toinen räjähdys. Savupiippu ja komentosilta katoavat savupilveen. Kun savu hälvenee, on puolet laivasta poissa.” (Olin: Aselaiva John Grafton 1994)

Argo Aligrundet Pietarsaari

Hyllyn oletetaan olevan norjalainen kuunari Argo Lillesandista. Alus ajoi luoteismyrkyssä karille Gammalgrundetissa 19.10.1869 – samoihin aikoihin kuin Lohtajalla haaksirikkoutunut Mathilda – ja upposi kymmenessä minuutissa Högpaskarnin lähetyville. Hylky on sen jälkeen kulkeutunut uppoamispaikalta ja hajonnut osiin. Aluksessa oli lastina Oulusta noudettua tervaa ja pikeä ja se oli matkalla Bremeniin. Upoamisalueelta on löytynyt tervaa ja tervatynnyrin osia. Aluksen kapteeni oli Anders Kristensen. Aluksen koko miehistö pelastui ja pääsi Mässkärin luotsiasemalle turvaan.

Bothnia Navalisi piti alueella sukellusleiriä heinäkuussa 1989 tavoitteena muun muassa tutkia ja piirtää hyllyn osia. Leirin löytöluettelo on kirjattu muun muassa hylynosia, vesipumppu, nauvoja, tahkokivi, kaukoputken osia, liitupiippu sekä posliini- ja lasinsirpaleita. Purjealuksen jäänteitä sijainnee edelleen Pietarsaaren edustalla lähellä Aligrundetin saarta.

Tarinaa:

”Löydöksistä voidaan jo nyt sanoa, että Argo on ollut suunnitteen Pietarsaarella tekeillä olevan Jakobstads Wapenin suuruusluokkaa, hyvin säilyneistä osista mainittakoon puusta valmistettu pumppu, joka oli säilynyt lähes kokonaisena mäntineen kaikkineen.” (Salmi: Keskipohjanmaa 18.7.1989)

Soivien kivien kyläreitti

Kaustisella poikkeuksellisen aktiivisena ja elävänä säilynyt länsisuomalainen viulunsoittoperinne ja -tyyli periytyvät ainakin 300 vuoden takaa.

Viulunsoitto levisi 1600-luvulla talonpoikaisväestön keskuuteen Ruotsissa ja merenkulun, kaupan ja ihmisten mukana vähitellen myös Pohjanlahden itärannikolle.

Uusi viulumusiikki oli nuorisomusiikkia. Varhaisimmat nimeltä tiedetyt kaustislaiset pelimannit löytyvät 1700-luvun kirkkoraatien pöytäkirjoista heidän rikottuaan lakia, joka kielsi tanssimisen ja soittamisen sunnuntaisin. Toisaalta yhdeksi syyksi pelimannimusiisoinnin kukoistamiseen juuri Kaustisella on arveltu verrattain suvaitsevaa uskonnollista ilmapiiriä.

Esimerkiksi vuonna 1759 sakotti Ylivetelin kapeli, johon Kaustinen kuului, tanssituvan isäntää kahdellatoista äyriillä. Tilaisuudessa mukana olleet tanssijat ja pelimannit saivat valita joko jalkapuun tai sakkujen maksamisen. Vuonna 1784 Kaustisella kinkeripäivän iltana pidettyjä tansseja paheksui itse kirkkoherra Anders Chydenius.

Vaikka talonpoikaissävelmissä oli samankaltaisuutta säätyläisten harrastaman musiikin kanssa, soittotyylit olivat erilaiset. Soittimet, tanssit ja osin sävelmätkin tulivat alkujaan vierailta mailta ja sää-

tyläisiltä, mutta talonpoikaisen yhteisön soittajat kehittivät omaleimaisia soittotyylejä, joiden hallintaan vaati lahjakkuutta ja kovaa harjoittelua.

Talonpoikaiskulttuurissa viulusta tuli häiden soitin. Viuluperinteen kukoistusaika Länsi-Suomessa oli 1700- ja 1800-luvuilla. Suurissa, kolmipäiväisissäkin häissä parhaat pelimannit soittivat monivaiheisissa, tuntikausia kestäneissä purppuritanseissa ja seremonioissa. Koska suuria häitä pidettiin harvoin, alettiin järjestää myös muunlaisia tanssitilaisuuksia. Suuremmissa, monipäiväisissä tanseissa soittivat niin ikään parhaat hääpelimannit, pienemmissä ”nurkkatanseissa” riitti yksikin vaatimattomamman tasoinen soittaja.

1800-luvun lopulla viulumusiikki sai ensin pilliurut ja sittemmin harmonin säestyssoittimekseen. 1900-luvun alussa häätraditio jäi modernisaation jalkoihin ja uudenlainen musiikkikulttuuri valtasi alaa. 1950-luvulle tultaessa vanhakantainen, persoonallinen soittotyylillä enää yksittäisten taitajien varassa – paitsi Kaustisella, jossa perinne säilyi tietoisien elvytystyön ansiosta elävänä. Häät korvautuivat muun muassa nuorisoseurailtamilla, pelimannikilpailuilla ja vapaalla musisoinnilla perinneaktivisti Santeri Isokankaan kahvilassa. Eikä hääperinnekään täysin kadonnut. Kaustisen Purppuripelimannien radionauhoitukset 1950-luvulla toivat musiikkia ja Kaustista yleiseen

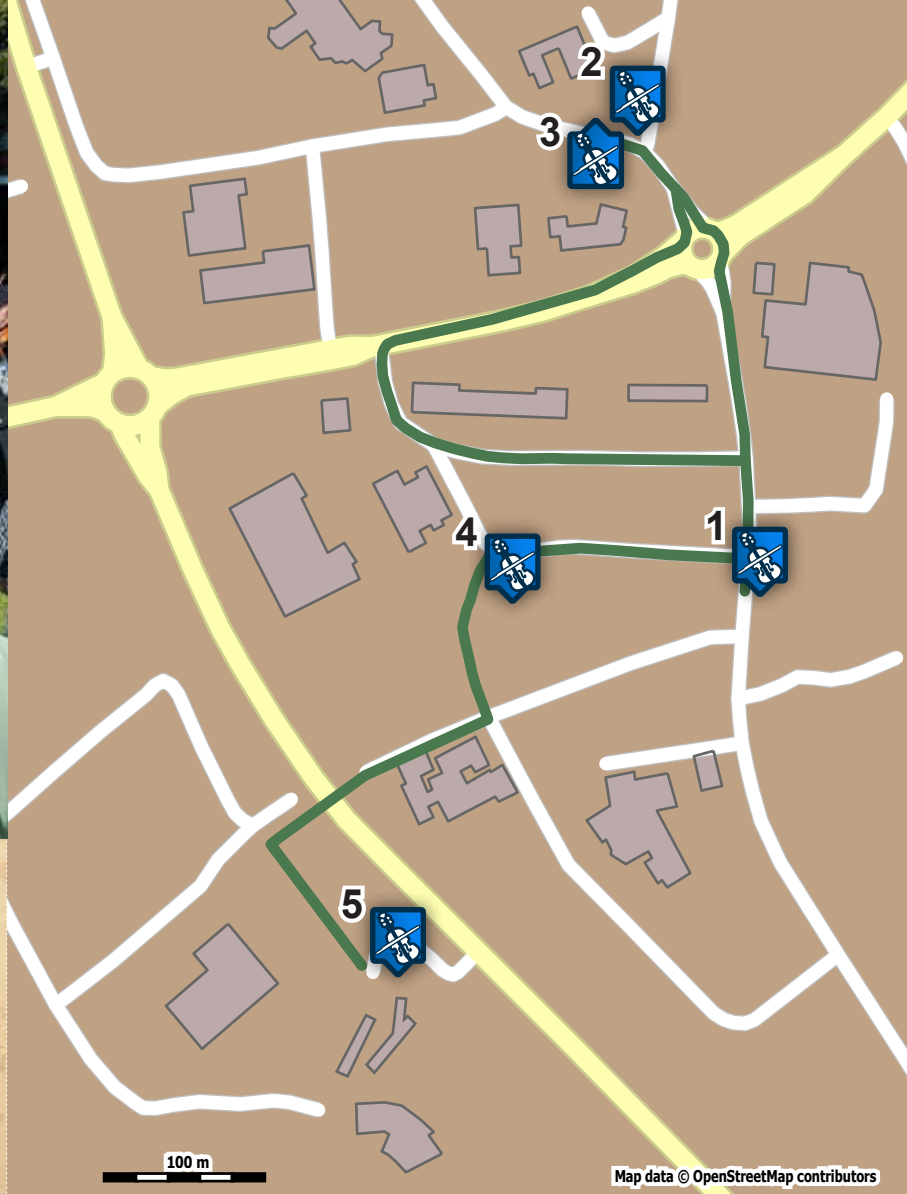

Soivien kivien
kyläreitti

tietoisuuteen. Varsinkin Konsta Jylhän omien sävellysten suosio ja Kaustisen kansanmusiikkijuhlat räjäyttivät 1960-luvun lopussa käyntiin yhä nykyään jatkuvan kansanmusiikin renessanssin. Kaustisesta tuli suomalaisen kansanmusiikin keskus.

Perinteiseen tyyliin soittavien kaustislaisten kyläyhtyeiden lisäksi nykyään sellaiset kaustislaiset tai kaustislaislähtöiset yhtyeet ja säveltäjät kuten JPP, Frigg, Ville Kangas, Ville Ojanen ja Häävi luovat tradition pohjalta modernia kansanmusiikkia, joka kiinnostaa kaiken ikäisiä musiikin ystäviä. Kansainvälisestikin tunnettu Näppäri-metodi kasvattaa puolestaan uusia soittajia lapsista ja nuorista.

- 1 Konsta Jylhän kotitalo
- 2 Santerin kaffila
- 3 Kreetta Jhaapasalon patsas
- 4 Pelimannitalo eli Aapintupa
- 5 Kansantaiteenkeskus ja Kalliopaviljonki

Konsta Jylhän kotitalo

Pajalantie 12 Kaustinen

Kaustisen keskustassa Pajalanmäellä on punainen pohjalaistalo, jonka seinään on kiinnitetty kyltti. Konsta ja Rebekka Jylhä asuivat talossa perheineen 1950-luvulta lähtien. Talo on nykyisinkin yksityiskäytössä.

Konsta Jylhä (1910–1984) on Kaustisen ja koko Suomen tunnetuin pelimanni sitten 1900-luvun alun. Hän syntyi Järvelän kylällä. Konstan isä Pikkulukkarin Viljami eli Jaakko Viljami Jylhä (1873–1913) oli oman aikansa suosituimpia hääsoitta-

Konsta Jylhä (1910–1984) on Kaustisen ja koko Suomen tunnetuin pelimanni, joka asui Pajalantiellä pohjalaistalossa kolme vuosikymmentä.

jia oman isänsä tavoin, mutta perheen varsinainen elanto tuli rahdinajosta. Viljami kuoli Konstan ollessa kolmen vuoden ikäinen, ja perhe muutti kirkonkylään, jossa äiti Mari sai töitä Santeri Isokankaan kahvilasta. Santerin kahvilassa oli aina viulut ja harmoni valmiina soittamista varten. Kahvilassa Konsta oppi vanhoilta pelimanneilta soittotaidon korva-kuulolta. Jo poikasena hän sai säestää harmonilla ja soittaa viulua kahvilassa asioineiden pelimannien, muun muassa legendaarisen Matti Haudanmaan (1858–1936) kanssa. Varttuneempana Konstan ykkössoittimeksi tuli viulu.

Konsta soitti koko nuoruutensa hääpelimannina ja nousi vähitellen vuonna 1946 perustetun Kaustisen Purppuripelimannien keulahahmoksi. Yhtye oli hyvin suosittu etenkin 1960-luvun lopulla ja 1970-luvulla, jolloin esiintymisiä riitti Ruisrockia myöten. Kiireisimpinä keikkaviikonloppuina yhtyettä kuljetettiin helikopterilla, ja yhtye saavutti yhden kultalevyinkin. Mestari- ja pelimannin arvon vuonna 1970 ensimmäisten joukossa saaneen Konstan tunnetuimpia sävelmiä ovat *Vaiennut viulu*, jonka hän omisti isälleen, sekä *Konstan parempi valssi* ja *Konstan joululaulu*.

Kaustisen Purppuripelimannit on jatkanut toimintaansa nykypäivään asti, ja sen soittajiksi on löytynyt jo kolmannessa sukupolvessa taitavia ja soittotyylin hallitsevia kaustislaisia pelimanneja, jotka osaavat myös säveltää omaa musiikkia.

Tarinaa:

Konsta Jylhän Hurmuri-kappaleeseen liittyy esikuva. Erällä Väinö-nimisellä maanviljelijällä oli vanha ja hidas hevonen nimeltään Hurmuri. Väinö ja Hurmuri menivät joka päivä Pajalantietä pitkin Konstan talon ohi, ja Konsta kuuli Hurmurin omintakeisen kavion kopseen rytmin. Kirkonkylän lapset pitivät Hurmurista ja Väinöstä ja usein pääsivätkin kärryjen kyytiin heinähakumatkalle. Myös Konsta piti paljon Hurmurista ja käytti aina tästä puhuessaan nimitystä hän. Lopulta Konsta sävelsi Hurmuriille oman nimikkokappaleen, jonka rytmisä voi kuulla esikuvan hitaan kavioiden klopsoituksen.

Santerin kaffila

Kappelintie 22 Kaustinen

Santeri Isokankaan (1885–1967) ”kaffilasta” muodostui 1900-luvun alkupuolella sosiaalinen ja musiikillinen keskus, jossa kirkonkyläläiset pistäytyivät kahvilla, syrjäkyläläiset odottivat kyytejä, rahdinajajat sekä virastojen ja liikkeiden henkilökunta kävivät ruokailemassa. Matkustajia varten oli muutamia majoitushuoneita. Musiikki oli kahvilan vetonaula ja viulut sekä harmoni olivat aina asiakkaitten käytettävissä, joskus pianokin. Kaffilassa soittelivat lukuisat tunnetut Kaustisen pelimannit, kuten Johannes Järvelä, Friiti Ojala ja Artturi Peltokangas. Kahvilassa pysähtyivät muidenkin pitäjien pelimannit matkoillaan soittelemassa. Jos oikein hyvä soittaja sattui paikalle, Santeri järjesti myös oman pitäjän pelimanneja soittamaan, ja kahvila täyttyi pian yleisöstä. Ravitsemus- ja jammailupaikan lisäksi kahvila oli tietotoimisto, seurustelupaikka, salonki ja yöbaari.

Maatilan ja kahvilan hoidon lisäksi Santeri harjoitti monenlaista yritystoimintaa, kuten puukauppaa sekä saha- ja myllytoimintaa. Hän esitteli itsensä Liikemies Isokankaaksi. Kahvilan toiminta päättyi 1970-luvulla.

Santerin kaffilan alapuolisessa liikenneymyrässä, kirkonkylän liikenteen nykyisessä keskipisteessä, on kaustislaislähtöisen kuvataiteilija Jaakko Valon *Ju pet!*-teos vuodelta 2019. Kiviröykkiöstä kohoava säänkestävästä teräksestä tehty viulua viittaa Santeri Isokankaan kuuluisiin sanoihin soivasta kivistä ja teoksen nimi hänen suosimaansa sanontaan (”You bet”).

Kansanmusiikin vaalijana tunnetun Santeri Isokankaan (1885–1967) kulttuurikahvilassa paikalliset ja muualta tulleet pelimannit soittivat ja jammailivat keskenään.

Tarinaa:

Santeri Isokangas oli innokas nuorisoseuralainen, joka edisti nuorten pyrkimyksiä ja kannusti kaustislaisia ylläpitämään vanhoja hää- ja purppuritapoja sekä harjoitutti pelimanneja soittamaan vanhaa kansanmusiikkiohjelmistoa. Hän arvosti kaustislaisista musiikkia yli kaiken ja muun muassa suunnitteli soivaa muistomerkkiä kaustislaisille soittajille jo 1950-luvulla. Hänen kuolematon lauseensa kuului: ”Vielä meillä täällä kivetki soi ja koko universumi tuntee meidän musiikin”. Kerrotaan, että Santeri hallitsi myös verenseisauttamisen taidon, josta Kaustinen on ollut tunnettu.

Ilmari Wirkkalan ja hänen poikansa Taunon yhteistyönä valmistui kanteleensoittaja ja laulaja Kreetta Haapasalon patsas, joka sijaitsee Kaustisen keskustassa.

Kreetta Haapasalon patsas

(ks. Wirkkaloiden taiteilijapolku, s. 35)

Kreetanpuisto Kappelintie 22 Kaustinen

Rakastettu kansansoittaja ja -laulaja Kreetta Haapasalo sai vuonna 1954 oman graniittisen monumentin, jonka Ilmari Wirkkalan suunnitteli. Patsaan teki Ilmarin nuorempi poika, taiteilija Tauno Wirkkala.

Kreetta Haapasalon laulujen yksinkertaiset ja kaukiit melodiat ovat säilyneet jälkipolville ja useat eturivin taiteilijat ovat esittäneet niitä. Erityisesti kaustislaiset rakastavat ”Kreetan Joululaulua”. ”Mun kanteleeni kauniimmin” soi usein siunaus- ja muistotilaisuuksissa.

Pelimannitalo eli Aapintupa

Konstantie 8 Kaustinen

Alun perin Aapintuvaksi nimetty Pelimannitalo rakennettiin noin vuonna 1800 Vetelin Pulkkinen kylään. Talo jäi tyhjilleen 1940-luvulla, ja monenlaisten vaiheiden jälkeen se siirrettiin ja pystytettiin Kaustiselle kansanmusiikin esityspaikaksi, kokouksilaksi ja Kansanmusiikki-instituutin toimitiloiksi. Presidentti Kekkonen kävi vihkimässä rakennuksen kesällä 1974.

Pelimannitalo on muodoltaan sivukamaritupa, jollaisia tiedetään rakennetun Keski-Pohjanmaan eteläisiin pitäjiin maatilojen päärakennuksiksi 1700-luvun puolivälistä 1850-luvulle. Nimi sivukamarillinen tarkoittaa sitä, että kamarit on sijoitettu tuvan sivulle. Tilat on sisustettu vanhaan talonpoikaistyyliin, ja tupiin on muurattu perinteiset kaarevaotsaiset avotakat. Pelimannitaloa hallinnoi nykyään Kansanmusiikki-instituutti, ja talo on monipuolisessa kansanmusiikkikäytössä, mutta sitä vuokrataan myös erilaisten tilaisuuksien ja perhejuhlien järjestämiseen.

Kansanmusiikkiväen keskuudessa Pelimannitalo on legendaarinen Kaustisen kansanmusiikkijuhlien sydän, jonka tuvan tiiviissä ja intiimissä tunnelmassa on koettu lukemattomia ikimuistoisia hetkiä Konsta Jylhän ja Purppuripelimannien huippuajoista alkaen. Talossa järjestetään ympäri vuoden muun muassa ammattikansanmusiikkiryhtye Tallarin ja Kaustisen kamarimusiikkiviikon konsertteja.

Pelimannitalon portailta aukeaa näkymä festivaalipuistoon, jota hallitsee 1985 rakennettu amfiteatterin muotoinen festivaaliareena noin 3000 hengen katsomoineen. Festivaalin ajan areenaa kattaa arkkitehti Roy Mänttärin suunnittelema Kaustisen juhlien tunnusmerkiksi kohonnut kelta-raidallinen telttakatos, jonka keskitolppa nousee 24 metrin korkeuteen. Se on saanut lempinimen "Villen pipo" Kansanmusiikkijuhlien voimahahmon Viljo S. Määttälän (1923–2016) mukaan.

Pelimannitalon portailta katsoen alavasemmalta rinteessä sijaitseva Kansanmusiikkimonumentti paljastettiin 1982. Monumentin on suunnitellut Armas Maasalo. Sen jalustaan on tehty profililukuvia tärkeistä kaustislaisista musiikkivaikuttajista ja säveltäjistä.

Vetelistä Kaustiselle siirretty vanha talonpoikaistyylinen Pelimannitalo on Kaustisen kansanmusiikkijuhlien ja kamarimusiikkiviikon keskeinen konserttipaikka.

Tarinaa:

Aapintuvan vuosisataiset honkahirret on haku Perhon metsistä. Alun perin tarkoituksena oli uittaa hirret Perhonjokea pitkin Kokkolan kirkon rakennuspuiksi. Toisin kuitenkin kävi. Kevättulvan ehtyessä hirret juutuivat jokeen Vetelin Pulkkinen kylän kohdalla. Pulkkinen talon Matti-isäntä osti hirret edullisesti ja rakensi niistä 23 metriä pitkän ja 12 metriä leveän talonpoikaistalon, jota kansatieteilijä Kustaa Villikuna on kutsunut "talonpojan hirsilinnaksi". (www.arviiti.fi/tarinaa-pelimannitalosta) Pelimannitalolla kerrotaan asustavan Vaatermoukka-niminen ikivanhan kummituksen, joka muutti Vetelin Pulkkisesta Kaustiselle talon hirsien mukana. (Marjatta Pulkkinen 1995)

Kansantaiteenkeskus ja Kalliopaviljonki

Jyväskylätie 3 Kaustinen

Vuonna 1997 käyttöön vihitty Kansantaiteenkeskus on kulttuuri, konsertti ja kokoustalo, jossa kansanmusiikki ja kansantaide ovat esillä monin tavoin. Talossa toimivat kansanmusiikin tutkimus-, koulutus ja tiedotusorganisaatio Kansanmusiikki-instituutti sekä Kansanmusiikkijuhlia järjestävä Pro Kaustinen ry. Suomen kansansoitinmuseon kokoelmassa on noin 1000 soitinta, ja museon perusnäyttely esittelee Kaustisen ja Perhonjokilaakson elävää musiikkiperintöä. Kansantaiteenkeskuksen myymälässä on muun muassa ainutlaatuisen laaja valikoima kansanmusiikin levy- ja nuottijulkaisuja. Talon piha-aluetta elävöittävät ITE- ja ympäristötaiteen teokset.

Kallion sisään louhitussa Kansantaiteenkeskuksen Kaustinen-salissa on 350 paikkaa, ja siellä järjestetään konsertteja, elokuvia, muita kulttuuritilaisuuksia ja kokouksia.

Kansantaiteenkeskus on itsessään merkittävä arkkitehtuurikohde, jossa yhdistyvät kiehtovalla tavalla kiivi, puu ja upeat tilojen ja linjojen sommitelut. Talon on suunnitellut arkkitehti Rainer Mahlamäki, jonka muita tunnettuja ja palkittuja töitä ovat muun muassa Metsämuseo Lusto Punkaharjulla, Luontokeskus Haltia Espoossa, Merikeskus Vellamo Kotkassa sekä Puolan juutalaisten historiallinen museo Varsovassa.

Kaustisen kalliot olivat vielä 1900-luvun alussa nuorison kesäisiä kokoontumispaikkoja, joissa menettiin piirileikkejä ja poltettiin juhannuskokkoja. Kaus-

tisen nuorisoseura hankki Finninkalliolta tontin ja rakensi sinne ensimmäisen lavan vuonna 1954. Lava sai parin vuoden päästä myös seinät ja katon ja se nimettiin Kalliopaviljongiksi. Ensimmäisten kansanmusiikkijuhlien yhteydessä paviljonkiin rakennettiin katsomosiiپی. Uusi kalliopaviljonki rakennettiin entisen paikalle arkkitehti Tiluksen piirustusten mukaan, ja lava vihittiin käyttöön 1970.

Vuosisadan takainen kallioiden piirileikkiperinne jatkuu – nykyisin talo toimii tanssitalona, jossa on Kaustisen Nuorisoseuran Ottoset-kansantanssiryhmien harjoittelutilat. Siellä harjoitellaan muun muassa kaustislaiseen musiikkiperinteeseen olennaisena osana kuuluvaa purppuritanssia. Kalliopaviljongilla järjestetään myös erilaisia tilaisuuksia tansseista perhejuhliin.

Tarinaa:

Kalle Virkkala eli Koulun-Kalle on kertonut tarinan musiikin tulosta Kaustiselle: "Ja minoon aatellu. ett se johtuu jo sieltä Väinämöisestä, ko se musiikki on Kaustiselle tullu. Kassos ko se Väinämöisen laulu ja soitto kuluki yli Suomen, se kohtas nämä kalliot täälä, Pöös-kallion, Isonkallion ja Finninkallion. Se törmäs niihin kalliihoin ja ne nuotit tippu alas. Pukit, kilit, söi sitte sitä ruohua ja niille tuli semmonen nuottilihas. Ja ko ne ihmiset täälä sitte söi sitä lihaa, ne saivat sen musiikin. Se Väinämöisen laulu ja soitto teki täsä Kaustisen kohalla semmosen pyörthen. Ja sitte syntyi yhtä aikaa niin monta hyvää pelimannia. (...) (Hanhikoski 2007)

Kallioon louhittu Kaustisen Kansantaiteenkeskus ja kallion huipulla sijaitseva Kalliopaviljonki muodostavat yhdessä kansanmusiikin, kansantanssin ja kansantaiteen monipuolisen toimintakeskittymän.

Wirkkaloiden taiteilijapolku

Kaustinen oli jo 1700-luvulla tunnettu paikkakuntana, jossa käden taidot olivat arvossaan. Joukko paikkakunnan miehiä vei kauniin rukiin lahjaksi Ruotsin kuningattarelle, jotta pitäjä saisi luvan rakentaa oman kirkon. Nikulan kylältä olivat lähtöisin Kuorikosken suvun kirkonrakentajat, jotka tekivät lähes 20 kirkkoa suomalaisille seurakunnille 1700- ja 1800-luvuilla.

Kaustisen Wirkkalan kylässä syntyi 1800-luvun alussa merkittävää pienteollisuutta, kun talollinen Elias Wirkkala ryhtyi valmistamaan kärryjä ja kärrynpyöriä. Kerrotaan, että kirkkoherra Anders Chydenius oli kannustanut Wirkkalaa kehittämään pyörien teknistä laatua. Parhaimmillaan Wirkkalan talossa oli oman väen lisäksi yli 30 palkollista valmistamassa kyseistä tuotantoa.

Elias Wirkkalan pojanpojanpoika Juho Wirkkala (1855–1926) oli perimätietojen mukaan täysinopinnut kraatari jo 12-vuotiaana. Taidoiltaan kätevä Juho matkusti nuorena miehenä Amerikkaan ja hankki ensimmäisen ompelukoneensa. Tämän koneen Juho toi Kaustiselle ostettuaan sisareltaan vuonna 1868 rakennetun talon.

Juho Wirkkala asettui vaimonsa Anna-Liisan (o.s. Kentala) kanssa Kaustiselle ja perusti perheen, jonka esikoispoika oli Ilmari Wirkkala (1890–1973). Lahjakas poika pantiin pian Kokkolan suomalaiseen yhteiskouluun.

Kokkolasta Ilmari Wirkkala siirtyi taiteellisen kutsuksensa myötä Helsingin taidekouluun. Ilmari oli

nuoresta pitäen monilahjakkuus. Hän kirjoitti ja esitti nuorukaisena runoja, laati kasviston koulunsa käyttöön, kuvitti kirjailija Teuvo Pakkalan kirjoittaman aapiskirjan ja maalasi moniosaisen taulun kotikuntansa nuorisoseurantalon näyttämölle.

Pääkaupungin taidepiireissä Ilmari Wirkkala oli aktiivinen. Hän oli perustamassa Taideteollisuusyhdistys Ornamoja ja hänen kädenjälkensä näkyy vielä tänäänkin Helsingin rautatieaseman kivimiesten figureissa. Kaustisellakin opettajana toiminut kirjailija Algot Untola tilasi puolestaan Wirkkalalta ex libriksen Irmari Rantamala -nimimerkillen.

Wirkkalan tie vei koulujen jälkeen Hangossa sijainneen Granit Oy:n taiteelliseksi johtajaksi vuonna 1913. Hänen osaamisensa kuvanveistäjänä tuli sittemmin esiin useiden valmistamiensa muistomerkkien ja patsaiden myötä ympäri maata.

Ilmari Wirkkala siirtyi 1920-luvulla Helsinkiin ja ryhtyi myöhemmin Hautausmaiden ystävät ry:n toiminnanjohtajaksi. Tässä työssään hän suunnitteli suomalaisille seurakunnille satamäärin hautausmaita, portteja, pienimuotoisia rakennuksia ja teki myös istussuunnitelmia. Kaikkiaan Ilmarin kädenjälki löytyy yli 1400 piirroksesta ja kartasta. Merkittävin kohde oli tällä saralla Lappeen seurakunnan kappeli ja hautausmaa Lappeenrannassa.

Ilmari Wirkkalan missiona oli hautausmaiden hyvä hoito. Tässä kutsumuksessaan hänen työtoverinaan oli kirjailija Maila Talvio. Ilmari teki valistustyötä seurakun-

nissa ja kiersi polkupyörällä sadoissa kohteissa. Samalla hän etsi tilauksia perheyryykselleen, jossa isän lisäksi olivat mukana lapset Tapio ja Tauno Wirkkala sekä puoliso Selma Wirkkala tekstiilisunnittelijana. Tapio suunnitteli eräitä sankaripatsaita sekä kirkkoesineistöä, Tauno johti yritystä ja muotoili myös patsaita.

Ilmari Wirkkala jatkoi sodan jälkeen taiteilijan työtään maalaamalla alttaritauluja. Hän oli sydämeltään aina keskipohjalainen. Perhönjokilaaksossa erityisesti Kaustisella ja Vetelissä Ilmari ahkeroi monien hankkeiden parissa. Hän suunnitteli Kaustisen kunnanvaakunan vuonna 1949. Hän suunnitteli ja puvusti maakunnallisen historiakulkueen, kirjoitti käsikirjoituksen kruununhäihin sekä näytelmän kansansoittaja Kreetta Haapasalosta.

Ilmari jatkoi ahkeraa kirjoittelua sanomalehti Keskipohjanmaassa elämänsä loppuun saakka. Hän oli hyvin kiinnostunut kaikenlaisesta kansanperinteestä, vanhoista rakennuksista ja esi-isien vaiheista. Hyvän muistinsa ja lahjakkaan verbaalisen kykynsä ansiosta hän osasi elävöittää muistikuvia rikkaaksi perinteeksi.

Ilmari Wirkkalan yksi harrastus oli sukututkimus. Hän keräsi mittavan tietopankin kaustislaisista suvuista ja teki runsaasti taidokkaita sukutauluja ja -puita. Wirkkalan sukuseura perustettiin vuonna 1949 ja Ilmari suunnitteli suvulle graniittisen muistomerkkin, josta käyvät ilmi suvun juuret aina vuoteen 1549 saakka.

Wirkkaloiden
taiteilijapolku

Käsitään taitavat Wirkkalat tulivat tunnetuiksi Kaustisella jo 1800-luvulla monissa yhteyksissä.

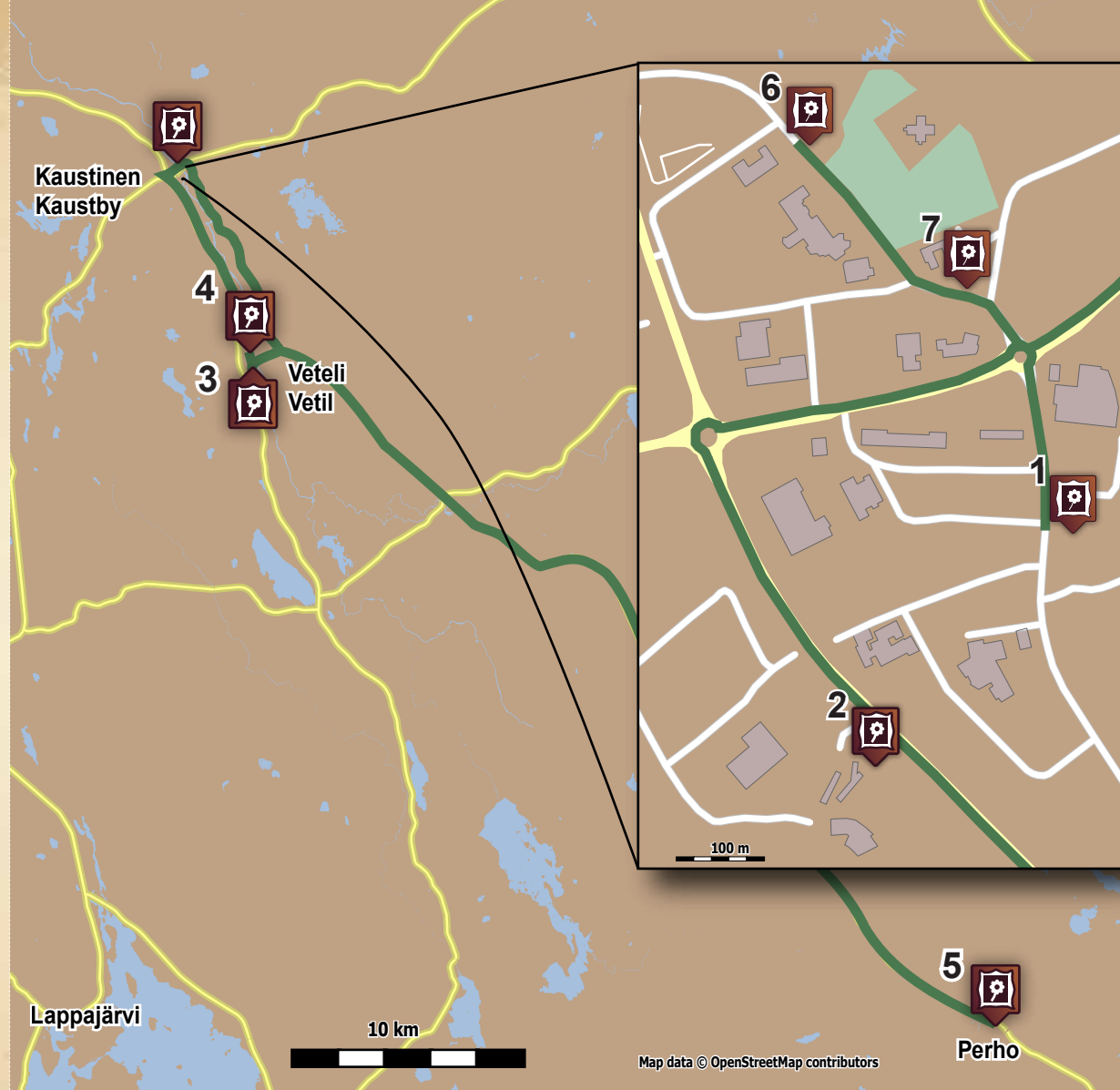
Tarina alkaa Kraatarin talosta (1), jossa taiteilija Ilmari Wirkkala syntyi vuonna 1890. Kansantaiteenkeskuksessa on esillä hänen 18-vuotiaana maalaamaansa Kalevalainen triptyykki (2).

Vetelistä löytyy Ilmari Wirkkalan suunnittelema kotiseutumuseo (3) ja kirkkomaalta Ilmarin ja hänen poikansa Tapion suunnittelemat sankarimonumentit sekä Tapio Wirkkalan Raivaaja-patsas (4), joka katsoo avaralle viljelysaukiolle jokilaakson perinnemaisemassa.

Perhon kirkossa on Ilmari Wirkkalan alttarimaalaus Erämaan Kristus (5).

Kaustiselle voi palata Tunkkarin ja Järvelän kylien kautta Perhonjoen pohjoisrantaa pitkin, läpi sen kylämiljöön, jossa Wirkkaloiden suku on elänyt vuosisatojen ajan.

Kaustisen kirkkomaalla on (6) Kuorikosken kirkonrakentajien ja seurakuntatalon edessä (7) Kreetta Haapasalon muistomerkki, molemmat Ilmari Wirkkalan suunnittelema.

Kraatarimuseo

Kraatarinpolku 2 Kaustinen

Taiteilijapolun lähtöpaikaksi sopii parhaiten Kraatarimuseo Kaustisella. Rakennus kohosi paikalleen suurten nälkävuosien aikaan 1860-luvun lopulla. Sen rakennutti Elias Wirkkala vanhimmalle tyttärelleen Leena-Kaisalle ja vävyllään Joonas Wirkkalalle.

Leena-Kaisan veli Juho Wirkkala osti talon 1891 ja perusti perheen puolisonsa Anna-Liisan (o.s. Kentala) kanssa. Juho oli ostanut Amerikan-matkaltaan uutukaisen Singer-merkkisen ompelukoneen,

jonka avulla hän ryhtyi jatkamaan räätälin ammattia. Vaatteiden kysyntä oli suuri ja Juho sai elantonsa kraatarina aina vuonna 1926 tapahtuneeseen kuolemaansa asti.

Kraatarin talo oli Juhon ja Anna-Liisan esikoisen Ilmari Wirkkalan syntymäkoti. Täällä hän sai kipinän kouluttautua, ensin Kokkolassa ja sitten Helsingin taidekoulussa. Ilmari osoitti jo nuorukaisena lahjakkuutensa kuvataiteen, runouden ja kirjoittamisen alueella.

Wirkkaloiden taiteilijapolun lähtöpaikaksi sopii hyvin Kraatarimuseo Kaustisella. Kraatarin talo on Ilmari Wirkkalan syntymäkoti, joka toimii nykyään museona.

Tarinaa:

Ilmari Wirkkala muisteli myöhempinä elinvuosinaan elämänsä Kraatarilla. Hänelle jäi mieleen takkatulen lämpö, jonka äärellä äiti valmisti maitokeitosta tai riisikryynipuuroa, jonka "krapsimisvuoroista sisarukset kilpailivat". Takan äärellä naisväki kuivatteli hameitaan talvisaikaan.

Ilmari uskoi kummituksiin. Yksi sellainen asusteli vintin ullakolla. Kummitus oli kuulemma vihainen siitä, jos ihmiset eivät huolehtineet kengistään ja saattoi kiukuspäissään heitellä kenkiä yöllä kovasti kolistellen.

Kalevalainen triptyykki

Kansantaiteenkeskus Jyväskyläntie 3 Kaustinen

Ilmari Wirkkala oli kuvittanut kirjailija Teuvo Pakkalan laatiman aapiskirjan jo kouluvuosinaan Kokkolassa. Ilmari sai 18-vuotiaana tilauksen kotikunnastaan, kun uusi nuorisoseurantalotarvitsi näyttämönsä kehykseksi maalauksia. Ilmari toteutti kalevalaishenkisen viisiosaisen teoksen, josta kolme osaa on konservoitu ja sijoitettu Kaustisen Kansantaiteenkeskuksen aulaan.

Ilmari oli ensimmäinen keskipohjalainen Helsingin taidekoulun kasvatti. Triptyykki muistuttaa monin tavoin Akseli Gallen-Kallelan kansallisromanttista teemaa ja kuvaa Ilmarin ihailua tätä suomalaisen maalaustaiteen ikonia kohtaan.

Ilmari Wirkkalan Triptyykki-maalauksissa näkyy Axel Gallen-Kallelan kansallisromanttinen teema ja tyyli.

Tarinaa:

Alun perin Ateneumissa opiskelleen nuoren Ilmarin teos oli viisiosainen. Kun Kaustisen nuorisoseurantalot jouduttiin purkamaan tilalle sijoitettavan Pelimannitalon tieltä, kaksi osaa kokonaisuudesta joutui hukkaan tai yksinkertaisesti tuhottiin. Syynä saattoi olla se, että nuorisoseurantalolla myös harrastettiin paljon ja esimerkiksi painijat koskettivat näitä näyttämön viereisiä tauluja ohikulkiessaan. Erityisesti "kaunis immyt" koki kovia painijoiden käsittelyssä.

Teoskokonaisuus oli vuonna 2015 heikossa kunnossa, kunnes Wirkkalan Perinneseura kunnostutti sen konservaattorilla.

Vetelin kotiseutumuseo

Torpantie 181 Veteli

Ilmari Wirkkala toimi 1930-luvulla Hautausmaiden ystävät ry:n toiminnanjohtajana Helsingissä. Suomalaiset seurakunnat, kirkot ja hautausmaat tulivat hänelle tutuiksi. Hän teki suuren työn suomalaisten hautausmaiden kuntoon saattamiseksi yhdessä kirjailija Maila Talvion kanssa.

Vuonna 1932 Ilmari tarttui monipuolisena ihmisenä arkkitehtuuriin ja suunnitteli Vetelin kotiseutumuseon Vetelin toisen kirkon piirustuksia noudattaen.

Museorakennuksen suunnittelussa Ilmari halusi pitkälle noudattaa vanhaa rakennusperinnettä. Hän suunnitteli seurakunnille useita kirkollisia rakennuksia kuten hautausmaiden kappeleita, ruumishuoneita, portteja ja muita pienimuotoisia rakennuksia. Hänen mittavin urakkansa oli Lappeen hautausmaan ja kappelin suunnittelu Lappeenrantaan.

Ilmari Wirkkala suunnitteli Vetelin kotiseutumuseon noudattaen pitäjän aiemman kirkon piirustuksia.

Tarinaa:

Vetelin kotiseutumuseon pihapiiristä tuli taitelijalle rakas miljöö, jonne hän käsikirjoitti ja ohjasi kirjoitti historiallisen kulkueen ja näytösluonteiset kruunuhäät kaikkinen seremonioineen. Ilmari myös joutui näyttelemään kerran käräjätuomarin osan varsinaisen esittäjän hoidellessa väsähtänyttä kuntoaan. Kotiseutumuseon kohdalla joessa on Nivasaari, jossa Ilmari aloitti julkiset esiintymisensä 16-vuotiaana lausumalla runon nuorisoseurojen suuressa kesäjuhlassa vuonna 1906.

Patsaat Vetelin kirkolla

Torpantie 133 Veteli

Vetelin kotiseutuyhdistys oli pyytänyt Ilmari Wirkkala suunnittelemaan kärkeä kivet vanhalle perinteiselle kokoon-
tumispaikalle Vetelin kirkon tuntumaan. Suunnitelma uudistui, kun Ilmarin vanhin lapsi Tapio Wirkkala (1915–1985) oli valmistunut taidekoulusta ja sai tehtäväkseen muotoilla paikalle patsaan raivaajien muistolle.

Raivaajapatsas on korkealla paikalla kirkkotapulintuntumassa. Täältä raivaajan figuuri katsoo yli veteliläisen viljelymaisan. Patsaan rahoittamiseksi tehtiin kan-

salaiskeräyksiä ja valtaosan hankkeen kustannuksista maksoi veteliläissyntyinen kauppaneuvos Samuel Harima.

Tuhatmäärin kansaa kerännyt tapahtuma kirkonmaällä pidettiin elokuun 1. päivänä 1939.

Vetelin kirkkomaalle kohosi toinenkin Tapio Wirkkalan patsas, kun taiteilija sai tilauksen harmaagraniittisen sankaripatsaan tekemiseksi. Sodan jälkeen pystytetty patsas noudattaa enemmän taiteilijan sittemmin tutuksi tullutta veistoksellista näkemystä.

Tarinaa:

Raivaajapatsas on ensimmäisiä ihmisen työlle omistettuja patsaita Suomessa. Sen tekeminen ja pystyttäminen nieli varoja, mutta tarmokkaat puuhamiehet saivat lopulta kerätyksi tarvittavan summan. Tapio Wirkkala sanoi patsaasta myöhemmin, että "se on minun nuoruuden työni ja siltä se myös näyttää".

Patsaan jalustan mitoituksessa tuli aluksi virhe, ja kivenveistäjä Pekola joutui tekemään kiireesti uuden.

Veteliläisille rakas monumentti huputettiin suursäkillä eräänä päivänä vuonna 1987. Asialla olivat olleet nuoret viljelijät, jotka protestoivat pellonraivauksen kieltävää lakia vastaan. Heidän mielestään maahengen vertauskuva ei saisi nähdä tätä häpeän päivää.

Perhon kirkon alttaritaulu

Sahintie 3 Perho

Ilmari Wirkkala maalasi alttaritauluja mm. Sulkavan Lohikosken, Pyhäjärven, Perhon ja Kaustisen kirkkoihin. Perhon kirkon Erämaan Kristus on teemaltaan poikkeuksellinen. Vuonna 1938 maalattu teos asettuu perholaiseen erämaamaisemaan, jossa kuitenkin pilkistää taustalla pohjoinen tunturi.

Myös Ilmarin puoliso Selma Wirkkala osallistui Perhon seurakunnan tilaustyöhön ja suunnitteli kirkkoon joitakin tekstiilejä.

Perhon kirkon hautausmaalla on myös Ilmarin suunnittelema sotien sankarimonumentti.

Kuorikoskien kirkonrakentajien muistomerkki

Kaustisen kirkkomaa Kappelintie 14 Kaustinen

KImari Wirkkala kuului itsekin äitinsä puolelta kaustislaiseen Kuorikoskien kirkonrakentajien sukuun. Niinpä hän sai luontevasti tilauksen suunnitella monumentti näille kirkonrakentajille, jotka rakensivat Suomeen lähes 20 kirkkoa.

Kuorikosket olivat merkittävin ilman muodollista koulutusta ammattiaan harjoittanut suku, jonka kirkot tunnustetaan tänäänkin kestäviksi ja sopusuhtaisen kauniiksi.

Ilmari loi monumenttiin perinteisen tapulin hahmon. Monumenttiin kirjoitettiin rakentajien nimet ja elinvuodet 1700- ja 1800-luvuilla. Muistomerkki paljastettiin juhlahin menoin heinäkuussa 1938.

Tarinaa:

Ennen talvisotaa Ilmari Wirkkalalla oli kädet täynnä töitä. Kotiseudun hankkeet menivät aina edelle muita kiireitä, ja niinpä Wirkkala suunnitteli mielellään Kuorikoskien kirkonrakentajien muistomerkin Kaustisen kirkkomaalalle.

Kuorikoskien kirkonrakentajasuvulle omistettu muistomerkki Kaustisen kirkkomaaalla on Ilmari Wirkkalan käsialaa.

Kreeta Haapasalon patsas

(ks. Soivien kivien kyläreitti s. 27)

Kreetanpuisto Kappelintie 22 Kaustinen

Kaustislainen kansansoitaja Kreetta Haapasalo

ryhtyi 1800-luvun alkupuolella kiertämään laajalti Etelä-Suomea, Pietaria ja Tukholmaa myöten ja ilahdutti ihmisiä eri tilaisuuksissa laulullaan ja kanteleen soitollaan.

Kreetasta muodostui legenda, jonka monet laulut jäivät myös elämään. Näistä hartaan kaunis "Mun kanteleeni kauniimmin" elää tänäänkin ihmisten sydämissä.

Ilmari Wirkkalaa kiinnosti Kreetan ja tämän Joonas-puolison elämä. Ilmari kirjoitti esitelmän pariskunnan elämästä ja jatkoi vielä näytelmän kirjoittamisella.

Ajatus patsaan pystyttämistä syntyi Kaustisella sotien jälkeen. Vuonna 1954 oltiin valmiita vihkimään Kreetan patsas, jonka Ilmari suunnitteli ja hänen nuorin poikansa Tauno muotoili.

Tuohi-Antin maantie

Noin 500 kilometriä pitkä valtatie 13 kulkee länsirannikolta Kokkolasta itärajalle Nuijamaalle asti. Valtatien osuutta Vetelistä Perhoon kutsutaan tässä Tuohi-Antin maantiekksi. Tuohi-Antti (Näver-Ant) on Keski-Pohjanmaalla vaikuttaneelle kirkkoherra Anders Chydeniukselle (1729–1803) annettu kutsumanimi. Chydenius teki pro gradu -tutkielmansa Pohjois-Amerikan intiaanien tuohikanoteista ja myöhemmin papin virassa toimiessaan yritti rohkaista Alavetelin talonpoikia niiden käyttöön Perhonjoella. Puuveneisiin tottuneita keskipohjalaisia nämä yritykset lähinnä huvittivat. Sen sijaan Chydeniuksen tiehankkeeseen paikallinen väki säätyyn katsomatta suhtautui kiinnostuksella ja kunnioituksella.

Kokkolasta oli jo ennen 1700-lukua kulkenut kärryillä ajettava huonokuntoinen pitäjätie Veteliin. Täältä maantie Perhoon ja sitäkin idemmäksi oli jatkunut jonkinlaisena ratsupolkuna. Anders Chydenius ja Kokkolan kauppaporvaristo katsoivat, että liikenneyhteyksien parantaminen rannikolta sisämaahan ja itään päin olisi taloudellisesti tärkeää, koska siten tervan, puutavaran, viljan, voin ja teuraiden kuljetus helpottuisi.

Tuolloin keskusteltiin sekä Perhonjoen perkauksesta että maantien kunnostuksesta. Chydenius asettui maantien kannalle. Hänen mielestään kivik-

koisen ja paikoin vähävetisen joen perkaus purjehduskelpoiseksi olisi tullut liian kalliiksi. Chydeniuksen vaikutusvallan ansiosta lähes 4 metriä leveä tie Vetelistä Perhon kautta Lintulahteen (Kyyjärvi) valmistui lopulta vuonna 1796. Kokkolan ja Vetelin välinen maantie oli kunnostettu jo 1780-luvun alussa. Kauppaporvariston lisäksi toki tavallinenkin matkamies osasi arvostaa teiden rakentamista ja kohentamista, etenkin jos hän oli joutunut tottumaan sisämaan vaikeakulkuisiin maastoihin. Kunnostettua maantietä pitkin marssivat myös Ruotsi-Suomen ja Venäjän joukot Suomen sodassa vuosina 1808–1809.

Samuli Paulaharju (1930, 112) kuvaillee teoksessaan *Suomenselän vieriltä* Chydeniuksen mukana oloa työläässä tiehankkeessa seuraavasti:

”Vuosikymmenet toisensa jälkeen erämaalaisten täytyi taivaltaa polkujaan taikka soutaa pitkää väyläänsä. Mutta saatiin tänne viimein oikeita ihmisenheitä, vedettiin tie Vetelin kautta Perhon perillekin. Kokkolan vankka mies, iso ja kuulu rovasti Antti Chydenius, kiipesi hevosen selkään ja lähti tekemään tienlinjaa Kokkolasta Lintulahteen. Kullakin paikkakunnalla kylänmiehet olivat apuna ja opastamassa, ja näin mentiin Perhon jokivartta ylöspäin tunnistellen paikkoja, veistellen pilkkoja puihin ja sanoen, että näitä maita tie on rakennettava. Kun paha neva tuli eteen, jätettiin hevonen rannalle, satula vain

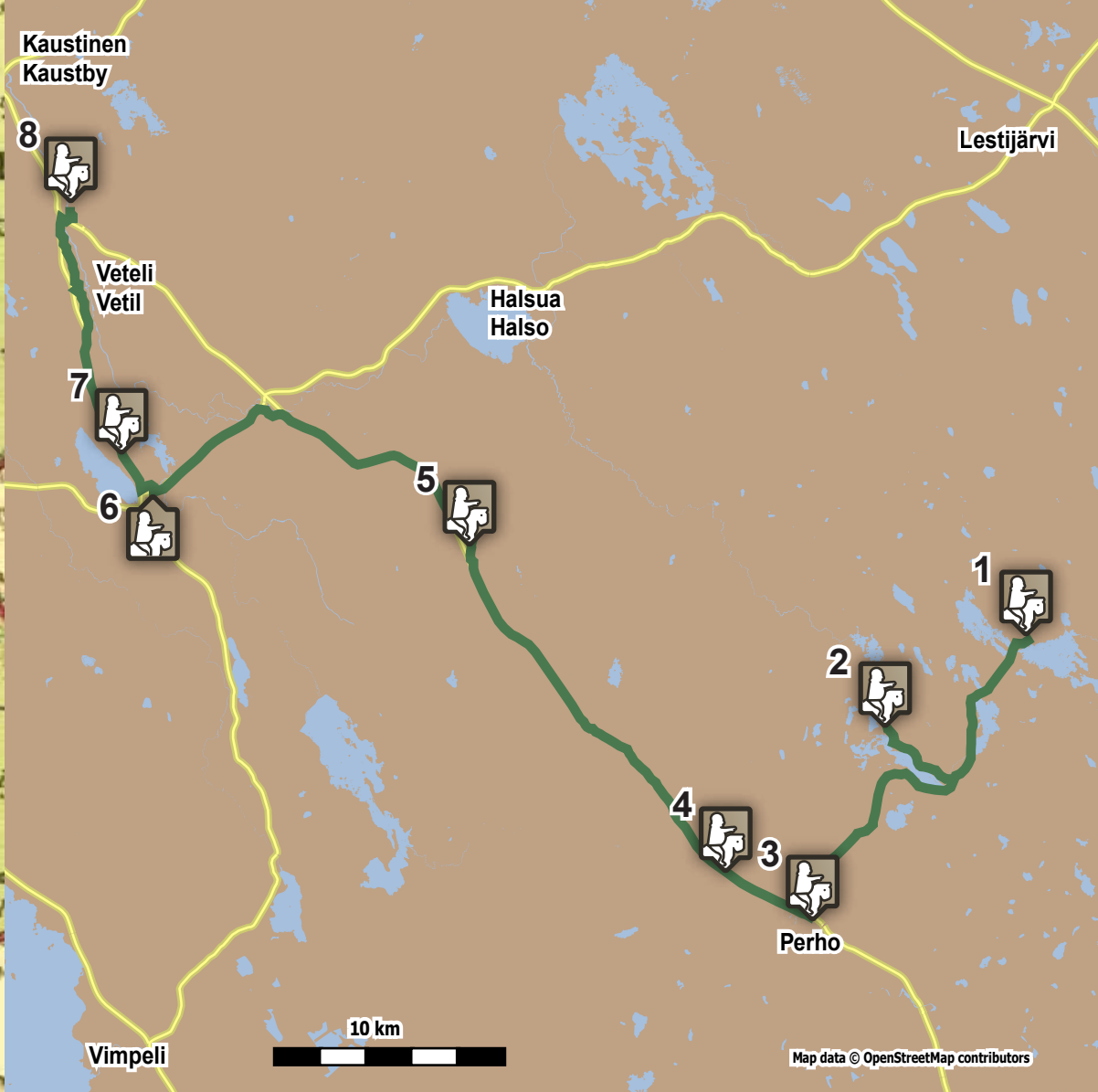

Perhosta Veteliin ulottuva kulttuuriperintöreitti on nimetty Tuohi-Antin maantiekksi. Sen rakentamista oli 1790-luvulla alulle panemassa ja suunnittelemassa Tuohi-Antiksi kutsuttu kirkkoherra Anders Chydenius.

Tuohi-Antin maantiellä voi poiketa hyvin erilaisiin historiallisiin kohteisiin.

- 1 Lampuodin talo**
- 2 Hauta Perhossa**
- 3 Perhon kotiseutumuseo**
- 4 Kokkonevan taistelu**
- 5 Kreetta Haapasalon muistokivi**
- 6 Alfred Salmelan talo**
- 7 Poltettu sotilastorppa**
- 8 Hautakedon kivikautinen asuinpaikka**

kannettiin ylitse, ja paksu rovasti koetti muuten kei-notella toiselle puolelle, ja siellä oli toinen ratsashevonen odottamassa.”

Lampuodin talo

Salamajärventie 806 Perho

Kerrotaan, että Lampuodin tilan lunasti kruunulta 1600-luvun lopulla Pohjanmaan rykmentissä palvelut Esko Laurinpoika Tiainen, joka tunnettiin laajalti hyttimestarina, raudantakojana, viljelijänä ja kalamiehenä. Nykyisen Lampuodin talon on rakennuttanut Matti Lampuodi tiettävästi 1800-luvun alussa. Talon vanhimmat osat ovat mahdollisesti 1740-luvulta. Talon viimeinen asukas oli Hilda Lampuodi (1898–1996).

Lampuodin talo oli jo päätetty purkaa, mutta Perhon kunta pelasti rakennuksen ostamalla sen. Lampuodi suojeltiin ympäristöministeriön päätöksellä vuonna 1999. Talo on peruskorjattu ja ennallistettu alkuperäiseen asuunsa.

Tarinaa:

Samuli Paulaharju (1930) kertoo mahtimiehestä Esko Tiaisesta, joka suurperheensä kanssa asui Salamajärven rannalla 1600-luvun lopulta 1700-luvun alkupuolelle asti. Tiaisella oli iso talo, ”ikivanha pyöreistä hirsistä isketty, luukkuikkunainen iso savupirtti”, jota kutsuttiin Tialaksi. Hänellä oli taloja muuallakin Perhon alueella ja työntekijöitä runsaasti. Erämaan vesistöistä pyydettiin kalaa ja kaskettua viljelymaata oli laajalti. Pidettiin myös karjaa, jota oli peräti ”sata sarvenkantajaa, tuhat villan tuottajaa”. Perimätiedon mukaan Tiainen valmisti järvimalmista rautaa omassa rautahytissä, ja Tialassa olikin useita rautaisia portteja, mikä sekini kuvastaa tilan vaurautta.

Hauta Perhossa

Kalmasaari Jängänjärvi Perho

Jängänjärven pohjoisosassa sijaitsee Kalmasaari, niemeke, josta on löytynyt ihmisluita. Myös muistitiedon mukaan siellä on ollut ihmishautoja. Johan Ludvig Runebergin (1804–1877) sepittämä runo Hauta Perhossa vuodelta 1831 kertoo Haanen veljesten tarinan,

joka ajoittuu iso- tai pikkuvihan aikaan. Legendan mukaan haudat ovat Haanen veljesten leposijoja. Luulöydösten paikalle on pystytetty graniittipatsas, jonka pronssilevyssä lukee: ”Haanein henki sua velvoittaa synnyinmaallesi uhrautumaan”.

Tarinaa:

Runebergin runo kertoo Haanen vanhan isännän kuudesta pojasta, jotka tämä on kasvattanut kurissa ja nuhteessa. Tarinassa tulee esille veljesten vahva keskinäinen yhteenkuuluvuus ja lojaalisuus. Viisi veljeksistä asetuu vastustamaan tuhoa kylviä venäläissotilaita, joilla on miesylivoima ja allaan nopeat ratsut. Taistelussa toistakymmentä ratsumiestä saa surmansa, mutta myös Haanen pojat yksi toisensa jälkeen menehtyvät. Poikien isä kiirehtii taistelutantereelle ja näkee poikansa hengettöminä. Hän ehtii nähdä Aatu-poikansa verisen pään keihästettynä pois ratsastavan sotilaan peitseen. Näyn edessä isä murtuu. Mutta missä on vanhin poika Tuomas? Onko hän elossa? Onko hän pettänyt veljensä? Tuomas on ollut riiuureissulla, mutta kuultuaan veljiensä kohtalosta isältään lähtee ratsumiesten perään. Hän tavoittaa viholliset ja surmaa nämä raivon vallassa. Tuomas palaa kotiin ja heittää Aatu-veljen surmanneen sotilaan pään isän jalkojen juureen. Ylpeä isä sulkee kuolettavasti haavoittuneen Tuomaksen syliinsä. Runebergin runo päättyy näin: ”Haavoihinsa kuoli Tuomas Haane, isä vanha ilohonsa kuoli.” (Hauta Perhossa 1999)

Perhon kotiseutumuseo

Sahintie 1 Perho

1900-luvun alussa rakennetun Perhon kirkon vieressä sijaitsee kotiseutumuseo, joka oli alun perin viljamakasiini. Rakennus pystytettiin vuonna 1858. Vuonna 1963 perustetussa museossa voi tutustua vanhaan talonpoikaisesineistöön. Nähtävillä on myös osia Kurki-nimisen lentokoneen potkurista ja kellukkeesta, joihin liittyy traaginen onnettomuustarina kesäkuulta 1930. Lentoturman muistomerkki sijaitsee onnettomuuspaikalla, Jylhänjärven rannalla.

Perhon kotiseutumuseossa on kappaleet Kurki-nimisestä lentokoneesta, joka kesken lentonäytöksen syöksyi yleisön joukkoon traagisin seurauksin. Onnettomuus sattui kesällä 1930.

Tarinaa:

Juhannuksen alla 22.6.1930 Jylhänjärvellä pidettiin Perhon suojeluskunnan tilaama lentonäytös. Vaasasta tullutta Kurki-nimistä pienkonetta ohjasi Kauhavan lentokoulun opettaja. Päivän aluksi lentäjä ihastutti yleisöä taidokkailla lentosuorituksillaan. Toisen lentonäytöksen aikana kone alkoi yskähdellä ja sammui kokonaan yleisön yläpuolella. Lentäjä yritti ohjata liidossa olleen koneen kohti järveä, mutta koneen kellukkeet osuivat riihen kattoon sillä seurauksella, että kone syöksyi rannalla olleiden ihmisten päälle. Kaksi naista kuoli välittömästi ja yhdeksän henkilöä sai vammoja. (Itsenäisyyden heijastumia – tuhat tarinaa Keski-Pohjanmaalta)

Kokkonevan taistelupaikka

Kokkoneva Perho

18 päiväkuun 11. päivänä 1808 Perhon Kokkonevalla käytiin yksi Suomen sodan kovimmista taisteluista. Ruotsalais-suomalaisen osaston hieman yli tuhatta miestä johti majuri Otto Henrik von Fieandt, ja venäläisten runsaan 3000 sotilaan joukkoa komensi kenraalimajuri I.F. Jankovits. Kiivas ja monivaiheinen taistelu kesti yhdeksän tuntia. Kerrotaan, että tykkien jylinä oli valtava ja ruudin savu täytti koko Kokkonevan alueen, joka oli vaikeakulkuista metsäsaarekkeiden täplittämää suota. Venäläisten miesylivoiman edessä ja ammusten käytyä vähiin von Fieandt miehineen joutui lopulta perääntymään ja kärsimään tappion. Jankovitsin joukoissa menetettiin kaatuneina ja haavoittuneina yli 800 miestä, von Fieandin joukoissa vastaava luku oli noin 170 miestä, joista 25 kaatuneina. Yksi kaatuneista oli erityisen urhoolliseksi mainittu aliupseeri Bror Schöneman, jonka hautamuistomerkki sijaitsee Kokkonevan Kokonsaarella.

Monien vaiheiden jälkeen von Fieandin joukot onnistuivat perääntymään Veteliin. Sen sijaan perholaisten elämä hävityn taistelun jälkeen oli sekasortoista ja pelon täyttämää, sillä Jankovitsin joukot ryöstelivät ja harjoittivat ilkivaltaa. Perholaaisia pakeni metsien piilopirtteihin.

Tarinaa:

Kansallisrunoilija Johan Ludvig Runeberg kirjoitti Väinö Stoolin tarinoissa Perhon sotatapahtumiin liittyvän sankarirunon Metsä-Poraa taloon asettuneesta kulkuripojasta. Pilven veikoksi nimetty renki hurjistuu ja syöksyy takaa-ajoon surmaten ennen menehtymistään kymmenen venäläistä sotilasta.

Kreetta Haapasalon muistokivi

Haapasalontie Veteli

Kaustisella syntynyt kanteleensoittaja ja laulaja Kreetta Haapasalo (1813–1893) asui Vetelissä lähes kaksikymmentä vuotta. Kreetan ja torppari Joonas Virkkalan perheeseen syntyi 11 lasta, joista kaksi menehtyi pieninä sairautteen vuonna 1857.

Kreetta lähti ansaintamielessä ensimmäiselle esiintymismatkalleen Kokkolaan 1800-luvun puolivälissä. Pari vuotta myöhemmin, kun nuorimman lapsen imetys oli päättynyt, hän suuntasi Helsinkiin. Esiintymismatka Vetelin Haapasalosta pääkaupunkiin hevoskyydillä oli raskas mutta menestyksekkäs. Helsinkiläiset säätyläiset Sakari Topelius etunenässä suosittelivat Kreettaa esiintyjäksi muihinkin kaupunkeihin, ja lehtikirjoittelun ansiosta Kreetan maine surun, köyhyyden ja nöyryyden tulkkina levisi laajalle. Hänen lauluun ja soittoon kuultiin lähinnä herrasväen kodeissa ja salongeissa. Kuu-kausia kestäneillä kiertueilla esiintyi vaihtelevin kokoonpanoin myös muita perheenjäseniä, kuten tytär Kreetta Sofia ja sisarentytär Sanna-Liisa, jotka soittivat kannelta ja lauloivat. Toisinaan reissuun lähtivät myös Kreetan aviomies ja osa pienistä lapsista.

Tarinaa:

Kreetta on muistellut, että hän oli yhtenä pyhänä Pietarin matkalla havahtunut pahaenteisesti miettimään lastensa vointia kotipuolella. Lapset tapasivat olla reissujen aikana Kreetan äidin hoivissa. Kotiinpaluu osoittautuikin sillä kerralla surulliseksi: "Ja kun tulimme kotiin, niin kuulimme, että oli samana pyhänä haudattu meidän kahta lasta. Nuorin ja kolmas nuorimmasta olivat kuolleet kurkkutautiin. Kyllä se silloin murheeksi kävi, mutta kiitin minä kuitenkin Jumalata, että hän oli ottanut lapset luokseen." (Lilius 1990)

Alfred Salmelan talo

Forsbackantie 9 Räyrinki Veteli

Maanviljelijäperheen kuudes lapsi Alfred Salmela (1897–1979) syntyi Vetelin Räyringissä ja eli siellä teini-ikänsä asti. Ensimmäiset oppinsa hän sai kiertokoulussa, koska isä ei päättänyt häntä "laiskoille tarkoitettuun" kansakouluun. Isän asettamista hidasteista huolimatta Salmela opiskeli Ilmajoen kansanopistossa, Lapuan yhteiskoulussa ja lopulta Jyväskylän opettajaseminaarissa. Hänet nimitettiin kouluhallituksen kouluneuvokseksi jo 30-vuotiaana. Ennen tätä hän oli ehtinyt toimia kansakoulunopettajana ja kansakouluntarkastajana. Salmela jäi kouluhallituksen tehtävistä eläkkeelle vuonna 1964.

Salmela oli mukana kehittämässä kansakoulun jatkeeksi kansalaiskoulua ja maksutonta kunnallista keskikoulua. Hänen johtamassaan kansakoululaitoksessa tehtiin sosiaalisia uudistuksia, joiden merkitys erityisesti vähävaraisille ja syrjäseudulla asuville perheille oli tärkeä: ilmainen kouluruokailu, ilmaiset koulumatkat, koulukirjastot ja kouluterveydenhuolto. Peruskoulu-uudistukseen Salmela kuitenkin suhtautui kriittisesti, sillä hän katsoi, että oppiaineisiin liittyvä valinnaisuus ja käytännönläheisyys saattaisivat uudistuksen myötä kadota. Oppilaiden yksilöllisyyttä ei tullut yhdenmukaistaa edes tasa-arvon nimissä. Salmela julkaisi kirjoja kouluhallinnon alalta, kirjoitti oppikirjoja mm. etiikan ja kansakoulun puutarhaopetuksen alalta sekä kirjoitteli ahkerasti sanomalehtiin.

Kouluhallintomies Alfred Salmelalle myönnettiin vuonna 1964 professorin arvonimi. Hän sai varhaisimmat oppinsa kiertokoulussa, minkä jälkeen opintie oli menestyksekkäs joskin taloudellisesti epävarma.

Poltettu sotilastorppa

Ahontie 1 Räyrinki Veteli

Rönbergin sotilastorppa tuhoutui murhapolton seurauksena syksyllä 1775. Rahaton ruutusotilas Erkki Silversmed tappoi astaloilla talon isännän ja emännän ja jätti perheen itkevän kehtolapsen Marian palavaan rakennukseen. Silversmed oli ryöstänyt talon rahat. Seuraavana päivänä Silversmed lähti rikoksesta tietämättömän morsia-

mensa Kaisan kanssa matkalle Kokkolaa, jossa tehtiin kalliita kihlaostoksia. Huhut alkoivat kiertää ja Silversmed joutui epäilyjen kohteeksi. Lopulta hänet pidätettiin.

Kirkkoherra Anders Chydenius sai Silversmedin tunnustamaan rikoksensa. Oikeus tuomitsi Silversmedin menettämään oikean kätensä, mestattavaksi ja teilttavaksi. Silversmed vietiin Korsholman kalseaan ja vetoiseen linnaan odottamaan tuomion täytäntöön panoa. Keväällä 1776 hänet kuljettiin Kokkolan torille ja kiinnitettiin kaularautoissa paaluun yleisön nähtäväksi. Häntä myös ruoskittiin. Paalun yläpuolella oli taulu, jossa kerrottiin tapahtuneesta rikoksesta. Chydeniuskin oli paikalla pitämässä puhetta.

Hautakedon kivikautinen asuinpaikka

Emäntäkouluntie 20 Veteli

Hautakedon alueelta on löytynyt muinaisjäänteitä, jotka viittaavat kivikautiseen asutukseen. Puhutaan varhaisesta kampakeraamisesta kulttuurista (4200–3300 eaa.). Kun Emäntäkoulun perustuksia kaivettiin 1930-luvulla, esille tuli saviastioiden palasia, joiden historiallista arvoa ei vielä tuolloin ymmärretty. Vuonna 1945 Perhonjoen töyräältä löydettiin keramiikkaa. Paikalle kutsuttiin Helsingin yliopiston arkeologian professori Carl Fredrik Meinander (1916–2004), joka kesän 1946 kaivauksissa löysi muun muassa liesikiveyksen ja kvartsi-iskoksia (kvartsiesineiden valmistuksessa syntyneitä kvartsin palasia). Löydösten perusteella hän päätteli, että paikka oli varhaiskampakeraaminen asuinpaikka, joka oli tuolloin todennäköisesti sijainnut meren rannalla.

Vuonna 2017 alueella tehtiin arkeologinen tarkkuusinventointi. Emäntäkoulun pihapiiristä ja joentörmältä löydettiin yhä jäänteitä kivikautisesta asutuksesta.

Hautakedon jylhässä jokiympäristössä sijaitsee myös maapenkki ”Ingmanin sohva”, jossa Anders Wilhelm Ingman tapasi kesäisin istuskella toimiessaan Ylivetelin kapalaisena vuosina 1855–1864. Tuona aikana hän muun muassa suomensi Raamatun tekstejä. Myöhemmin hän toimi eksegetiikan professorina Helsingin yliopistossa.

Emäntäkoulun päärakennus on nykyään Taidekartano, jossa järjestetään taidenäyttelyitä ja tapahtumia.

Tarinaa:

Marjatta Pulkkinen (1997, 126) kuvailee romaanissaan Tuohi-Antin mustalammas Silversmedin mestausta: ”Pyöveli astui esiin. Kansa pidätti henkeään. Mutta jos joku odotti huutoa ja kiroilua ja vastustusta, hän erehtyi. Laupiaana kuin lammas Erkki antoi sitoa silmänsä ja hänet autettiin kärryille. Hevonen lähti kopsuttelemaan kohti mestauspaikkaa. Vanha kaakki, jonka parhaat päivät olivat kulu-neet peltotöissä ja joka vielä vanhana palveli tällaisessa. Karvainen hevonen pää alhaalla, jalat kopsahtaen katuun harvakseltaan. Mies huppu päässä, pyöveli vieressä.”

Metsän aarteiden ja vartijoiden reitti

Metsästä on satojen vuosien ajan noudeutu mastopuita purjelaivoihin ja rakennuspuuta taloja varten, valmistettu tervaa ja pikeää myyntiin sekä hakattu puuta asumusten ja saunojen lämmittämiseen. Metsän aarteisiin kuuluvat myös marjat, sienet ja riista. Metsä on tarjonnut myös rauhaa ja turvaa. Isovihan aikana metsiin rakennettiin piilopirttejä, joiden toivottiin olevan venäläisten ulottumattomissa. Myös Suomen sodassa 1800-luvun alussa metsät tarjosivat suojaa.

Tervaa vietiin satamiin jokiveneillä ja talvisin hevosilla. Tervan kuljetus sydänmailta oli raskasta hankalaa. Ennen kuin terva voitiin myydä satakupunkien porvareille, se piti tarkistaa. Laillisuuden merkiksi tynnyreihin poltettiin vuosiluku ja kruunu. Kokkolassa ja Pietarsaareissa sijaitsivat tärkeimmät satamat, joista tervaa vietiin suurilla purjelaivoilla Tukholmaan, myöhemmin suoraan ulkomaille. 1700-luvulla Keski-Pohjanmaalla tuotettiin peräti neljännes koko Ruotsi-Suomen tervatuotannosta. Alueelta vietiin 1700-luvun toisella puoliskolla alun toista miljoonaa tynnyriä.

Metsien huvetessa tervanpoltto siirtyi jo 1700-luvulla yhä enemmän sisämaahan, Perhonjokilaakson ja Lestijoen metsäalueille, mikä merkitsi kuljetusmatkojen pidentymistä entisestään. Satama-

kaupungissa väsyneitä tervankuljettajia ja hevosia vastassa olivat porvareitten lähettämät tervapojat, jotka lupasivat kuljettajille kestitystä kauppiaiden majatuissa. Jos kauppa syntyi, suolakalaa, kaljaa, viinaa, tupakkaa ja makeisia ei pitänyt puuttuman. Arvatenkin myös hevosista pidettiin hyvää huolta.

Tervahautojen tekoon, polttoon ja purkuun on liittynyt monenlaista kansanperinnettä, kuten piirileikkejä, tanssia ja kestitystä. Polttotapahtuman onnistumista vahtivaa tervamestaria-kin on täytynyt pitää hereillä. Tervaan liittyvät sanonnat elävät vieläkin, esimerkiksi: ”Jos ei sauna, viina ja terva auta, niin tauti on kuolemaksi.”

Tervakulttuuriin liittyi myös taidokasta. Haudan syyttäminen oli juhlallinen toimitus ja siihen saattoi kuulua outojakin rituaaleja: ”Joka haudalla oli oma haltijansa ja tervanpolttaja saattoi tehdä haudan ympärillä kieroksia, joilla nähtävästi on ollut hautaa suojaava vaikutus” (Jämsä 1978).

Ruotsin vallan aikana lainsäädäntö ja sen olematon valvonta sallivat paljon vapauksia metsien käytölle. Metsiä hyödynnettiin suruttomasti: mastopuita kaadettiin, lautoja sahattiin, kaskia kaadettiin ja tervaa poltettiin rajoituksetta. Esimerkiksi Lestijärvellä 1780-luvulla joillekin taloille oli annettu lupa vain muutaman tervatynnyrin valmistamiseen per vuosi, mutta kyseiset talot saattoivat tuottaa

säännöstä piittaamatta 20–30 tynnyriä tervaa.

Valtion metsiä koskeva vuonna 1851 säädetty metsäasetus ja hieman myöhemmin perustettu metsähallinto pyrkivät säännöstelemään metsien hyödyntämistä. Perustettiin virkoja metsänvalvontaa varten. Metsänvartijoiden tehtävänä oli valvoa metsiä varkailta, haaskaajilta, kuloilta ja laittomilta metsästäjiltä. Ilman lupaa ei saanut enää kaataa eikä myydä puuta. Metsänhaaskauksesta joutui käräjille ja siitä seurasi rangaistus.

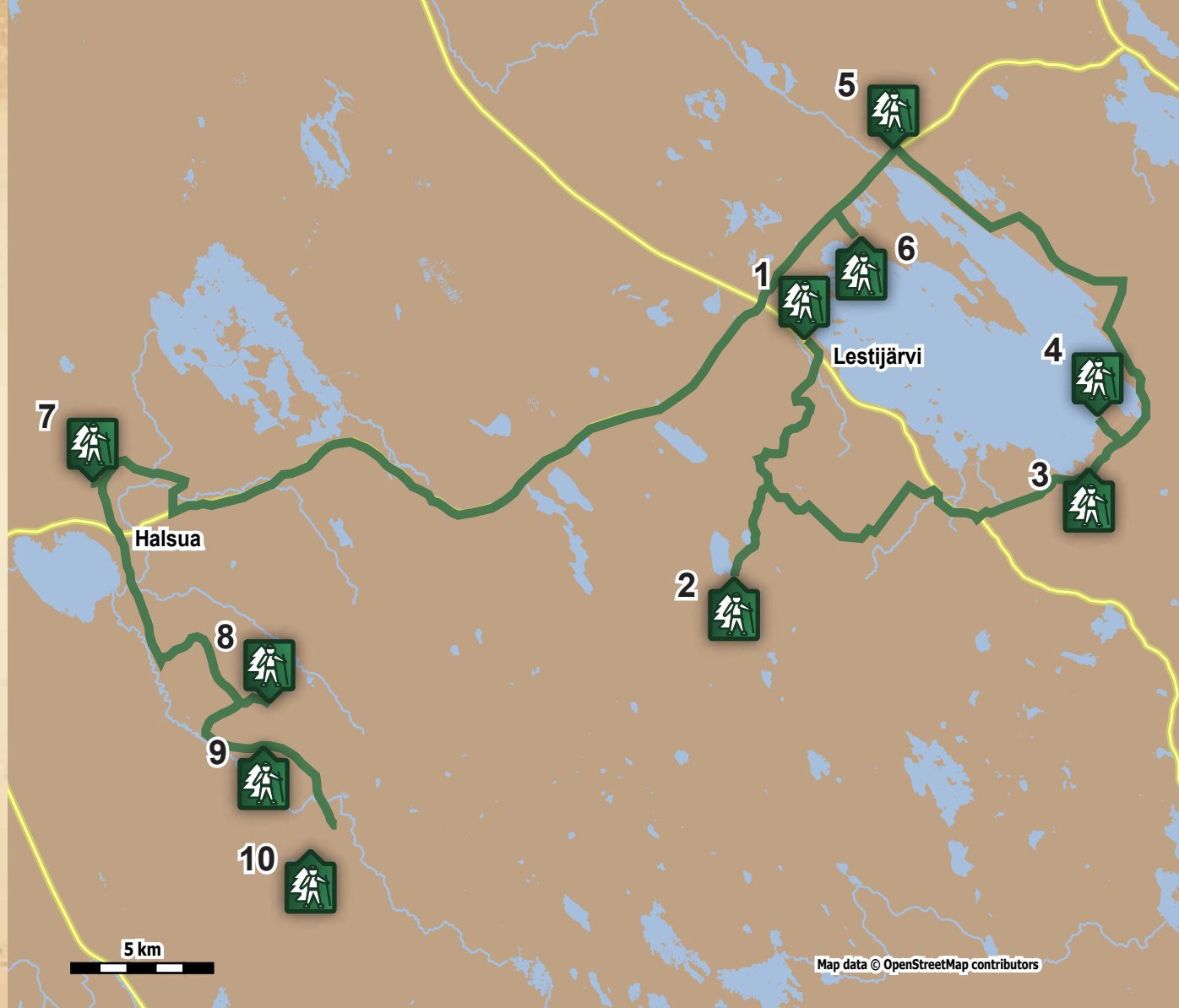
Perinteinen tervanpoltto hiipui 1800-luvun loppupuolella ja sammui kokonaan 1900-luvun alussa. Tervaa tarvittiin yhä kotitarpeiksi, esimerkiksi nahkasaappaiden rasvasuskeeseen, kärryjen ja rekien suojaamiseen ja lehmien sorkkien hoitoon, mutta sitä ei enää poltettu omissa tervahautoissa. Talvi- ja jatkosodan aikana tervaa ja hiiltä tarvittiin autojen hiilikaasuttimiin. Lestijärvellä tehtiin teollisesti tervaa toisen maailmansodan jälkeen, sillä sitä käytettiin muun muassa voiteluöljyn raaka-aineeksi ja veneisiin. Piestä yritettiin tehdä jopa purukumiä, mutta tämä yritys epäonnistui. Tervatehdas oli merkittävä työllistäjä 1950-luvun loppuun asti.

Lestijärveltä Halsualle kulkevilla reitillä voi tutustua monenlaisiin kohteisiin, jotka liittyvät metsien hyödyntämiseen ja metsien käytön valvontaan. Reitin lähtöpaikka on Lapin talo Lestijärvellä, mutta reitille voi lähteä myös toisesta suunnasta, Halsualta.

- 1 Lapin talo – Lestijärven kotiseutumuseo
- 2 Kivistön metsänvartijatila
- 3 Ilolan metsänvartijatila
- 4 Itäniemen kruununtorppa
- 5 Niskakorven metsänvartijatila
- 6 Ahon metsänvartijatila
- 7 Halsuan kotiseutumuseo
- 8 Töppösen luolikko
- 9 Länttätatin metsänvartijatila
- 10 Maalarin hauta

Lapin talo – Lestijärven kotiseutumuseo

Rantatie 1 Lestijärvi

Lestijärven kotiseutumuseon päärakennus on rakennettu vuonna 1784 ja siirretty nykyiselle paikalleen vuonna 1956. Lappi-nimeen liittyy monipolvinen ja vuosisatainen sukujen historia. Lapin talo on tietävästi vanhin Lestijärvellä säilynyt rakennus ja noudattaa pääosin alkuperäistä pohjaratkaisua. Korjausten yhteydessä talon seinistä on löydetty pieniä tapettifragmentteja, ja sisäkatto on alun perin kalkittu valkoiseksi, mikä voi kuvastaa talon vaurasta ja edistyksellistä menneisyyttä.

Päärakennus oli pitäjän ”napatalo”, jossa on pi-

detty pitäjän- ja kuntakokouksia sekä kinkereitä. Talon isännät olivat paikkakunnalla vaikutusvaltaisia ihmisiä, muun muassa lautamiehiä.

Tervanpoltto oli merkittävä ja joissakin tapauksissa ainoa elinkeino Lestijärvellä. Lapin talossa 1830-luvulla pidetyissä pitäjänkokouksissa vastustettiin ankarasti kruununvoudin ajatusta tervanpolton lopettamisesta. Kun valtio lopulta 1880-luvulla irrotti kruunun metsät yhteisistä metsistä, tervanpolto väheni alueella merkittävästi, sillä kruunun metsistä tervaksia ei saanut enää hakea.

Tarinaa:

”Lapin talossa on ollut iso seitsemäntoista leivän takka ja metrisillä haloilla sitä on lämmitetty. Kun nälkävuodet olivat pahimmillaan, taloissa kiersi nälkiintyneitä ihmisiä kyselemässä ruokaa ja jonkunlaista suuhun pantavaa. Sitten kävi niin, että taas kerran Lapin taloon oli tullut tällainen nälkiintynyt mies, joka ei muuta keksinyt kuin mennä suureen uuniin, jonne oli tietenkin tipahtanut jyviä ja varissut jauhoja. Hän oli mennyt uuniin keräämään sinne tipahtaneita ruoka-aineita. Kävi sitten niin onnettomasti, että hän oli niin heikossa kunnossa, ettei hän päässytäkään sieltä uunista pois vaan kuoli sinne uuniin. Tämä on järkyttävä tarina.” (Timo Lappi, haastattelu 23.10.2018)

Lapin talossa pidettiin aikoinaan pitäjänkokouksia ja keskusteltiin kiivaasti muu muassa tervanpolton tulevaisuudesta. Nälkävuosina 1860-luvulla talon valtavaan uuniin kuoli nälkiintynyt ihminen.

Kivestön metsänvartijatila

Kivestönpolku Lestijärvi

Vuonna 1860 perustettiin Lestijärven hoitoalue, johon kuuluivat Kannuksen, Toholammin ja Lestijärven metsänvartijapiirit. Lestin hoitoalueella oli useita metsänvartijatilajoja ja kruununtorppia. Metsänvartijoiden tehtävänä oli valvoa kruununmetsien käyttöä ja puuttua väärinkäytöksiin. Tietyvästi Lestin hoitoalueen vartijat olivat oikeudenmukaisia ja ottivat huomioon paikallisten ihmisten tarpeita. Monet metsänvartijat tunnettiin erikoisina persoonina.

Fredrik Juhonpoika Kivestö eli Veelu (1864–1940) toimi metsävartijana 1860-luvulla perustetulla Kivestön tilalla, joka metsänvartijatilojen tapaan sijaitsi syrjässä, kaukana Lestijärven kirkonkylältä. Piippusuinen ja parrakas Veelu kierteli vartiopiirissään kotitekoisissa sarkavaatteissaan ja kengissään, joista pursusi nevaheinää. Hänet tiedettiin monipuolisena, auttavaisena ja kristittynä miehenä. Hänellä oli tapana antaa leipää köyhille, harjoittaa kansanparannusta ja hoitaa sairaita eläimiäkin. Yliluonnollisia kykyjä hänellä kerrotaan olleen myös. Veelun siirryttyä vanhoilla päivillään vaimonsa Marjaanan kanssa kylälle asumaan ja viljelemään maata hänen poikansa Johan Emil eli Eemeli jatkoi metsänvartijana Kivestön tilalla.

Tarinaa:

Tarinan mukaan 1940-luvun alussa Veelu oli kävellyt kauppa-asioille kirkonkylälle ja itse piru oli tullut häntä vastaan. Piru oli meinannut koskea Veelua, mutta Veelu oli sanonut olevansa kirkonmies. Piru oli väistänyt Veelua ja rääkäissyt rumasti. Veelun kertomuksen mukaan piru oli ollut huomattavan ruma olento. (Mäkitalo 1989)

Ilolan metsänvartijatila

Riemuhiekantie 1 Lestijärvi

Ilolan tila perustettiin 1700-luvun lopulla ja se oli itsenäinen tila 1860-luvulle saakka, jonka jälkeen siellä asui metsänvartijoita ja lopulta se toimi myös työnjohtajatilana. Tietyvästi 1950-luvulla päärakennus oli pystyssä mutta se purettiin myöhemmin. Syksyllä 2018 talon jäänteitä oli näkyvissä.

Tarinaa:

Ilolan metsänvartijatilaan liittyy tarina salametsästyksestä. Alajärveläinen miesporukka saapui Lestijärvelle keväällä 1911 tarkoituksenaan metsästää hirviä. Hirvi saatiin kaadettua, mutta laukaukset oli kuultu, ja metsänvartija apureineen lähti takaa-ajoon. Kymmenisen kilometriä hiihdettyään takaa-ajajat osuivat paikalle, jossa miehet olivat teurastamassa hirveä. Myös itse hirven kaataja Otto sattui epäonnekseen tulemaan paikalle ja jäi kiinni. Teurastuspaikalle jääneet rukkaset, joihin Oton sisko oli kirjaillut hänen nimensä, todistivat Oton olleen yksi salametsästäjistä. Hirvenlihat vietiin Ilolan metsänvartijatilalle.

Oikeuden pöytäkirjan mukaan salametsästäjät olivat ojentaneet kiväärinsä takaa-ajajia kohti. "Todistajan tultua vain viidenkymmenen metrin päähän kivistä oli toinen miehistä ampunut todistajaa kohti, jolloin luoti oli sattunut erään puun oksaan lähellä todistajan päätä sillä seurauksella, että pieniä lehtiä ja havuja oli lentänyt vastoin todistajan kasvoja." Metsänvartija eli todistaja oli kuitenkin kävellyt kivelle ja riisunut miehet aseista.

Otto ja hänen rikoskumppaninsa saivat lopulta 50 markan sakkotuomion, jonka he kuittasivat istumalla seuraavana talvena kymmenen päivää Vaasan lääninvankilassa. Tarinan mukaan Otto hävitti aseensa kokemuksensa jälkeen. (Parkkonen 2012)

Itäniemen kruununtorppa

Itäniementie Lestijärvi

Itäniemen kruununtorppa on perustettu 1840-luvulla. Kaarlo (Kalle) Itäniemi lunasti alueen itsenäiseksi tilaksi 1930-luvulla. Hän laajensi tilaa ansaittuaan sepän töillä, joita hän oli tehnyt Amerikassa kaivoksilla ja rautateillä. Itäniemen tilalla oli päärakennuksen lisäksi kaksi riittä, tuulimylly, navetta, erillinen talli, aittarakennus, useita heinälatoja, savusauna ja sepän paja. Maatalouden ohella valmistettiin tervaa ja puuhiiltä. 1940-luvun lopulla Kalle möi paikan ja muutti Reisjärvelle. Itäniemen maastossa voi nähdä tervahytin ja hiilimiilun jäänteet.

Itäniemen kruununtorpassa asui Itäsepäksi kutsuttu Kalle Itäniemi, jonka sepän taidot tunnettiin laajalti. Maatalouden ohella Itäniemessä valmistettiin tervaa ja puuhiiltä.

Tarinaa:

Kalle Itäniemen suvussa oli ollut useita seppiä ja Kallekin tunnettiin taitavana seppänä. Keskikesällä ennen sotia Himangalta lähetettiin poika viemään polkupyörällä viikatteita Kallen pajalle kunnostettavaksi. Matkaa vaikeakulkuisia teitä pitkin oli satakunta kilometriä. Vaivalloisen matkan jälkeen poika saapui pajalle, jossa Lestin isännät jonottivat vuoroaan. Kalle kehotti väsynyttä poikaa menemään tuvan puolelle syömään. Talon emäntä Elsa tarjoili ruuan ja muutenkin piti seuraa pojalle. Tämän jälkeen Kalle ja poika menivät noutamaan viikatteita, jotka oli sidottu huolellisesti polkupyörään kiinni. Pajassa Kalle määräsi pojan käyttämään paljetta, jonka puhallus piti hiilet sopivan kuumina. Oma vuoroaan jonottaneet isännät eivät etuilusta tykänneet, mihin Kalle totesi: "Teillä on ollut koko talvi aikaa käydä viikatteet teroituttamassa!" (Rekonen 2018)

Niskakorven metsänvartijatila

Lestijärvi

Niskakorven metsänvartijatilan päärakennus on valmistunut vuonna 1922, jolloin siihen muutti metsänvartijaksi Kalle Kalliokoski. Myöhemmin tilalla toimi metsänvartijana Väinö Vistbacka, johon liittyy tarina kurittomasta kotiketusta.

Tarinaa:

Väinö Vistbacka oli ottanut Niskakorvessa kotieläimekseen ketunpenun, joka oppi olemaan ihmisten parissa. Se saattoi pyrkiä taloon majoittuneiden työmiesten syliin. Riehakaalla ketulla oli tapana varastaa ja repiä työmiesten kintaita.

Väinön poika kertoo ketusta ja isästään tapahtuman, joka koitui vaaralliseksi ketun kohtaloksi. Väinö oli tullut yhtenä päivänä työreissultaan uupuneena kotiin ja oli heti heittäytynyt penkille nukkumaan ja kovaäänisesti kuorsaamaan. Kettu oli puikahtanut uuninsolasta isäntänsä lähelle nuuhkimaan ja heiluttamaan korviaan. "Hyppäs sitten taiten Väinön viereen, pää kallellaan kurkisteli harvahampaiseen kittaen, ja vissiin se päätteli, että voitelta tuonne tarvitaan. Nosti sitten miehekkäästi takajalakaansa ja suhautti terveisensä suuhun. Väinöllä taisi olla moottori imun puolella, ja ketun antimet meni vissiin keuhkoihin asti. (...) Kettu perrrkele! Kettua niskasta kiinni, haulikko seinältä, ja lankut jytisten ukko harppoo rappusille, nakkas ketun ilmaan ja lennosta ampu. Sitten vähän päästä melekein itkua väänsi ja manas, että kaikesta joutavasta sitä pittääki malttisa menettää." Kettu oli Väinölle niin tärkeä, että hän täytti ketun ja piti sitä esillä. (Lappi 2011)

Ahon metsänvartijatila

Ahontie 123 Lestijärvi

Vuonna 1936 asettui Ahon metsänvartijatilalle Lestijärven rannalle Johannes Anselm Jalander (1897–1967) perheineen. Hän aloitti tuolloin metsätyönjohtajana Lestin hoitoalueella. Palkkatyönsä ohella hän toimi Lestijärvellä monissa luottamustehtävissä, kuten kansakoulun johtokunnan ja kyläteiden hoitokunnan puheenjohtajana. Hän oli myös innokas riista- ja kalamies. Tilalla kudottiin kalaverkkoja ja rysiä ja tehtiin katiskoja. Tilalla viljeltiin heinää, viljaa ja perunaa sekä pidettiin karjaa: oli kolme lehmää, lampaita, sika ja kanoja. Johannes oli taitava puutoisissa ja valmisti itse muun muassa osan kotinsa huonekaluista ja puuveneen. Hän rakensi ylijääneestä puutavarasta tuulimyllyn, joka pyöritti auton laturia. Sähkövirralla ladattiin lähiseudun radioiden lyijyakkuja.

Entinen Ahon metsänvartijatila on nimeltään nykyään Kuturanta, jossa SF-Caravan Keski-Pohjanmaa ry tarjoaa karavaanareille leirintäpaikkoja, palveluita ja tapahtumia. Metsänvartijatilalla vanha päärakennus on kunnostettu ja se on Kuturannan asiakkaiden käytössä.

Tarinaa:

Olavi Laitala oli noin 10-vuotias, kun hänen kotiinsa ja naapureillensa saatiin sähköt. Sähkölinjan puuhamies oli Johannes Jalander. Laitala muistelee: "Omat ensimmäiset kokemukseni sähköstä ovat 1950-luvulta. Muistan, että kotona oli litteä taskulamppu ja paristokäyttöinen radio. Kodissani ei ollut sähköliittymää. Naapurissa Jalanderin aitan katolla oli pieni tuulimylly, jolla ladattiin akkua, mitä käytettiin muistaakseni radion virtalähteenä. Kirkonkylällä käydessäni mieleeni jäivät sähkövalot, jotka olivat mielestäni hyvin kirkkaat ja ihmeelliset. En silloin vielä ymmärtänyt mitä sähkö on, mistä se tulee ja miten se toimii." (Laitala 2017)

Halsuan kotiseutumuseo

Uudentalontie Halsua

Meriläisen kylässä sijaitsee Halsuan kotiseutumuseo, jonka kahdessa pihapiirissä on yhteensä parikymmentä rakennusta. Suuri osa niistä on 1800-luvulta. Vuonna 1820-luvulla rakennettu Kraatarintupa on alkuperäisellä paikallaan. Talonpoikaisesta kulttuurista kielivät myös sadat esineet ja työkalut. Suuri osa rakennuksista ja esineistä on saatu lahjoituskasena lähialueiden asukkailta. Museoalue on säännöllisesti avoinna yleisölle kesäkuukausina ja muina aikoina sopimuksen mukaan. Museolla järjestetään erilaisia tilaisuuksia ja tapahtumia. Alueella on myös aitta, jossa on esillä tervanvalmistuksessa tarvittavaa esineistöä.

Tarinaa:

Kotiseutumuseon lähellä asui aikoinaan Vanha Meriläinen, joka tunnettiin Halsuan voimakkaimpana miehenä. Tarinan mukaan hän lähti eräänä talvipäivinä kovassa pakkasessa renkinsä kanssa viemään valtavaa mastopuuta Pietarsaareen. Hevonen oli vanhuuttaan hieman raihnainen. He pitivät lepotauon Kälviän kirkolla. Koska oli pyhäpäivä ja jumalanpalvelus alkamassa, niin miehet pistäytyivät kirkkoon. Sillä välin kylän miehet päättivät testata Vanhan Meriläisen kuuluisat voimat ja jäädyttivät kaivosta haetulla vedellä reen maahan kiinni. Sitten miehet piiloituivat nurkan taakse katsomaan, miten Halsuan väkevä mies selviää. Kirkolta tultuaan hämmästynyt renki esitti huolensa Vanhalle Meriläiselle, joka sylkäisi käteensä ja neuvoi renkiä ottamaan suitsista kiinni. Samalla kun hevonen ampaisi liikkeelle, Vanha Meriläinen työnsi reen perästä kaikin voimin. Painava reki irtosi jäädästä kovalla ryskeellä, mutta vauhti pääsi niin kovaksi, että masto osui luhdin nurkkaan, minkä seurauksena luhti siirtyi kivijaloiltaan. Sekä kirkkoväki että tepposen tekijät seurasivat sydän syrjäillään tapahtumaa. Oli pakko myöntää, että "soli komiaa menua". (Hietalahti 2015)

Töppösen luolikko

Halsua

Töppösen luolikko on Halsualla sijaitseva 7,5 neliökilometrin suuruinen muinaisranta, jossa on metsäsaarekkeiden ja suopainanteiden lisäksi laajoja kivilohkarealueita. Noin 7000–8000 vuotta sitten mannerjäätikön suluttua valtavat aallot huuhtoivat hienoimman maa-aineksen pois, ja jäljelle jäivät myrskyjen riepottelemat ja pyöristämät kivet. Maankohoamisen seurauksena merenranta siirtyi vähitellen länteen ja laaja kivikko jäi kuiville. Syntyi erikoinen mosaikkimaisema, jota voidaan kutsua myös ”kiviseksi mereksi”. Alue on säilynyt suurimmaksi osaksi luonnontilassa.

Tarinaa:

Töppösen luolikkoon ja tervan valmistukseen liittyy surullinen tarina Loulu Juhosta, joka joulukuussa 1873 oli tekemässä tervaksia luolikon lähetyvillä. Perimätiedon mukaan Juho eksyi, kun hän yritti iltamyöhäisellä palata tervanpolttajien kämppään.

Lähellä sijaitsevan talon pihalla lapset arvelevat kuulleensa myrskyn lävitse hätähuutoja, mutta ne eivät johda aikuisten toimenpiteisiin – huuhekajaksi luulevat. Harhaillessaan talvimyrskyssä kylmettynyt ja uupunut Juho sattuu lehtihaasiolle, jonne hän kömpii viimeisillä voimillaan.

*Töppösen luolikon etelälaidalla on tapahtumasta kertova puinen risti, jonka vaa-
kapuussa lukee ”LOULU JUHO” ja ”K. 1873”.*

Joulukuussa 1873 Töppösen luolikon lähellä menehtyneen Loulu Juhon muistoksi on pystytetty puinen risti.

Länttäpatin metsän- vartijatila

Penningintie Halsua

Metsänvartijat asuivat yleensä valtion torpissa, joista heidän ei tarvinnut maksaa veroa. Heille myönnettiin myös metsästys- ja kalastusoikeuksia sekä vapauksia hukkapuun keräämiseen polttopuuksi. Metsänvartijoiden tuli pitää hyvää huolta myös asuinympäristöstään, valtion torpasta ja tilan viljelyksistä. 1900-luvun alkupuolelta lähtien metsänvartijoilla oli mahdollisuus lunastaa kruununtorpat itsenäisiksi tiloiksi alhaisella hinnalla. Halsualla metsänvartija Juho Ojala lunasti tilan itselleen vuonna 1938, minkä jälkeen maatila oli pitkään Juhon jälkipolvenkin elinkeino.

Tarinaa:

Ylimetsänhoitajat tapasivat tehdä säännöllisiä tarkastuksia metsänvartijatorpissa. Heinäkuussa 1911 ylimetsänhoitaja tuli tarkastamaan Länttäpatin torpan. Hänellä oli mukanaan kaksi toimitusmiestä, herastuomari ja torppari. Paikalla oli myös torpan haltija Juho Ojala. Pöytäkirjaan kirjattiin ensinnäkin, että tarkastuksen toimitusmiehet eivät ole tehtävässään jäävejä. Lisäksi pöytäkirjassa todettiin, että kruunu on perustanut torpan ja Keisarillinen senaatti on määrännyt sen marraskuussa 1867 metsänvartijavirkataloksi. Pöytäkirjaan merkittiin myös torpan saama rakennusavustus, joka oli ollut perustamisvuonna 800 Suomen markkaa. Pöytäkirjassa luettiin myös metsänvartijat, jotka olivat hallinneet torpaa ennen Juho Ojalaa.

Maalarin hauta

Ylikylä Halsua

Perhonjokilaaksossa tervanpoltto oli 1600-luvulta lähtien nopeasti kasvava elinkeino. Tervan valmistus oli monivaiheinen, pitkälinen ja huolellisuutta vaativa toiminto. Tervaspuiksi valittujen mäntyjen vaihteellinen kuoriminen ja niiden pihkaantuminen veivät kolmen vuotta. Talvella puut kaadettiin ja kuljetettiin tervahaudan viereen pilkkomista varten. Kevällä tervahautaa poltettiin useita päiviä ja haudan koosta riipuen siitä saatiin kymmeniä tynnyreitä tervaa, joskus satakin tynnyrillistä. Onnitsuessaan tervanvalmistus toi tekijöilleen huomattavia tuloja. Onnettomuusiakin

sattui, mikä saattoi johtua hautamestarin ammattitaidottomuudesta tai nukahtamisesta kesken haudanvalvonnan. Ylenmääräinen juopottelukin saattoi olla syytä onnettomuuteen.

Perimätiedon mukaan niin sanottu Maalarin hauta Halsuan Ylikylässä kuului epäonnisiin tapauksiin. Nikkari ja maalari Heikki Ruuska apureineen rakensivat suurta tervahautaa ja valmistelivat tervanpolttoa 1800-luvun puolivälissä paikassa, joka sijaitsee parinkymmenen minuutin patikkamatkan päässä Penningintiestä noin 1,2 km lounaaseen. Talvella paikalle pääsee hiihtäen tai moottorikelkalla.

Tarinaa:

Tarinan mukaan Maalarin hauta roihahti tuleen heti sytyttämisvaiheessa. Muutamassa kymmenessä minuutissa vuosien työ hävisi savuna ilmaan. Syy tervahaudan palamiseen saattoi olla äkillinen tuulenpuuska. Tervahaudan tuhoutuminen merkitsi perheelle katastrofia. "Kirkonkirjojen päivämäärät kertovat yksiselitteisesti, että pian vahingon jälkeen alkavina kato- ja nälkävuosina yksi Heikin pojista, Juho, hänen vaimonsa ja lapsensa kuolivat ravinnonpuutteeseen. (...) Tervasta saadut varat olisivat todennäköisesti muuttaneet heidän kohtalonsa toisenlaiseksi." (Jyrkkä 2008)

Rautareitti

Pohjanmaan rannikon laivanrakennus oli aktiivista 1600–1800-luvuilla. Laivanrakentajat tarvitsivat paljon rautatarvikkeita, joita he ostivat lähinnä talonpoikaisilta valmistajilta. Keski-Pohjanmaan kylissä valmistettiin ahkerasti rautaa ja siitä taottiin nauvoja, tarve-esineitä ja ankkureita. Rautateollisuuden tuotteita vietiin Tukholmaan asti.

Suur-Lohtajan emäpitäjä, johon Toholampikin kuului, oli aktiivista raudanvalmistusalueita. Pitäjä oli 1600-luvulla alueen ankkuriteollisuuden keskus. Lohtajan pitäjänsinettiä koristi 1680-luvulta lähtien harkkohytin ja väkivasaran kuva, josta Gustaf von Numers sai aiheen suunnittelemaan Lohtajan vaakunaan 1950-luvun alussa.

Suosta nostettu rautamalmi oli fosforipitoisena haurasta, mutta se sitkistyi vasarapajassa ja kelpasi useimmiten hyvin ankkureiden materiaaliksi. Joskus epäonnistuneista rautakaupoista mentiin kärejille. Esimerkiksi vuonna 1649 muuan kokkolalainen porvari valitti, että hänelle oli myyty huonosta multaraudasta taottu ankkuri. Oikeus määräsi, että kelvottoman ankkurin tilalle oli taottava kunnollinen ankkuri tai palautettava rahat ostajalle. Hauraasta raudasta ei kannattanut valmistaa varsinkaan teräaseita. Rannikkokaupunkien porvarit tapasivat teettää lohtajalaisilla sepillä nauvoja ja

tarve-esineitä muualta hankitusta tankoraudasta, joka saattoi olla laadultaan parempaa.

Myös järvimalmista tehtiin rautaa. Suomalmia haettaessa tarvittiin lähinnä lapiota ja kuokkaa, järvimalmia nostettaessa suurta kauhaa, jonka pohjassa olevista rei'istä vesi valui pois. Esipolttettu malmiaines kuljetettiin harkkohynteille, joissa rautaoksidia sisältävä malmi sulatettiin polttamalla tervahaudoista saatua puuhiiltä eli sysiä, halkojakin tarvittiin. Kuumuus pidettiin sopivana puhaltamalla käsi- tai vesivoimin palkeilla ilmaa hyttiin, jolloin rauta pelkistyi ja painui hytin pohjalle. Malmista oleva kiviaines jäi kevyempänä pinnalle. Pesän pohjalle valunut raakarauta nostettiin pois ja vasarointiin pajassa joko käsin tai vesivoimalla. Talviaikoina oli hyvä takoa

rauta tarvekaluiksi.

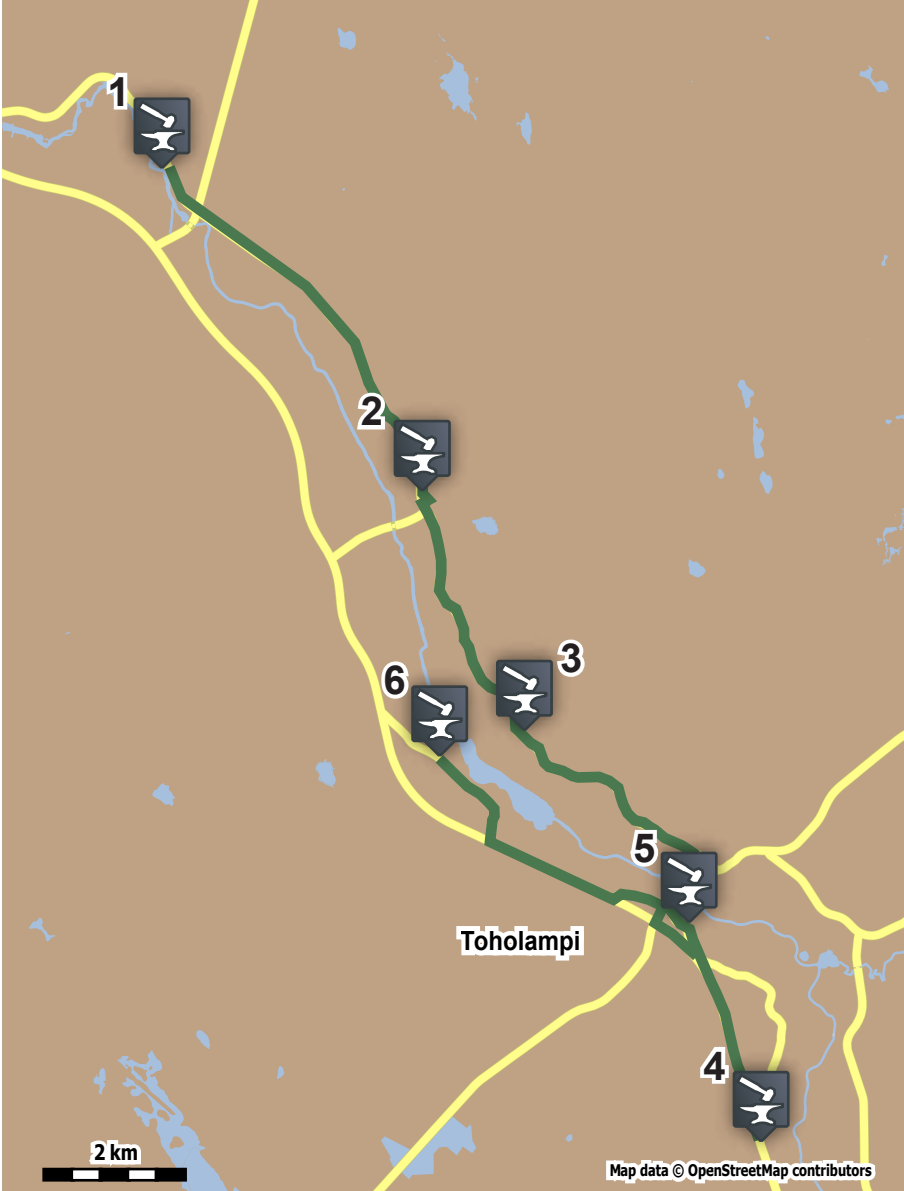
Harkkohytin rakentaminen oli samalla tavalla tarkkaa työtä kuin tervahaudan valmistaminen. Siinä tarvittiin tietynlaisia työkaluja, savilaastia, hiekkää, kuumuutta kestäväää harmaakiveä ja puhallusta varten palkeet, jotka tehtiin hevosen tai härän vuodasta.

Suur-Lohtajan rautateollisuuden loistokausi ajoittuu 1600-luvun jälkipuoliskolle ja 1700-luvun alkupuolelle. Isovihan aikaan venäläiset tuhosivat useita vasarapajoja eikä niitä kaikkia olojen rauhoituttua rakennettu enää uudelleen. Varsin-

kin 1700-luvun loppupuoli oli rautateollisuuden taantumisen aikaa, joskin elinkeinoa pyrittiin elvyttämään myöhemmin. Raudan valmistus ja taonta näyttävät säilyneen alueella pisimpään Toholammilla, jossa toimi Määttälän rautaruukki 1800-luvun alkupuolelle asti.

Rautakulttuurista puhuttaessa ei sovi unohtaa ammattiseppiä, jotka kävivät Toholammin kyläpajoissa takomassa vaativampia tarve-esineitä, kuten viikatteita. Sepät tapasivat kiertää pajoissa kerran vuodessa takomassa talojen koko vuoden tarpeet. Sepällä oli yleensä mukana oma ahjo ja alasin, kun taas talojen puolesta annettiin sepän käyttöön raudat ja teräkset sekä työkalut. Rahapalkkion lisäksi taloissa pidettiin sepistä hyvää huolta.

Toholammilla voi tutustua kiintoiisiin paikkoihin ja tarinoihin, jotka liittyvät raudan valmistukseen, seppien taitoihin ja vanhoihin rautaesineisiin. Kulttuuriperintöreitin ensimmäinen kohde on Myllykoskessa sijaitseva Riuttasen mylly (1), jota tunnettu seppä Sakri Järvenoja oli perustamassa 1870-luvulla. Reitti jatkuu Sepäntalolle (2), jossa Järvenojan veljekset aikoinaan asuivat ja harjoittivat elinkeinojaan. Reitin seuraava kohde on Pajamäki (3), jossa aikoinaan valmistettiin rautaa. Se on nykyisin yleisölle avoin perinnekeskus. Matka jatkuu Määttälään rautamestareiden muistomerkillä (4), joka jäljitelmä entisestä rautahytistä. Toholammin kirkolla (5) voi pysähtyä kuuluisan sepän Leander Nisulan valmistaman kirkkoportin äärelle. Reitin päätepaikka on Häkkilän kotiseutumuseo (6), jossa voi tutustua vaaralliseen rautaesineeseen eli revolveriin, jolla tehtiin traagiset murhat vuonna 1915.

Riuttasen mylly

Vanhatie 859 Myllykoski Toholampi

Toholammilla oli 1800-luvulla lähes kolmekymmentä tuulimyllyä. Sinne missä oli koskia, rakennettiin myös vesimyllyjä. Sepän taidoistaan tunnettu Sakri Järvenoja (1835–1885) perusti 1870-luvulla Riuttasen kylään vesimyllyn, joka on ainoa tuolta ajalta jäljellä oleva ja alkuperäisellä paikallaan sijaitseva mylly Toholammilla.

Tarinaa:

”Rakennuksesta näkee, että sen ovat tehneet todelliset rakennusalan asiantuntijat. (...)

Suuret tukipuut on asiantuntemuksella valittu ja veistetty. Myllyssä on kaksi jauhinosaa, joista toisessa jauhettiin eläinten rehuja uhoja ja toisessa leipomisjauhoja. Yläkerran lämmitettävä myllykamari on ollut eräänlainen juttutupa ja uutistoimisto jauhokuormaa odottaville isännille.” (Kujala 2011)

Sepäntalo

Jämsän kylä Toholampi

Koivukuja johti mahtitaloksi kutsutun Sepäntalon pihapiiriin, jossa oli vuonna 1877 rakennetun jyrkän ja korkean päärakennuksen lisäksi saha, paja ja muita rakennuksia. Päätalto vuorattiin käsin höylätyillä, leveillä pysty laudoilla ja maalattiin keltaiseksi. Rakennuksen avara tupa oli vuorattu laudoilla, mikä oli siihen aikaan harvinaista. Myös kamarit oli vuorattu. Alkuaikoina tuvassa oli niin suuri nurkkatakka, että sen pankolla mahtui useampikin mies lepäilemään.

Talossa asui neljä veljestä, jotka tunnettiin toimeliaina ammattimiehinä ja yrittäjinä. Veljeksistä toiseksi nuorin Sakri Järvenoja (1835–1885) oli arvostettu seppä. Hänen valmistamiaan pyssyjä myytiin ympäri Suomen. Pyssyt olivat kysytyjä varsinkin hylkeenpyytäjien keskuudessa.

Talon korkea tuulimylly käytti veljesten raamisahaa. Noin vuonna 1870 kekseliäät veljekset rakensivat talon ohi virtaavan puron voimalla käyvän raamisahan. Myöhemmin palattiin sahan käytössä taas tuulivoimaan ja lopulta hankittiin voimalaitteeksi lokomobiili. Sahan lautoja ja lankkuja vietiin omilla hevosilla Himangalle ja sieltä laivoilla maailman markkinoille.

1870-luvulla rakennetussa Sepäntalossa asuivat Sakri Järvenoja veljeksineen. Sakri oli arvostettu seppä ja erinomainen ampuja. Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto.

Tarinaa:

Seppä Sakri Järvenoja oli huippuampuja koko Pohjanmaalla, mikä osaltaan osoitti hänen valmistamiensa pyssyjen korkean laadun. Kerrotaan, että Kokkolassa järjestetyssä kilpailussa Sakri ampui kolme laukausta keskele taulua ja vieläpä samaan reikään. Tuomarit eivät tätä heti huomanneet saati uskoneet. Sakri kuitenkin suutahti ja kaivatti kuulat esiin. Kuulia oli kolme päällekkäin. (Kujala 2011)

Pajamäen perinnekeskus

Pohjapuolentie 366 Toholampi

Koska Ruotsista tuotu rauta oli köyhille pitäjille kallista, kotitekoinen ja itse opittu raudanvalmistus oli Toholammilla yleistä. Rautamalmia etsittiin järvistä, soista ja pellon ojista. Myös ruosteisista lähteistä nostettiin ja kuivattiin multaa.

Kotilan kylässä sijaitseva Pajamäen talonpoikaistyylinen pihapiiri rakennuksineen on museaalinen alue, jonka historia ulottuu 1500-luvun puoliväliin saakka. Pajamäki on ollut tuolloin Toholamin ensimmäinen veroluetteloon merkitty tila. Pajamäkeä on kutsuttu myös Rautamäeksi, koska siellä on valmistettu rautaa 1600- ja 1700-luvuilla, mistä todisteena on löydetty rautahytin jäännöksiä ja pihamullassa esiintyvää rautakuonaa. Pajamäellä on ollut myös nimensä mukaisesti paja,

jossa on käsivoimin taottu rautaa. Pajamäeltä laskeutuu rinne Lestijoen leventymälle Kirkkojärvelle, jonka rannalta on nostettu rautamalmia ja kuljetettu sitä rautahytille. Kotilassa, Rautakurussa kerrotaan olleen keskipohjalaisittain tavallista parempaa rautamultaa. Tiettävästi Pajamäessä luettiin mystikoiden, mm. Jacob Böhmen suomennettuja tekstejä.

Perinnekeskuksen entisöity päärakennus, pitäjätalo, on 1800-luvulta. Perinnekeskuksessa voitustua vuonna 2004 rakennettuun tuulimyllyyn. Sepän pajassa on nähtävillä työvälineitä ja taottuja tarve-esineitä. Pajamäen päärakennuksessa on mahdollista järjestää erilaisia tapahtumia ja tilaisuuksia ja pihapiiri rakennuksineen on kesäisin avoinna yleisölle.

Pajamäellä on valmistettu rautaa 1600- ja 1700-luvuilla. Pajamäen ensimmäinen asukas Paavo Kotilainen mestattiin noitana Oulun torilla vuonna 1577.

Tarinaa:

Kerrotaan, että Pajamäen ensimmäinen asukas Paavo Kotilainen mestattiin noitana Oulun torilla vuonna 1577. Hänen todettiin vahingoittaneen taikavoimillaan ihmisiä ja heidän omaisuuttaan. Kotilaisen kanssa saman kohtalon Oulun torilla koki Pieti Riippi Kälviältä. Näiden esimerkkien valossa näyttää siltä, että Keski-Pohjanmaalla turtuttiin kovin ottein kirkon noituudeksi määrittelemiin ilmiöihin. (Virrankoski 1997) Mahdollisesti Kotilainen oli yksi jokilatvoilla tuolloin asuneista lappalaisista, jotka yleensäkin olivat noitien maineessa. (Suur-Lohtajan historia I).

Määttälän raudan- valmistuspaikka

Määttälän kylä Toholampi

Raudanvalmistusta on tiettävästi harjoitettu Määttälän tilalla jo 1500-luvun lopulla, ja taito siirtyi sukupolvelta toiselle. Määttälän rautaesineitä vietii 1600-luvulla pitäjän ulkopuolellekin. Jossain vaiheessa Määttälään rakennettiin tavallista suurempi harkkoyhdytti, joka oli noin metrin korkuinen ja jonka pesän pinta-ala oli 50 cm x 60 cm. Palkeita ja väkivasaraa käytettiin vesivoimalla, joka saatiin viereisestä voimakasvirtaisesta purosta. Väkivasara painoi lähes 50 kg. Verrattain hyvälaatuisesta raudasta taottiin työkaluja, myllyn akseleita, ankkureita ja nauvoja.

Rautaruukin viimeinen isäntä oli Mikko Juhonpoika Määttälä eli Rauta-Mikko (1751–1822), joka tunnettuna taitajana kävi valmistamassa harkkoyhdyttejä ja opettamassa raudanvalmistusmenetelmiä myös Etelä-Pohjanmaalla. Raudan lisäksi hän myi omalta sahaltaan lautoja ja puutavaraa sekä tervaa. Määttälän talo oli 1700-luvun lopulla yksi pitäjän vauraimmista. Määttälän rautaruukin läheisyyteen pystytettiin kesällä 1993 Lasse Minkkisen suunnittelema rautamestareiden muistomerkki, joka tyyliltään muistuttaa vanhaa harkkoyhdyttä.

Tarinaa:

Suur-Lohtajan emäpitäjä tunnettiin ankkuriteollisuuden keskuksena, josta toimitettiin ankkureita rannikon laivaveistämöille. Viljo S. Määttälän (2000, 163) mukaan ”Määttälän rautaruukki varmaan toimitti näitä runsaasti, sillä avautuihan tätä kautta tie myös vientiin Tukholmaan”. Asiakirjoista löytynyt merkintä todistaakin Klemetti Matinpoika Määttälän toimittaneen kuninkaallisen amiraliteetin laivaveistämölle ankkureita vuonna 1676.

Seppä Leander Nisula

Kirkkotie 43 Toholampi

Seppä Leander Nisula (1888–1975) kuului Nisulan seppämestareiden sukuun. Nisulan sepät olivat työskennelleet eri puolella Suomea rautatehtailla ja Saimaan kanavallakin kanavalaivojen ja -porttien raudoittajina. Nisulan sepät tunnettiin taitavina viikatteiden, piilujen ja kirveiden tekijöinä ja heidän tuotteitaan myytiin ympäri Suomea. Isältään, isoisältään ja sedältään oppinsa saanut Leander harjoitti sepän ammattia kuusi vuosikymmentä. Leander suunnitteli ja valmisti Toholammin kirkon ja hautausmaan portit. Leander on haudattu Toholammin hautausmaalle.

Leander tunnettiin tietäjänä, tarinankertojana ja muutenkin monipuolisena miehenä. Hän ennusti säitä ja osasi hyvämuistisena kertoa kotiseutunsa historiasta. Leanderin paikallistuntemuksesta kielii sekin, että hän toimi vuonna 1952 kansanperinteen tutkija Erkki Ala-Könnin johtamalla tutkimusretkellä oppaana. Leander toimi myös ruumiinavausten avustajana eli välskärinä. Talvisodassa kaatuneiden jäätyneitä ruumiita hän joutui sulattelemaan pajassaan ennen arkkuihin asettamista ja hautaamista Toholammin multiin.

Tarinaa:

Seppä Leander kertoi esi-isänsä ajoista, jolloin kirkkokuri oli tiukkaa. Rikoksen tehnyt joutui rangaistuksen lisäksi vielä istumaan kirkon rangaistusistuimella eli ”mustallapenkillä” koko kirkonmenon ajan ja tunnustamaan seurakuntalaisille syntinsä. Vasta sen jälkeen hän sai palata seurakunnan yhteyteen. Leander muisteli muuatta toholampilaista hevosvarasta, joka ”mustallapenkillä” istumisen jälkeen helpottuneena totesi, että ”hän on taasen Jumalan serkku kuten muutkin”. (Alaspää 1963)

Häkkilän kotiseutumuseo

Kirkkojärventie 156 Toholampi

Rautamalmin ottopaikkana tiedetyn Kirkkojärven toisella puolella sijaitsee Häkkilän kotiseutumuseo, jonka pihapiirissä on kaksi 1700-luvulta peräisin olevaa rakennusta. Alueella on myös paikallisen teatteriyhdistyksen ulkonäyttämö ja katsomo. Kylätalona toimiva päärakennus on entinen kansakoulu, jossa on esillä entisajan esineistöä. Museon esinekokoelmissa on nähtävillä mm. vanha pistooli, johon liittyy traaginen murhatarina loppuvuodelta 1915. Pistoolin alkuperää ei tiedetä, mutta joku taitava seppä on sen aikoinaan valmistanut.

Häkkilän kotiseutumuseon kokoelmissa on tuntemattoman sepän valmistama pistooli, johon liittyy traaginen murhatarina vuodelta 1915.

Tarinaa:

Kansan Lehti kirjoitti 2.11.1915 otsikolla "Toholamin murha ja murhapolttio" seuraavasti: "Puolenyön aikaan viime lauontaina vastaan huomattiin itselisen lisakki Oikemuksen tuparakennuksen olevan ilmitulessa. Kun väkeä tuli paikalle, huomattiin torpan omistajan makaawan palawan tuwan lattialla. Hänen naimisissa oleva tyttärensä makasi sängyssä tiedottomassa tilassa. Rakennus paloi perustuksiaan myöten, mutta weden awulla saatiin ruumiit pidettyä sen verran hahmossaan, että voitiin todeta raan murhan tapahtuneen. lisakki wanhusta oli lyöty kirweellä ja lisäksi pää ruhjottu melkein mäsäksi. Samoin oli tyttären laita. Siellä oli navetasta tapettu lampaita, kaikkiaan 4. Epäluulot kohdistuivat heti tyttären mieheen Oskari Lehtiseen (...)."

Aikojen saatossa tätä traagista tapausta ovat värittäneet useat kertojat, mm. seppä Leander Nisula (1888–1975). Tapio Isoniemi kertoo (3.10.2018) oman tulkintansa ja tarinansa, joka on tiivistettynä seuraava:

Kunnolliseksi tiedetyn Oskari Lehtisen vaimo oli raskaana. Ilmeisesti surmatyöhön johti epäily lapsen alulle panijasta. Tämän jälkeen mies pakeni sydänmaan metsiin, jotka hän tunsi hyvin. Juostessaan mies kohtasi talon pihalla haukkuvan koiran,

jonka hän ampui pistoolillaan. Talon sisällä oleva väki suojautui lattialle, koska sinnekin päin tuli laukauksia.

Kyläläiset alkoivat etsiä murhamiestä ja tuhoekijää. Oskari löydettiin lopulta sydänmaan metsäkämpältä, jonka hän oli sytyttänyt tuleen ja sitten ampunut itsensä. Ruumis ei jostain syystä ollut palanut ja se tuotiin hevosella kirkolle. Välskärin avulla jäätyneitä ruumista alettiin sulattaa arkkuun asettamista varten. Toimenpiteen aikana tupa syyty palamaan. Hieman alle 10-vuotias poika sattui paikalle ja hän näki, kuinka välskäri kantoi ruumista palavasta rakennuksesta. Poika säikähti syvästi eikä uskaltanut tapauksen jälkeen pitkiin aikoihin yksin ulos. Pistooli oli aiemmin otettu talteen ja päätyneet seppä Leander Nisulalle. Hautajaispäivänä Nisula meni haudalle ja heitti pistoolin hautaan huudahtaen: "Vie työkaluskin mennessäsi!"

Yli kolmekymmentä vuotta myöhemmin haudankaivajan lapio kolahti pistooliin. Pistooli otettiin talteen ja joku asetti sen kirkon kiviaidan rakoon. Poikasena Tapio Isoniemi näki kiviaidassa hämötävän pistoolin, mutta ei rohennut ottaa sitä. Vuonna 2005 pistooli päättyi Häkkilän kotiseutumuseon kokoelmiin.

Eskolan metsärata eli Pikkurata

Eskolan metsärata eli Pikkurata oli erikoinen ilmiö suomalaisessa metsätaloudessa. Metsähallituksen omistama Pikkurata oli pisimmillään lähes 70 kilometriä pitkä kapearaiteinen puunkuljetusrata, joka rakennettiin käsi-voimin ja sen aikaisin työvälinein vaikeakulkuisten sydänmaiden halki. Rautatie vetureineen, vaunuineen ja resiinoineen oli käytössä noin neljäkymmentä vuotta 1920-luvun alusta 1960-luvun alkuun.

Rataa pitkin kuljetetut noin kaksi miljoonaa puukuutiota tuotiin Sievin, Reisjärven, Toholammin ja Lestijärven metsistä. Liikkeellä ei ollut pelkästään puutavaraa, vaan myös satoja ihmisiä erilaisine taustoineen ja tarinoineen.

Suurin osa työntekijöistä oli kotoisin lähialueilta mutta myös muualta Suomesta. Alkuvaiheessa töissä oli jonkin aikaa myös satakunta Kronstadtin linnoituksessa kapinaan noussutta ja sieltä paennutta merisotilasta Neuvosto-Venäjältä.

Eskolan kylä kasvoi voimakkaasti Pikkuradan rakentamisen jälkeen 1920-luvulla. Kylään siirtyi uusia asukkaita, sillä työpaikkoja oli runsaasti tarjolla. Yli kymmenen kilometrin matka Kannuksen kirkonkylään merkitsi sitä, että eskolalaiset järjestivät monenlaisia palveluja ja toimintoja omin päin. Esimerkiksi Eskolan työväentalon vihkiäiset pidettiin vuonna 1924. Kylän nopea kasvu ja vilkastuminen aiheuttivat paikallisessa kanta-väestössä monenlaisia mielipiteitä, epäilyksiäkin, ku-

ten Arto Ojakangas kirjoittaa Pölkynvälit-romaanissaan:

”Minusta on vain mukavaa kun eläminen kylällä on lisääntynyt. Moni muukin kylän nuoremasta väestä on kanssani samaa mieltä. Vanhemmat ja varsinkin ne viljelijät, joiden maita jäi ratalinjan alle, ovat mummon tapaan epäluuloisia tai peräti vihamielisiä. Suurin osa körttisistä, joiden seuroissa itsekun kuljen ja joiden joukkoon lasken kuuluvani, uskovat kunnollisen elämän katoavan kylältä metsähallituksen metsäradan vuoksi. Sen kaikki joutuvat myöntämään, että Pikkuradalta saadut ansiot ovat siirtäneet monessa mökissä nälkää tuonemmaksi.”

Metsissä hakatut puut vedettiin hevosvoimin metsäradan varteen noutopaikkoihin, joissa lastaajat siirsivät käsi-voimin puutavaran junavaunuihin. Pokasahan ja kirveen rinnalle saatiin ensimmäisiä moottorisahoja käyttöön vasta 1950-luvun puolivälissä. Lestijärvellä puutavaraa tuotiin radan varteen uittamalla. Halot kannettiin sylissä, mutta suurempi puutavara vyörytettiin tukipuita pitkin vaunuihin. Kaikkiaan neljä veturia kuljetti sydänmailta puutavaran Eskolaan, joka oli suurhankkeen toiminnallinen ja hallinnollinen keskus. Sieltä puutavara kuljetettiin VR:n junilla sahoille, tehtaille ja satamiin. Hakkuut, lastaus, lossaus ja kunnossapito työllistivät talvisin enimmillään jopa 500 henkeä. Ojakangas kirjoittaa:

”Pikkuveturi puhkuu radan suunnalla. Se kulkee

taaksepäin ja työntää haloilla lastatut vaunut ison veturin jättämien vaunujen viereen. Pikkujuna pysähtyy. Mies juoksee veturin ja ensimmäisen vaunun väliin, ja kohta veturi lähtee ja vaunut jäävät. Pian vaunujen väliin pannaan lankku ja miehet alkavat kantaa sitä pitkin halkoja pikkuvaunuista isoihin vaunuihin. Sitä sanotaan lossaamiseksi.”

Metsähakkuille tulleet miehet majoittuivat radan varrelle rakennettuihin kämppiin, paremman puutteessa jopa maapohjaisiin savupirtteihin. Hevosille oli rakennettu talleja. Lastausmiehet asuivat asuntovaunuissa, joita siirreltiin radalla tarpeen mukaan. Varsinkin alkuaikoina asuminen ei ollut hääviä ahtaissa ja kylmissä tiloissa, joissa syöpäläisetkin majailivat. Ajan myötä olosuhteet paranivat, kun saatiin toimivampia asuintiloja ja metsähallituksen palkkaamat kämppäemännät alkoivat huolehtia ruuanlaitosta ja siivouksesta.

Metsähallitus lopetti radan toiminnan 1960-luvun alussa taloudellisesti kannattamattomana. Kalusto ja kiskot myytiin romuraudaksi. Osa metsäkämpistä myytiin yksityisille ja niitä siirreltiin muualle, osa kämpistä hävisi kokonaan. Työntekijät hakeutuivat maatalouden pariin tai tehtaisiin töihin, osa muutti Ruotsiin.

Jäljellä on vuonna 1947 rakennettu Saariveden kämpppä ja Eskolassa sijaitseva veturitalli, joka on nykyään aktiivinen kylätalo. Puretun radan paikalla on metsätie, jonka varrella on radan ja sen kohteiden historiasta kertovia opastauluja.

Metsäratamuseon kohteita on eri puolilla Eskola (1). Keskeltä kylää löytyy radan keskus, kylätaloksi kunnostettu veturitalli, jonka pihassa on museoveturi. Monipalvelukeskus Eskola-talon pihapiirissä sijaitseva metsäradan pienoismalli on mielenkiintoinen käyntikohde ja Eskola-talolla on mahdollisuus nauttia myös lounasta tai vaikka kahvit. Metsäradan perinnekuksesta, läheltä Eskolan kesäteatteria ja maauimalaa, löytyy muun muassa metsäradan ensimmäisen veturin näköismalli.

Reitti seuraa entistä ratalinjaa, ja kaukaisimmat kohteet ovat kymmenien kilometrien päässä Sievissä. Entistä ratapohjaa pääsee kulkemaan sekä jalkaisin, pyörällä että autolla.

- 2 Vanhalampi
- 3 Ristilän asema
- 4 Kalliosaari-Katiskajärvi
- 5 Itäoja
- 6 Saarivesi

Eskolan kylä

Eskola-talo Koulutie 3 / Veturitali, Eskolan kylätalo Pinolankatu 1 / Perinnekeskus Kannus

Metsäradan myötä Eskolan aseman seudusta kasvoi vilkas ja monipuolinen työ- ja asuinalue. Sydänmailta asemapihalle tuotu puutavara lossattiin suoraan VR:n vaunuihin tai halot ladottiin väliaikaisesti valtaviksi aumoiksi odottamaan myöhempää lastausta. Asemapihalla ja sen läheisyydessä sijaitsi veturitallin lisäksi muun muassa konttorirakennus, korjauspaja, hiilivaja, halkovaja, varastosuojia ja henkilökunnan asuinrakennuksia. Kujalan kahvila oli tärkeä levähdyspaikka.

Asema-alueen läheisyyteen rakennettiin myös käpykaristamo, taimitarha, pilketehdas ja saha. Käpykaristamossa kuivattiin käpyjä, joista saatiin siemeniä metsähallituksen metsiin istutettavaksi. Taimitarhassa, jonka kasteluvettä varten rakennettu vesitorni on yhä pystyssä, tuotettiin männyn- ja kuusentaimia metsänhoitoalueiden tarpeisiin. Pilketehtaassa tuotettiin puupilkkeitä varsinkin jatkosodan aikana autojen polttoaineeksi. Sahalla tehtiin puutavaraa lähinnä kämppien, tallien ja muiden rakennusten tarpeisiin.

Onnettomuuksiltakaan ei välttytty. Sen lisäksi, että veturi saattoi kolaroida auton kanssa tai suistua radaltaan missä kohtaa tahansa, niin tulipalojakin syttyi. Eskolan asemapiha ja kylä olivat vaarassa elokuussa 1955, kun tuli pääsi irti halkoaumoissa. Paloalue oli laaja ja uhkaava, mutta usean palolaitoksen ja tuntikausia kestäneen ankaran työsken-

telyn ansiosta tulipalo saatiin rajoitettua ja lopulta sammutettua. Halkoja paloi yli 7000 kuutiometriä, mutta isommalta katastrofilta välttyttiin.

Perinnekeskuksesta löytyy muun muassa metsäradan ensimmäisen veturin näköismalli.

Tarinaa:

"Veturi savua. En oikein luota sen olemiseen ja kiskoilla pysymiseen ja yritän aina pitää matkaa itseni ja sen välillä. Ei ole haitaksi jos on koneen suhteen viisas. Sanovat, että kuuman veden höyry työntää veturin liikkeelle. Sanovat kun uskovat. Minä en. Jos kuuma vesi rautaa liikuttaisi niin johan liitäisivät kaikki pyykkipadat ja kahvipannutkin Venäjän maalle tai Ruotsiin asti. Liitäisivät! (...) Herrat uskottelevat kaikkea. Niillä on piru liitossa kanssaan. Piru!" (Ojakangas: Aurinkomutka 2005)

Vanhalampi

Kannus

Metsäradan ensimmäinen kämpä rakennettiin Vanhalammelle 1920-luvun alussa. Rakennus tehtiin veistetyistä hirsistä. Tilaa oli 40 miehelle, jotka nukkuivat yksikerroksisissa makuulavereissa eli ritseissä. Tupa ja kamari oli varattu työnjohtajan asunnoksi. Pihapiirissä oli talli 20 hevoselle. Päärakennuksessa asui myös radan rakentamiseen, hakkuutöihin ja halonlaskukseen osallistuneita Kronstadtin pakolaisia, joiden laulu ja balalaikan soitto vapaa-aikoina raikasivat. Kämpää käytettiin vielä toisen maailmansodan jälkeenkin.

Metsäradan ensimmäinen kämpä rakennettiin Vanhalammelle 1920-luvun alussa.

Tarinaa:

"Kämpän ikkunasta kiiluu heikko öljylampun valo. Käänny radalta ja nousen mäen syrjää kämppää kohti. Erkki sanoi, että tämä Vanhalammen kämppää tehtiin radan varteen ensiksi. Se sanoi, että täällä asui osa jostakin Suomenlahden linnoituksesta paenneista venäläisistä. Erkki sanoi olleensa ryssiens kanssa paljonkin tekemisissä." (Ojakangas: Linnunkantaja 2009)

"Kerrotaan, että Vanhalampeen oli joskus hukunut laukkuryssä. Venäläisen kauppamiehen haamun oli nähty tulevan lammen suunnalta ja astuvan sisälle kämppään kuivattelemaan takan ääreen märkiä vaatteitaan." (Väinö Myllylän haastattelu noin 1990, Eskolan Metsärata -teos)

Ristilän asema

Sievi

Ristilän asemarakennus valmistui 1920-luvun alussa, osin Krons-tadtin pakolaisten rakentamana. Rataosuuden johtaja Akseli Paavola perheineen asui siinä yli 30 vuotta. Akselin vaimo Selma piti siinä pientä kauppaa. Miehistötupa oli kahdeksalle miehelle, navetta kahdelle lehmälle. Pihapiirissä oli myös sauna ja talli. Ristilä oli metsäradan väliasema veturipuineen, veturien vedenottoaikaan, ratavaihteineen ja puhelimineen

Ristilä toimi metsäradan väliasemana, jossa oli veturipuuta, vedenottoaika, ratavaihteet ja puhelin.

Tarinaa:

"Ristilän asemarakennus on uusi eikä edes aivan valmis. En oikein tiedä miksi sitä sanotaan asemarakennukseksi. Tavallinen kämpppä se minun mielestäni on. Miehet ovat rustanneet kovalla kiireellä muutaman päivän ajan saunaa että Helmi ja Kalevi lapsineen ja tietysti jätkälässä asustavat jätkät, kuten minä, pääsevät saunomaan. Helmi sanoi, että saunan jälkeen kartanolle tehdään parin lehmän navetta ja parinkymmenen kopukan talli. Navetta tulee Ristilän vakituisten asukkaiden ja talli savottamiesten käyttöön." (Ojakangas: Pölkynväli 2005)

"Muistan, kun mentiin isän kanssa ekaa kertaa resiinalla Ristilästä Särkijärvelle rataa tarkastaen. Oli sydänkesän helle ja Tulisaaressa kohdalla oli rataa syntynyt aurinkomutka. Merkattiin se lehdeksillä poikkipuolin radalle, että veturimiehet osaavat hidastaa. Resiinalla veivaamisesta tuli rakot perseeseen, pieni kun olin ja innokas resinoimaan." (Seppo Paavolan sähköpostihaastattelut 2015, Eskolan Metsärata -teos)

Kalliosaari-Katiskajärvi

Sievi

Kalliosaarella oli kaksi kämpppää, joista ensimmäinen rakennettiin pyöröhirsistä 1920-luvun alkupuolella ja toinen 1940-luvun puolivälissä. Vanhemmassa kämpässä oli tilaa 20 miehelle, joille oli rakennettu kaksikerroksiset makuulaverit. Työnjohtajalle oli varattu keittiö ja kamari. Uudemmassa kämpässä oli tilaa 20 miehelle. Talliin, jossa oli parret kahden puolen käytävää, mahtui 30 hevosta. Kämpän lähetyvillä Katiskajärven takana sijaitsi kämpppä, jossa metsätyömiehet ja topparoikalaiset yöpyivät.

Tarinaa:

"Keväällä tapasin Kalliosaaren kämpällä kivan sieviläisen tytön. Sille kelpasi minun seurani. Istuimme lämpimänä iltana kämpän portailla. Jätkiä kulki edestakaisin kämpän ovesta. Tyttö tuskastui kun niin useiden saappaat koskettivat portailla sen takapuolta. (...) Ehdotin kaimon kannelle siirtymistä. Tyttö suostui ehdotukseeni. Puhuimme pitkän aikaa. Meillä kummallakin oli kuvailtavana samantapainen köyhä lapsuus. Ja molemmilla oli työn täyttämä nuoruus hyvää vauhtia kulumassa. Kävimme Katiskajärven rannalla, ja minun teki mieli pusata tyttöä. En uskaltanut." (Ojakangas: Aurinkomutka 2012)

"Siellä Katiskan talossa me lapset luonnon helmassa kasvettiin ja usein Kalliosaarellekin mentiin. Siellä oli se metsäkämpppä ja miehiä. Eikä siinä kaikki: resiinalla ja rullavaunulla usein ajeltiin Itäojan kämpälle, eikä meillä ikää ollut paljon, 3-4 vuotta. Joskus junaki tuli ja ihmien kautta selvittiin." (Anna Mertasen sähköpostiviesti 30.12.2012, Eskolan Metsärata -teos)

Itäoja

Sievi

Kaksikerroksinen Itäojan kämpä rakennettiin 1920-luvun alkuvuosina. Alakerrassa majoitui 25 työmiestä. Työnjohtaja asui keittiössä ja kamarissa. Toisessa kerroksessa oli tilaa 25 miehelle. Lisäksi rakennuksessa oli varattu kuuden hengen tila veturimiehille ja työnjohtajille. Kämppäemäntä tarjoili jätkille ruokaa niin sanotusta elämänluukusta. Talliin mahtui 40 hevosta. Alueella oli myös sauna, veturitalli yhdelle veturille ja vetureille puiden- ja vedenottoaika. Veturitalli tuhoutui tulipalossa. Verrattain suuri Itäojan kämpppä tarvitsi jonkinlaista järjestystä pitävän kämpppäisännän ja yksi sellainen oli Paksu-Jaakko, joka muistetaan voimallisista saarnoistaan. Itäojan kämpppä on siirretty Raahen ja se toimii veteraanijamajana. Itäojan lähellä oli niin sanottu Haara, jossa rautatie haarautui Lestijärvelle ja Sieviin. Haarasta nopein juna lasteeseen tuli vajaan tunnin matkalla Eskolaan.

Kämpät palvelivat hakkuumiehiä ja veturien miehistöä. Kämppäemäntä myi jätkille ruokaa niin sanotusta elämänluukusta.

Tarinaa:

"Itäojan kämpppä on tähän mennessä rakennetuista kämpistä suurin. Se on kaksikerroksinen. Sanotaan, että siihen sopii kevyesti viisikymmentä miestä ja lisäksi työnjohtajat ja veturimiehet omiin huoneisiinsa." (Ojakangas: Aurinkomutka 2012)

"Veturimiehet oli siinä kämpän alakerrassa pikkusessa huoneessa. Nehän melekein yökavet kuppas kun veturi piti pitää lämminnä ja lasti piti saaja valamihiks aamuks." (Otto Häkkinen haastattelu 29.8.1995, Eskolan Metsärata -teos)

Saarivesi

Sievi

Vuonna 1947 rakennettu Saariveden kämpppä on ainoa metsäradan varrella Eskolan ulkopuolella säilynyt rakennus. Elämänluukusta kämppäemäntä möi kymmenille miehille ruokaa. Rakennuksessa oli myös perheasunto keittiöineen ja kaksine kamareineen. Pihapiirissä oli sauna ja 10 hevosen talli. Kämpppä sijaitsee järven rannalla ja on nykyään majoituskäytössä.

Tarinaa:

"Ellen Kuoppala kertoi kuinka Saariveden kämpällä ollut moottorisahojen huoltomies halusi illalla päästä Särkijärvelle. Ellen olisi ollut valmis kускаamaan miestä, mutta kämpppäisäntä halusi välttämättä moottorirullavaunun ajuriksi. Oli pimeää ja Ellen varoitteli kuljettajaa siitä, että kun lastattavat vaunut jäivät vajaiksi, niitä saatettiin jättää radalle yön ajaksi odottamaan seuraavana päivänä tapahtuvaa täyttämistä. (...) Kämppäisäntä ei välittänyt Ellenin varoittelusta, Ja äkkiä edessä olikin musta möykky, vaunu. 'Ja helevetti, se päsähyttää täyvellä vauhilla siihen vaunun päähän.' Kyydissä oli Ellenin, huoltomiehen ja kämpppäisännän lisäksi Ellenin sisar. 'Ne lensi sinne ratan vartehen että jalat vilahti kaikki ja minä yksin jäin siihen.' Pahiten loukkaantui vaunun kyydissä pysynyt Ellen. Käsivarren luu irtosi kyynärnivelestä, ja Ellen joutui hakemaan seuraavana päivänä apua jäsenkorjaajalta." (Ellen Kuoppalan haastattelu 24.11.2015, Eskolan Metsärata -teos)

Prästgårdsrutten

Se kartan på s. 7!

De prästgårdar med gårdsmiljö som bevarats ända till våra dagar bär på en historia genom århundraden, med sitt materiella och immateriella kulturarv.

Rutten presenterar fyra österbottniska prästgårdar vars huvudbyggnader färdigställdes på 1700-talet eller alldeles i början av 1800-talet. I prästgårdarnas gårdsmiljö kan man utöver huvudbyggnaden upptäcka många välbevarade och välskötta byggnader och kulturarvsobjekt.

Man kan åka längs prästgårdsrutten i den riktning man önskar, både virtuellt och fysiskt. Rutten från Lochteå via Karleby och Kronoby till Jakobstad följer långt gamla Bottniska vikens Strandväg. Om man vill ta en avstickare till den nyare strandvägen, den så kallade Sju broars vägen, finner man längs den i Larsmo skärgårdskommun en vacker träkyrka och Marieholms prästgård, som härstammar från slutet av 1700-talet. Denna väg färdigställdes i slutet av 1800-talet och är med sina vattendrag och broar mycket lik den strandväg längs med Bottniska viken ett par hundra år tillbaka i tiden, då havsytan var några meter högre än i dag.

Prästgårdarna är mycket olika med tanke på servicen, så det lönar sig att ta reda på vilken service som erbjuds innan man besöker dem. Längs rutten finns också andra intressanta besöksobjekt.

1. Lochteå prästgård

Alaviirrevägen 105 Lochteå

Under finska kriget tjänstgjorde Lochteå prästgård som svenskarnas huvudkvarter. Här slöts vapenvilan mellan Sverige och Ryssland hösten 1808.

2. Karleby prästgård

Kyrkbacken Karleby

Den mest kända av kyrkoherdarna vid Karleby prästgård var Anders Chydenius som skötte sin tjänst ända till sin död 1803.

3. Torgare prästgård

Torgarevägen 22 Kronoby

I Torgare prästgård bodde i sin barndom den finländska historieskrivningens fader, H.G. Porthan, och vår nationalskald J.L. Runeberg brukade besöka prästgården.

4. Rosenlunds prästgård

Trädgårdsgatan 6 A-C Jakobstad

Prosten Gabriel Aspegrens trädgård vid Rosenlunds prästgård är en av de viktigaste geometriska trädgårdarna från 1700-talet. Huvudbyggnaden i trä härstammar från år 1798 och den stora stenladugården från 1770-talet.

Vrakens värld Se kartan på s. 16!

Maritim verksamhet har genom flera århundraden skapat arbete och välstånd i Österbotten samt främjat den kulturella interaktionen även internationellt sett. Mångahanda hantverks- och handelsfärdigheter har fått utvecklas, vilket även i dagens läge kan ses som en riklig och högklassig båtproduktion på området. Man har också förknippat romantiska uppfattningar om äventyr på främmande hav och i spännande hamnar till sjöfarten. Många unga har hoppfullt tagit värvning på långa och krävande sjöresor.

Under århundradenas gång har havet gett Österbotten mycket, men havet har också tagit sitt. Rutten ger en möjlighet att bekanta oss med en del kända vrak på havsområden i Jakobstad, Larsmo, Karleby och Lochteå.

1. Mathilda

Lohtajanselkä Lochteå Karleby

Vraket som funnits på Lochteå havsområde förmodas vara skonaren Mathilda som bevisligen förlist hösten 1869. Fartyget var lastat med täljda sparrar. Skepparen J. Bergroth med besättning räddades.

2. Pengaskeppet i Käräjälüoto

Lochteå Karleby

Utanför Rahakallio (Penningberget), som skjuter ut från holmen Käräjälüoto, har på 1740-talet förlist ett

segelfartyg som förmodas vara det svenska skatteuppbördsfartyget Förstfodingen. Skeppsbrottet levde länge vidare som muntlig sägen men fick bevis då man på 1930-talet hittade ett öres och två öres kopparmynt och tiotal plåtmynt på stället.

3. Marienborg

Området nordväst om Tankar, Västerbådan Karleby

Den stora skonaren Marienborg körde på grund på Karleby havsområde hösten 1924. Trots idoga försök kunde man inte få loss fartyget. Till slut sålde försäkringsbolaget vraket och man höll på och rev det under många år. År 1932 gick fartyget i kras i en nordlig storm och delar av det flöt långa vägar.

4. Wellamo

Nordväst om Tankar Karleby

Den tyska ubåten U47 sänkte passagerarfartyget Wellamo, som var på väg från Sundsvall på Karleby havsområde sensommaren 1916. Innan ubåten förstörde fartyget med kanoneld fick hela besättning-

en samt kaptenens fru, sammanlagt cirka 30 personer, lov att kvickt förflytta sig i livbåtarna. Fartygets ankare finns att beskåda på terrassen till Karleby stadsbibliotek.

5. Torneåbornas segelfartyg

Koppargrundet Larsmo

Segelfartyget som ägdes av tre köpman från Torneå förmodas ha förlist i Larsmo skärgård under senhösten 1722. På skeppet fanns en hel del föremål som tillhörde passagerarna. Till fynden hör bland annat två gulddukater, kritpipor, plåtmynt av koppar, taktegel ämnat för bygge samt vardagliga bruksföremål.

6. S/s John Grafton

Orrskäret Larsmo

Vapenfartyget John Grafton körde på grund och sprängdes inför tvång i Larsmo skärgård hösten 1905. Man lyckades gömma en del av den av Japan finansierade och till aktivisterna adresserade vapenlasten innan ryska soldater hann på platsen.

7. Argo

Aligrundet Jakobstad

Skonaren Argo förmodas ha förlist i en storm på Jakobstads havsområde hösten 1869. Som last fanns tjära och beck från Uleåborg och skeppet var på väg till Bremen.

Klingande stenarnas rutt Se kartan på s. 25!

Kaustby med sina strax över 4000 invånare är ett kraftcenter för finländsk folkmusik. Den västfinländska spelmanstraditionen på fiol har bevarats på orten, med en särpräglad stil och unik kraft. Kaustbyspelmännen har också skapat något nytt utifrån traditionen.

Kaustby folkmusikfestival blev direkt från starten år 1968 det årliga huvudevenemanget för hela den finländska folkmusiken. Festivalen har ända sedan starten också varit internationell.

I spelmanskulturen från Kaustby har de lokala ensemblerna spelat en central roll – och gör det även i våra dagar. Folkmusiktraditionen är synlig i allt på orten. Intressanta besöksobjekt har under årtionden byggts upp runtomkring festivalen.

1. Konsta Jylhäs hemgård

Pajalantie 12 Kaustinen

Konsta Jylhä (1910–1984) är den mest kända spelmannen i Kaustby och hela Finland sedan början av 1900-talet. Konsta spelade under hela sin ungdom som brölloppspelman och blev småningom frontfiguren för gruppen Kaustisen Purppuripelimannit som var mycket populär i synnerhet i slutet av 1960-talet och på 1970-talet. Konsta var en av de första som fick Mästerspelmanstiteln år 1970.

2. Santeris café

Kappelintie 22 Kaustinen

Santeri Isokangas (1885–1967) var innehavare av ett café, "kaffila" som blev ett centrum för social samvaro och musik i början av 1900-talet. Här tittade byborna in på kaffe, man väntade på skjuts till byar längre bort, fraktkörarna och personalen på kontor och i affärer åt en matbit här. Musiken var dragplåstret för caféet och fiolerna och harmoniet fick alltid användas av kunderna, ibland också pianot.

3. Kreetta Haapasalos staty

Kreetanpuisto Kappelintie 22 Kaustinen

Kaustbyfödda folkmusikern Kreetta Haapasalo (1813–1893) åkte i mitten av 1800-talet runt i Södra Finland, ända till S:t Petersburg och Stockholm, och gladdede folk på olika evenemang med sin sång och sitt kantelespel. Kreetta blev en legend, och flera sånger lever kvar hos oss än idag. Ilmari Wirkkala och hans son Tauno förverkligade statyn över Kreetta Haapasalo år 1954.

4. Spelmanshuset eller Aapintupa

Konstantie 8 Kaustinen

Spelmanshuset kallades till en början för Aapintupa och byggdes omkring år 1800 i Vetil. Huset flyttades sedan till Kaustby där det blev hjärtat för den legendariska folkmusikfestivalen. I stugans täta och intima stämning har man upplevt otaliga oför-

glömliga stunder ända från Konsta Jylhäs och Purpurispelmännens glanstider.

5. Bergspaviljongen och Folkkonstcentret

Jyväskyläntie 3 Kaustinen

Bergen i Kaustby var ännu i början av 1900-talet samlingsplatser för ungdomarna på sommaren. Man lekte ringlekar och brände midsommarbrasar här. Kaustby ungdomsförening byggde 1954 där den första dansbanan, som sedan blev Bergspaviljongen. Ringlekstraditionen vid berget lever kvar – nuförtiden har många folkdanslagen sina övningsutrymmen där.

Folkkonstcentret invigdes 1997 och är ett kultur-, konsert- och möteshus där folkmusiken och folkkonsten är framträdande på många olika sätt. Byggnaden i sig är ett viktigt arkitekturobjekt där sten, trä och den fantastiska sammanställningen av utrymmen och linjer kombineras på ett fascinerande sätt. Huset är planerat av arkitekt Rainer Mahlamäki.

Wirkkala konstnärstig Se kartan på s. 31!

Den härdiga Wirkkalsläkten med rötter i Kaustby blev känd redan på 1800-talet i många olika sammanhang. Rutten bekantar oss framför allt med konstnären Ilmari Wirkkala (1890–1973) och hans verk.

Efter att ha studerat i finska samskolan i Karleby flyttade Ilmari Wirkkala till konstskolan i Helsingfors. Ilmari var redan som ung en multitalang. Han skrev och framförde dikter, gjorde ett herbarium för sin skola, illustrerade författaren Teuvo Pakkalas abc-bok och målade en tavla för ungdomshusets scen i sin hemkommun.

Han var med och grundade konstindustriföreningen Ornamo och hans handlag syns ännu idag i stenmännens figurer på Helsingfors järnvägsstation. Författaren Algot Untola, som verkat som lärare även i Kaustby, beställde i sin tur ett exlibris av Wirkkala för sitt alter ego Ilmari Rantamala.

Wirkkals väg bar efter utbildningen till Hangö som konstnärlig direktör för Granit Oy år 1913. Hans kunskaper som skulptör blev senare kända efter att han tillverkat ett antal minnesmärken och statyer runt om i landet.

Wirkkala flyttade på 1920-talet till Helsingfors och fungerade senare som verksamhetsledare för Hautausmaiden ystävät ry. I detta arbete utformade han hundratals begravningsplaner, portar, mindre byggnader och gjorde även planeringsplaner för finländska församlingar. Allt som allt finns Ilmaris handlag i över 1400 ritningar och kartor. Efter kriget fortsatte han med sitt konstnärarbete genom att måla altartavlor.

Ilmari Wirkkals äldsta son Tapio Wirkkala (1915–1985) blev en av Finlands internationellt mest kända formgivare.

1. Kraatarimuseet

Kraatarinpolku 2 Kaustinen

En bra startpunkt för Wirkkala konstnärstig är Kraatarimuseo i Kaustby. Ilmari Wirkkala föddes i Kraatarin talo som idag är ett museum.

2. Kalevala-triptyk

Kansantaiteenkeskus Jyväskylältä 3 Kaustinen

I Ilmari Wirkkals Triptyk-målningar kan ses inspiration av Axel Gallen-Kallelas nationalromantiska tema och stil.

3. Hembygds museet i Vetil

Torpantie 181 Veteli

Ilmari Wirkkala planerade Vetil hembygds museum genom att följa ritningarna av den tidigare kyrkan i socknen.

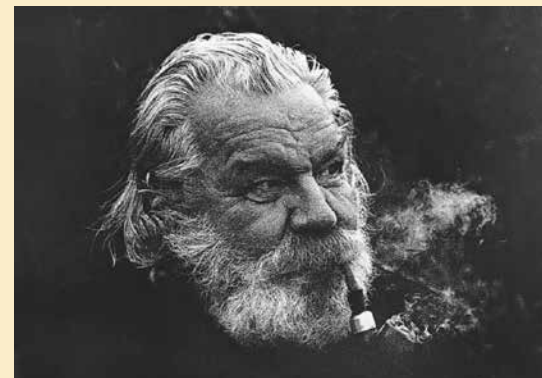
4. Statyer vid Vetil kyrka

Torpantie 133 Veteli

Ilmari Wirkkals son Tapio formgav röjarstatyn och hjältestatyn på Vetil kyrkoområde.

5. Altartavlan i Perho kyrka

Sahintie 3 Perho

Kristus i ödemarken i Perho kyrka är exceptionell till temat. Verket som målades 1938 är placerat i ett ödemarkslandskap i Perho, där man dock kan se lite av ett fjäll från norr i bakgrunden.

6. Minnesmärket över kyrkobyggarna Kuorikoski

Kaustby kyrkogård Kappelintie 14 Kaustinen

Det kyrkobyggarläkten Kuorikoski tillägnade minnesmärket på Kaustby kyrkogård är formgivet av Ilmari Wirkkala.

7. Kreetta Haapasalos staty

Kreetanpuisto Kappelintie 22 Kaustinen

Ilmari Wirkkala och hans son Tauno färdigställde i samarbete statyn över kantelespelaren och sångerskan Kreetta Haapasalo i centrum av Kaustby.

Näver-Ants landsväg Se kartan på s. 37!

Från Perho startar en kulturarrutt som kallas för Näver-Ants landsväg. Kyrkoherde Anders Chydenius, även kallad Näver-Ant, var initiativtagare till den och deltog i planeringen av landsvägen på 1790-talet.

På väg från Perho till Vetil längs Näver-Ants landsväg kan man vika av till historiska besöksmål vars tidsperspektiv är sinsemellan mycket olika. Landsvägen hade i tiderna troligen underlättat resandet åtminstone för invånarna i Lampuoti, major von Fieandts trupper, nationalskald J.L. Runeberg, teolog A.W. Ingman, kantelekonstnären Kreetta Haapasalo och skolförvaltningsmannen Alfred Salmela – antingen fotvägen, med häst eller på 1900-talet med bil.

Sommaren 1930 följde en viss konstflygare kanske med blicken längs med landsvägslinjen från sin dubbeldäckare på väg från Vasa till Perho – och mot ett förödande publikevenemang.

Under den tidiga kamkeramiska perioden gick den senare väglinjen på botten av det uråldriga havet.

1. Lampuoti gård

Salamajärventie 806 Perho

Lampuoti gård är troligtvis byggd i början av 1800-talet. Det berättas att Lampuoti gård redan från slutet av 1600-talet drivits av soldaten Esko

Laurinpoika Tiainen, som var en känd storman på området.

2. En grav i Perho

Kalmasaari Jängänjärvi Perho

Enligt legenden ligger bröderna Haane begravda i Kalmasaari. Bröderna stupade i en blodig strid mot ryssarna på 1700-talet. Berättelsen har sitt ursprung i J.L.Runebergs dikt Grafven i Perho.

3. Perho hembygdsmuseum

Sahintie 1 Perho

I Perho hembygdsmuseum finns delar av ett flygplan vid namnet Kurki, som mitt under en flyguppvisning sommaren 1930 störtade ner bland publiken med tragiska följder.

4. Striden i Kokkoneva

Perho

Vid Kokkoneva fördes sommaren 1808 en av de våldsammaste striderna i Finska kriget. I J.L.Runebergs dikt blir en dräng som kallas Molnets broder ursinnig och störtar efter soldaterna. Han dödar tio ryska soldater innan han stupar

5. Kreetta Haapasalos minnessten

Veteli

Kantelespelaren och sångerskan Kreetta Haapasalo levde på 1800-talet och blev en legend inom folk-

musiken och kantelespelningen. Hon bodde med sin storfamilj i Vetil en del av sitt liv.

6. Alfred Salmelas hus

Forsbackantie 9 Veteli

Skolförvaltningsman Alfred Salmela beviljades professorstitel år 1964. Han började sin lärobana i en ambulatorisk skola, varefter hans var framgångsrik i sin skolgång, dock var ekonomin något osäker.

7. Det brända soldattorpet

Ahontie 1 Veteli

I soldattorpet bodde en familj på tre personer som miste sina liv i mordbranden som utfördes av soldat Erkki Silversmed. Silversmed avrättades år 1776 och hans kroppsdelar placerades på rådbräkningshjulet som varning till andra.

8. Stenåldersbosättningen vid Hautaketo

Emäntäkouluntie 30 Veteli

Stenåldersbopplatsen vid Hautaketo fick mer uppmärksamhet först då professor Carl Fredrik Meinander gjorde arkeologiska undersökningar på platsen år 1946. Han antog att bopplatsen funnits vid stranden av ett uråldrigt hav.

Skogsskatternas och skogsvaktarnas rutt Se kartan på s. 43!

Skogen som kallas för vårt gröna guld har gett oss levebröd, värme och skydd. En viktig näring i Mellersta Österbotten på 1700- och 1800-talen var tjärbränning som krävde kunskap och noggrannhet. Man var tvungen att börja begränsa den, eftersom skogarna hade börjat glesna på ett oroväckande sätt. Skogsförvaltningen och skogsvaktartjänsterna grundades under senare hälften av 1800-talet för att övervaka kronans skogar. Skogsvaktarna var i sin tur speciella personligheter, var och en på sitt sätt.

1. Lapin talo - Lestijärvi hembygdsmuseum

Rantatie 1 Lestijärvi

I Lapin talo höll man i tiderna sockenmöten, där man diskuterade intensivt bland annat tjärbränningens framtid. Under nödåren på 1860-talet dog en utsvulten människa i gårdens enorma ugn.

2. Kivestö skogsvaktargård

Kivestönpolku Lestijärvi

På den avsides belägna Kivestö gård fungerade en man vid namnet Veelu som skogsvaktare. Det sägs att han hade spåmansförmågor. Han var också känd som kvacksalvare.

3. Ilola skogsvaktargård

Riemuhiekantie 1 Lestijärvi

I början av 1900-talet förde man kött från en ille-

galt skjuten älg till Ilola skogsvaktargård för förvaring. Till den illegala jakten hör en historia om en farlig hetsjakt som man förde ting om.

4. Itäniemi krontorp

Itäniementie Lestijärvi

I krontorpet i Itäniemi bodde Kalle Itäniemi, även kallad Itäseppä (östersmeden), vars färdigheter var vitt kända. Utöver att man idkade jordbruk i Itäniemi framställde man tjära och träkol.

5. Niskakorpi skogsvaktargård

Lestijärvi

På Niskakorpi gård bodde skogsvaktaren Väinö Vistbacka som hade en tam räv som sällskapsdjur. Det berättas att räven kissade i den sovande ägarens mun, varefter rävens levnadsdagar tog slut.

6. Aho skogsvaktargård

Ahontie 123 Lestijärvi

På Ahos gård bodde skogsvaktare Johannes Jaland med sin familj. Han var aktiv i kommunala ärenden och fyndig och företagsam på sin gård där han byggt en vindmølla som producerade el.

7. Halsua hembygdsmuseum

Uudentalontie Halsua

I de två gårdsmiljöerna vid Halsua hembygdsmuseum kan man bekanta sig med livet på en bond-

gård på 1800-talet, och även med föremål som behövdes för framställning av tjära. I närheten av museiområdet bodde en man som kallades för Vanha Meriläinen (gamle Meriläinen). Hans krafter var enligt sägen enorma.

8. Töppönens stenröse

Halsua

Töppönens stenröse är en omfattande strandvall som kallas för ett "stenigt hav". Det berättas att en man vid namnet Loulu Juho högg törved i närheten av stenröset, men efter att ha gått vilse dog han i vinterkylan.

9. Länttäpatti skogsvaktargård

Ylikylä Halsua

Skogsvaktarna hade möjlighet att från början av 1900-talet lösa in krontorpen till egna jordbruk. Skogsvaktaren Juho Ojala löste in Länttäpatti gård inklusive byggnaderna i slutet av 1930-talet.

10. Målarens tjärdal

Ylikylä Halsua

Tjärbränningen lyckades inte alltid. Det berättas att snickaren och målaren Heikki Ruuska med sina hjälpkarlar byggde i medlet av 1800-talet en stor tjärdal som fattade eld. Ett långvarigt och besvärligt arbete förstördes på en gång och detta ledde till en katastrof i familjen.

Järnrutten

Se kartan på s. 51!

Skeppsbyggandet var aktivt på den österbottniska kusten på 1600-, 1700- och 1800-talen. Skeppsbyggarna på kusten var i stort behov av verktyg tillverkade av järn och köpte dem närmast av bönderna som fungerade som järntillverkare i Mellersta Österbotten. Modersocknen Stor-Lochteå var på 1600-talet och i början av 1700-talet ett aktivt område för järntillverkning. Järnmalm lyftes ur kärr och sjöar, förädlades och tillverkades till bland annat spikar och ankare för segelfartyg. I Toholampi tillverkade man järn ännu i början av 1800-talet i Määtälä järnbruk. Produkter från järnindustrin exporterades ända till Stockholm.

I Mellersta Österbotten fanns smeder som kunde smida bruksföremål av järn, vilket krävde ett gediget kunnande. Yrkessmederna i Toholampi brukade gå runt i byasmedjorna och smida till exempel liar till gårdarna. Duktiga smeder var uppskattade och de belönades för ett väl utfört arbete.

I Toholampi kan man bekanta sig med intressanta platser och berättelser om järntillverkning, smedskunskaper och gamla järnföremål.

1. Riuttanens kvarn

Vanhatie 859 Myllykoski Toholampi

Riuttanens kvarn är en vattenkvarn grundad av smeden Sakri Järvenoja på 1870-talet, belägen i Myllykoski vid Lestijoki älv. På kvarnens övre våning finns kundernas "nyhetsbyrå".

2. Smedsgården

Jämsä by i Toholampi

I Smedsgården som byggdes på 1870-talet bodde Sakri Järvenoja med sina bröder. Sakri var en uppskattad smed och en utmärkt prickskytt.

3. Traditionscentret i Pajamäki

Pohjapuolentie 366 Toholampi

I Pajamäki tillverkades järn på 1600- och 1700-talen. Den första invånaren i Pajamäki, Paavo Kotilainen, avrättades som häxa på torget i Uleåborg år 1577.

4. Määtälä järntillverkningsställe

Määtälä by i Toholampi

Det tillverkades järn veterligen redan från 1500-talet i Määtälä by. Blästerugnen som byggts av Mikko Juhonpoika Määtälä (1751–1822) var större än vanligt och som dess kraftkälla fungerade bäcken som strömmade invid ugnen.

5. Smeden Leander Nisula

Kirkkotie 43 Toholampi

Leander Nisula (1888–1975) var en skicklig smed, men kände också till lokalhistorien och var en flitig berättare. Han tillverkade bl.a. porten till Toholampi kyrka.

6. Häkkilä hembygdsmuseum

Kirkkojärventie 156 Toholampi

I Häkkilä hembygdsmuseets samlingar finns en pistol, tillverkad av en okänd smed, och som förknippas med en tragisk mordhistoria från år 1915.

Eskola skogsbana eller Lillbanan Se kartan på s. 57!

Eskola skogsbana eller Lillbanan mitt i Mellersta Österbotten var en ovanlig företeelse inom finländskt skogsbruk. Lillbanan ägdes av Forststyrelsen och var en smalspårig järnväg. Banan var nästan 70 kilometer lång och den byggdes för hand och med dåtida arbetsredskap genom svårframkomlig ödemark. Järnvägen med sina lok, vagnar och dressiner var i bruk i ungefär fyrtio år från början av 1920-talet till början av 1960-talet.

Cirka två miljoner träkubik transporterades längs med banan från skogarna i Sievi, Reisjärvi, Toholampi och Lestijärvi. Största delen av arbetarna kom från närområdet, men också från övriga Finland. Den första tiden arbetade här också ett hundratal sovjetryska marinsoldater som gjort uppror och flytt från Kronstadts fästning.

Skogsbanemuseet har flera besöksobjekt runtom i Eskola. Man kan också röra sig både till fots, med cykel och med bil längs med den gamla banbotten.

1. Eskola by

Skogsbanan är en viktig del av Eskola, eftersom banan gav byn den speciella karaktären som ännu idag kan skönjas.

Mitt i byn finns banans central, ett lokstall som renoverats till en bygård, med ett museilok på gården. Ett intressant besöksobjekt är servicecentret Eskola-talos gårdsområde. Här finns en miniatyrmodell av skogsbanan. Vid Eskola-talo kan man också avnjuta lunch eller en kopp kaffe. I skogsbansens tra-

ditionscenter, i närheten av Eskola sommartheater och utebad, finns en kopia i full storlek av det första loket på skogsbanan.

2. Vanhalampi

Kanus

Den första baracken invid skogsbanan byggdes i Vanhalampi i början av 1920-talet.

3. Ristilä station

Sievi

Ristilä fungerade som en mellanstation för skogsbanan. Här fanns lokved, vattenintag, banväxel och telefon.

4. Kalliosaari–Katiskajärvi

Sievi

I närheten av skogsbaracken finns sjön Katiskajärvi. Efter att banan revs flyttades baracken till Oulainen.

5. Itäoja

Sievi

Barackerna var till för skogshuggarna och lokförarna. Barackhusmor sålde mat åt karlarna genom den så kallade livsluckan.

6. Saarivesi

Sievi

Saarivesi barack finns vid sjöstranden och används idag för inkvarteringsbruk.

Cultural heritage routes in Central Ostrobothnia

Vicarage route See map p. 7!

The old vicarages and their courtyard areas that have survived to this day feature centuries of history in their material and immaterial cultural heritage. With the help of this route you can explore Ostrobothnian vicarages, whose main buildings are from the 1700s or the very beginning of the 1800s. Over the course of time, the main buildings have naturally been altered, repaired and restored. In their courtyard areas, you can also see other well-preserved and well-kept buildings and cultural heritage destinations.

You can explore the vicarage route in any direction, both virtually and in person. The route from Lohtaja (1) via Kokkola (Kaarlela, 2) and Kruunupyy (Torgare, 3) to Pietarsaari (Rosenlund, 4) mainly follows the old Bothnian Coast Road. If you want to turn off to the more modern coastal road, the so-called seven-bridge road, it will lead you to the archipelago municipality of Luoto and its beautiful wooden church as well as the Marieholm vicarage, both from the late 1700s. This road, built towards the end of the 1800s, with its waterways and bridges is probably similar to the Bothnian Coast Road a couple of hundred years ago when the sea level was two metres higher than today.

The services offered by these vicarages vary, so please find out the situation at each of them in advance. Along the route, you can find other interesting destinations as well.

1. Lohtaja vicarage

Alaviirteentie 105 Lohtaja

During the Finnish War, Swedes had their headquarters in the Lohtaja vicarage, which was also the venue where Sweden and Russia signed an armistice agreement in autumn 1808.

2. Kaarlela vicarage

Kirkonmäki Kokkola

The best-known vicar at Kaarlela was broad-minded politician and writer Anders Chydenius, who served in office until his death in 1803.

3. Torgare vicarage

Torgarevägen 22 Kronoby

H.G. Porthan, “the father of Finnish history writing”, spent his childhood in the Torgare vicarage, and the place was also visited by J.L. Runeberg, Finland’s national poet.

4. Rosenlund vicarage

Puutarhakatu 6 A-C Pietarsaari

Vicar Gabriel Aspegren’s garden is one of Finland’s most significant geometric gardens from the 1700s. The wooden main building of the Rosenlund vicarage is from 1798 and the large stone cowhouse from the 1770s.

World of shipwrecks See map p. 16!

Centuries of maritime activity have brought work and prosperity to Ostrobothnia as well as promoted cultural interaction in Finland as well as internationally. Diverse manual and business skills have been nurtured, which is visible in the area even today as an active production of high-quality ships. Seafaring has also been associated with romantic ideas of adventure on foreign seas and exciting ports. Many hopeful young people have signed up to work on ships on long and demanding oversea crossings.

Over the centuries, the sea has given Ostrobothnia a lot, but it has also taken a lot. A ship passenger, boater or someone walking over the ice does not readily think that alongside worldly success, there is a quiescent underwater world full of our material and immaterial cultural heritage, which is sometimes gloomy as well.

The route introduces you to some well-known shipwrecks located in the coastal areas of Pietarsaari, Luoto, Kokkola and Lohtaja. They represent only a small part of the numerous ships that have foundered in the seas of Ostrobothnia over the centuries. Some of the ships were even destroyed by human hand.

The beautiful coast and archipelago are perfect for enjoying nature, sea life, harbours and a wide variety of services. A moment of quiet reflection at a wreck or memorial can also leave a memorable trace on a traveller.

1. Mathilda

Lohtajanselkä Lohtaja Kokkola

The wreck found in the seas around Lohtaja is believed to be the schooner Mathilda, which is known to have wrecked in autumn 1869.

2. The money ship of Käräjaluoto

Lohtaja Kokkola

A Swedish tax-collection ship is supposed to have wrecked in the waters off Lohtaja in the 1740s.

3. Marienborg

Northwestern area of Tankar Västerbodan Kokkola

The big schooner Marienborg hit the rocks in the seas of Kokkola in autumn 1924.

4. Wellamo

The northwestern area of Tankar Kokkola

The German submarine U47 sank the passenger steamer Wellamo in the waters of Kokkola in late summer 1916.

5. The sailing ship from Tornio

Koppargrundet Luoto

The sailing ship owned by three merchants from Tornio is believed to have shipwrecked in the Luoto archipelago in late autumn 1722.

6. S/s John Grafton

Orrskäret Luoto

People were forced to blow up the grounded steamer John Grafton with its arms cargo in the Luoto archipelago in autumn 1905.

7. Argo

Allgrundet Pietarsaari

The schooner Argo is believed to have foundered in a storm near Pietarsaari in autumn 1869.

The village of “chiming stones”

See map p. 25!

Kaustinen with its slightly over 4,000 inhabitants is a significant centre for Finnish folk music. The fiddle tradition of Western Finland has retained its original stylistic features and unique strength in the municipality. The Kaustinen folk musicians (‘pelimanni’) have mastered the tradition but also created new music based on it.

Since its inception in 1968, the Kaustinen Folk Music Festival has been the main annual event for Finnish folk music and its performers and enthusiasts. From the very beginning, it has also been an international event.

Almost every village has its own local folk ensemble, and these ensembles have always played an important role in the folk music culture of Kaustinen. The folk music tradition is present in practically everything in the municipality.

1. Konsta Jylhä’s house

Pajalantie 12 Kaustinen

Konsta Jylhä (1910–1984) has been the best-known folk musician in Kaustinen and the whole of Finland ever since the early 1900s. Throughout his youth, Konsta played at weddings and gradually became the leading figure of Kaustinen Purppuripelimannit. The band was very popular especially in the late 1960s and the 1970s. In 1970, Konsta became one of the first musicians to be named master pelimanni.

2. Santeri’s café

Kappelintie 22 Kaustinen

In the early 1900s, the café of Santeri Isokangas (1885–1967), became a social and musical centre where locals came for coffee, people from more remote parts of the municipality waited for a lift, and where freight workers, office and shop staff came for lunch. Music was the main attraction of the café, however, and the customers could always use the violins and the harmonium, sometimes also the piano.

3. Kreetta Haapasalo statue

Kreetanpuisto Kappelintie 22 Kaustinen

In the early 1800s, the folk musician Kreetta Haapasalo from Kaustinen began to travel around Southern Finland, reaching even St Petersburg and Stockholm, and delighted people at different occasions with her songs and kantele playing. She became a legend, and many of her songs are still played today.

4. Pelimannitalo alias Aapintupa

Konstantie 8 Kaustinen

The Kaustinen Pelimannitalo, originally called Aapintupa, was built around 1800 in Veteli. Later the house was moved to Kaustinen, where it became the legendary heart of the Kaustinen Folk Music Festival: countless memorable moments have been experienced in its intimate atmosphere.

5. Kalliopaviljonki and Folk Art Centre

Jyväskyläntie 3 Kaustinen

In the early 1900s, the cliffs in Kaustinen were still places where young people used to gather in the summer for circle dancing and burning Midsummer bonfires. The Kaustinen Youth Association built the first pavilion there in 1954. After a couple of years, this pavilion received walls and a roof and was given the name Kalliopaviljonki (‘cliff pavilion’). The century-old circle dance tradition on the cliffs continues – today the building serves as a dance hall where many folk dance groups have their rehearsals.

The Folk Art Centre from 1997 is a cultural, concert and meeting house where folk music and folk art are presented in a variety of ways. The building as such is a significant architectural destination that combines stone, wood and great design in a fascinating way. It was designed by the architect Rainer Mahlamäki.

Wirkkala artist path See map p. 31!

The Wirkkala family has its roots in Kaustinen. Already in the 1800s, the family was well known for its craftsmanship in various areas. The central person of this route is artist Ilmari Wirkkala (1890–1973).

The talented boy was sent to study at the Kokkola Finnish Coeducational School. Drawn by his artistic vocation, Wirkkala moved to study art in Helsinki. From a young age, he had shown himself to be multi-talented. He wrote and recited poems, collected a herbarium for his school, illustrated an ABC-book written by writer Teuvo Pakkala, and painted a triptych for the stage of his home municipality's youth association house.

He was one of the founders of the Finnish Association of Designers Ornamo, and his hand is visible even today in the stone male figures at Helsinki railway station. Writer Algot Untola, who also served as teacher in Kaustinen, ordered an ex libris from Wirkkala for his pen name Irmari Rantamala.

After his studies, Wirkkala started to work as artistic director at Granit Oy in Hanko in 1913. He demonstrated his sculpting skills thereafter by creating numerous monuments and statues in different parts of Finland.

In the 1920s, he moved back to Helsinki and later became executive manager of Hautausmaiden ystävät ry. In this position, he designed hundreds of graveyards, gates, small-scale buildings

as well as garden plans for Finnish parishes. After World War II, Wirkkala continued his artistic work by painting altarpieces.

Ilmari Wirkkala's oldest son Tapio Wirkkala (1915–1985) is one of the internationally most celebrated Finnish designers.

1. The Kraatari Museum

Kraatarinpolku 2 Kaustinen

A good place to start the Wirkkala artist path is the Kraatari Museum in Kaustinen. Ilmari Wirkkala's birth home was known as the Kraatari house and today it is a museum.

2. The Kalevala triptych

Folk Arts Centre Jyväskyläntie 3 Kaustinen

Akseli Gallen-Kallela's national romantic themes and style are visible in Ilmari Wirkkala's Triptych paintings.

3. Veteli Local Heritage Museum

Torpantie 181 Veteli

Ilmari Wirkkala designed the Veteli local heritage museum based on the drawings of the municipality's former church.

4. Monuments at Veteli church

Torpantie 133 Veteli

Ilmari Wirkkala's son Tapio made a Raivaaja (settler)

statue and a monument for fallen soldiers in the area surrounding the Veteli church.

5. Perho Church altarpiece

Sahintie 3 Perho

The subject of 'Christ in the Wilderness' in Perho is exceptional. The painting from 1938 is set in a wilderness landscape typical of Perho, but there is a northern fell in the background.

6. Monument for the Kuorikoski church builder family

Kaustinen graveyard Kappelintie 14 Kaustinen

The monument dedicated to the Kuorikoski church builder family in the Kaustinen graveyard was designed by Ilmari Wirkkala.

7. Kreeta Haapasalo statue

Kreetanpuisto Kappelintie 22 Kaustinen

Ilmari Wirkkala and his son Tauno collaboratively created a statue for the kantele player and singer Kreeta Haapasalo. The statue is located in the centre of Kaustinen.

Anders' Road See map p. 37!

The cultural heritage route known as Tuohi-Antin maantie, literally "Birch-bark Anders' road" starts from Perho. Vicar Anders Chydenius, nicknamed Birch-bark

Anders, played a significant role in initiating the planning and construction of the road in the 1790s.

On this road from Perho to Veteli, you can visit historical destinations with very different time perspectives. The road probably made travelling easier at least for the residents of the tenant farm Lampuoti, the troops of Major von Fieandt, Finland's national poet J. L. Runeberg, the theologian A.W. Ingman, the kantele player Kreetta Haapasalo and the school administrator Alfred Salmela – irrespective of whether they travelled on foot, by horse or by car in the 1900s.

In summer 1930, an aerobatic pilot may have been following this road with his biplane when flying from Vaasa to Perho – towards a disastrous public event.

At the time of the early Comb Ceramic culture, the road ran on the bottom of an ancient sea – without the ancient dwellers of Hautaketo knowing anything about it.

1. Lampuoti house

Salamajärventie 806 Perho

As far as is known, the restored Lampuoti house was built in the early 1800s. However, a local mag-

nate and soldier, Esko Laurinpoika Tiainen, is said to have occupied the farm already in the late 1600s.

2. A grave in Perho

Kalmasaari in Jängänjärvi Perho

Legend has it that Kalmasaari holds the graves of the Haane brothers, who were killed in a bloody battle against Russians in the 1700s. The legend is based on J. L. Runeberg's poem The Grave at Perho.

3. Perho local heritage museum

Sahintie 1 Perho

The local heritage museum of Perho features pieces of an aeroplane called Kurki, which crashed into the audience in the middle of an air show in summer 1930, with tragic consequences.

4. Kokkoneva battle

Kokkoneva Perho

One of the roughest battles of the Finnish War was fought in Kokkoneva in summer 1808. In a poem by J. L. Runeberg, a farmhand called Cloud's Brother gets furious and rushes to chase Russian soldiers, managing to kill ten of them before his own death

5. Statue for Kreetta Haapasalo

Haapasalontie Veteli

The kantele player and singer Kreetta Haapasalo (1813–1893) became a legend of folk music and the kantele. She and her large family lived part of their lives in Veteli.

6. Alfred Salmela's house

Forsbackantie 9 Râyrinki Veteli

The school administrator Alfred Salmela was granted the honorary title of professor in 1964. He received his earliest schooling in an ambulatory school, after which his study path was successful, even though financially insecure.

7. Burned soldier croft

Ahontie 1 Râyrinki Veteli

A family of three living in a soldier croft lost their lives in a case of arson. The guilty party was soldier Erkki Silversmed, who was beheaded in 1776, with his body parts left on the breaking wheel to warn others.

8. Hautaketo Stone Age dwelling site

Emäntäkouluntie 20 Veteli

The Hautaketo Stone Age dwelling site received broader attention only after Professor Carl Fredrik Meinander's archaeological investigations in 1946. He believed the site had been located by an ancient sea.

Forest treasure and ranger route See map p. 43!

Forests, “the green gold of Finland” has given people their daily bread, warmth and shelter. In the 1700s and 1800s, tar burning was an important source of livelihood in Central Ostrobothnia. The lengthy, multiphase working process required skill and diligence. Tar burning had to be limited because the forest was being depleted at an alarming rate. After the mid-1800s, forest administration and forest ranger positions were established for the supervision of state forests. Finnish forest rangers were interesting personas, each of them in his own way.

1. Lappi house

Rantatie 1 Lestijärvi

The Lappi house used to be the venue of parish meetings, where such topics as the future of tar burning were heatedly discussed. In the famine years of the 1860s, a starving person died in the huge oven of the house.

2. Kivestö forest ranger farm

Kivestönpolku Lestijärvi

On the secluded Kivestö farm, a man called Veelu served as a forest ranger. He is said to have had clairvoyant skills in addition to being known as a folk healer.

3. Ilola forest ranger farm

Riemuhiekantie 1 Lestijärvi

In the early 1900s, the meat of an illegally shot elk was

brought for preservation at the Ilola forest ranger farm. The illegal elk hunt is part of a story that also features a dangerous chase of the offenders and a trial.

4. Itäniemi crown croft

Itäniementie Lestijärvi

The Itäniemi crown croft was the home of Kalle Itäniemi, aka Eastern Blacksmith, whose blacksmith skills were widely known. In addition to farming, tar and wood charcoal were produced in Itäniemi.

5. Niskakorpi forest ranger farm

Lestijärvi

The forest ranger Väinö Vistbacka lived on the Niskakorpi farm, part of the time with a domesticated fox. The story goes that the fox urinated into its sleeping master's mouth, with fatal consequences.

6. Aho forest ranger farm

Ahontie 123 Lestijärvi

The forest ranger Johannes Jalander lived on the Aho farm with his family. He was actively engaged in municipal affairs as well as innovative and energetic on his own farm, where electricity was produced by the windmill he had built.

7. Halsua local heritage museum

Uudentalontie Halsua

In the two courtyards of the Halsua museum, you can

familiarise yourself with farm life in the 1800s, including items used in tar manufacture. A man called Old Meriläinen, who according to a story was extremely strong, lived near the museum area.

8. Töppönen boulder field

Halsua

The Töppönen boulder field is a large ancient shore, known as “the rocky sea”. According to a story, a man called Loulu Juho was making pitchy wood near the boulder field but got lost and died in the cold winter weather of the late 1800s.

9. Länttäpatti forest ranger farm

Ylikylä Halsua

Starting in the early 1900s, forest rangers had the opportunity to purchase their crown crofts and make them farms of their own. The ranger Juho Ojala purchased the Länttäpatti estate and all its buildings at the end of the 1930s.

10. Painter's pit

Ylikylä Halsua

Tar burning was not always successful. According to a story from the mid-1800s, the carpenter and painter Heikki Ruuska, along with his helpers, built a large tar-burning pit, which soon caught fire. The lengthy and strenuous effort was destroyed in an instant, leading to a catastrophe in the family.

Iron route See map p. 51!

Shipbuilding flourished in the coastal area of Ostrobothnia in the 1600s, 1700s and 1800s. Coastal shipbuilders needed various iron products, which they bought mainly from Central Ostrobothnian peasants who manufactured iron. The mother parish Suur-Lohtaja was an active iron production area in the 1600s and early 1700s. The iron ore lifted from bogs and lakes was refined and processed into, for example, nails and sailing ship anchors. In Toholampi iron was still being produced in the ironworks of Määttälä as late as the early 1800s. Iron industry products were exported as far as Stockholm.

Central Ostrobothnian blacksmiths were able to forge iron into elaborate utensils. The professional blacksmiths of Toholampi used to tour around village smithies, forging items such as scythes for local farms. Able blacksmiths were valued and handsomely compensated for good work.

In Toholampi you can find interesting places and stories related to iron production, blacksmith skills and old iron goods.

1. Riuttanen watermill

Vanhatie 859 Myllykoski Toholampi

The Riuttanen mill is a watermill established in the 1870s by Sakri Järvenoja at Myllykoski rapids in Lestijoki. The upstairs of the mill used to serve as its customers' "news agency".

2. Sepäntalo (the blacksmith's house)

Jämsä village Toholampi

Sakri Järvenoja and his brothers lived in Sepäntalo, built in the 1870s. Sakri was a blacksmith of repute and an excellent sharpshooter.

3. Pajämäki Heritage Centre

Pohjapuolentie 366 Toholampi

Iron was produced in Pajämäki in the 1600s and 1700s. The first occupant of Pajämäki, Paavo Kotilainen, was beheaded as a sorcerer in the market square of Oulu in 1577.

4. Määttälä ironworks

Määttälä village Toholampi

As far as is known, iron was manufactured in the village of Määttälä ever since the 1500s. The bloomery made by Mikko Juhonpoika Määttälä (1751–1822) was larger than average and powered by the brook running next to it.

5. Blacksmith Leander Nisula

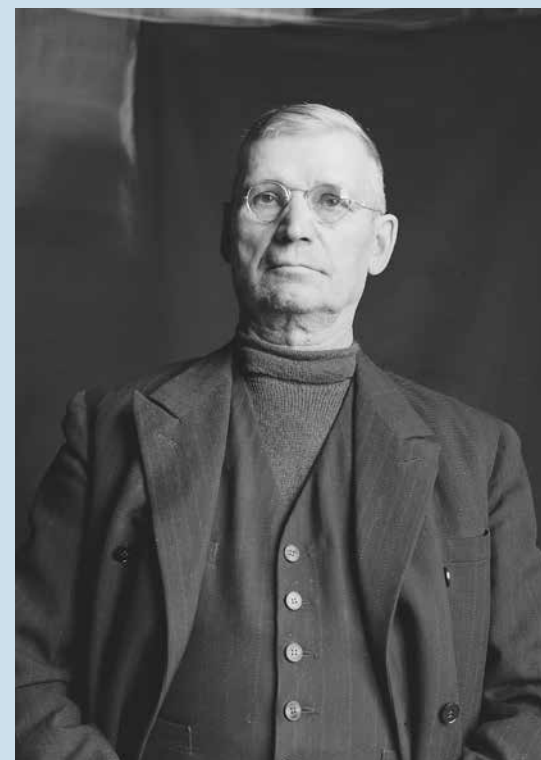
Kirkkotie 43 Toholampi

Leander Nisula (1888–1975) was a skilled blacksmith, but he also knew local history as well as how to tell stories. He built, for example, the gate of Toholampi church.

6. Häkkilä museum of local history

Kirkkojärventie 156 Toholampi

The Häkkilä museum collections include a pistol, made by an unknown blacksmith, which is related to a tragic murder story from 1915.

Eskola forest railroad See map p. 57!

The Eskola forest railroad, also called the small railroad (Pikkurata), in the central part of Central Ostrobothnia, was an unusual phenomenon in Finnish forestry.

Pikkurata, owned by the national board of forestry Metsähallitus, was a narrow-track timber transport railroad. At its longest, it was almost 70 kilometres long. It was built by hand through rough forest terrain, using the tools of the early 1900s. The railroad and its locomotives, wagons and pump trolleys was used for about 40 years, from the early 1920s to the early 1960s.

The approximately two million cubic meters of timber that were transported along the railroad came from the forests of Sievi, Reisjärvi, Toholampi and Lestijärvi. The majority of workers on the sites came from the nearby regions, but some from further away in Finland as well. At the beginning, about a hundred Soviet marines, who had rebelled and fled the Kronstadt fortress, also worked here.

There are Forest Railroad Museum destinations in various parts of Eskola. The former roadbed can be explored on foot, by bike or by car.

1. Eskola village

The forest railroad is an important part of Eskola because it has given the village its own special character, visible even today.

In the village centre, you can find the heart of the

railroad: a locomotive shed renovated as a village hall and a museum locomotive in the yard. The miniature of the forest railroad in the yard of the multi-service centre Eskola house is an interesting destination, and the Eskola house offers lunch and coffee. At the forest railroad heritage centre, located near the summer theatre and lido of Eskola, you can also find a replica of the first locomotive used on the forest railroad.

2. Vanhalampi

Kannus

The first workers' cabin at the forest railroad was built in Vanhalampi in the early 1920s.

3. Ristilä station

Sievi

Ristilä served as an intermediate station of the forest railroad. It provided wood for locomotives, a

water supply source, a railway point and a telephone.

4. Kalliosaari–Katiskajärvi

Sievi

Lake Katiskajärvi is located near the workers' cabin in the forest. After dismantling the railroad, the cabin was moved to Oulainen.

5. Itäoja

Sievi

The workers' cabins were used by woodcutters and locomotive crew. The cabin hostess sold food to the lumberjacks from a so-called life hatch.

6. Saarivesi

Sievi

The Saarivesi cabin is located by a lake and presently in recreational use.

Lähteet

Kuvaajat ja kuvälähteet

Ala-Könni, Erkki (Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto) kansi, 51, 52, 69, 78
Antila, Olavi A. (toim.), Perinnealbumi. Keski-Pohjanmaa 2. Kuopio 1980 kansi, 39
Eskolan kyläyhdistys ry. kansi, 57, 59, 60, 61, 70, 79
Hyttinen, Pertti 10
Ilmonen, Kari 8, 11, 18, 20, 22, 34, 38, 44, 46, 48, 50, 52, 53, 55, 58, 59, 72
Johansson-Kaila, Edward 7, 11
Kansallisarkisto 9, 18, 37
Kansanmusiikki-instituutti 26, 27, 74
K.H.Renlundin museo kansi, 17, 19, 21, 73
Kokkolan kaupungin arkisto kannen sisäpuoli
Kokkolan yliopistokeskus Chydenius 7, 11, 41
Kraatarimuseo/Kivelä, Pekka 32, 33, 35, 66
Lindh, Kaj 12, 13, 72
Lohtajan kotiseutumuseo 17
Lusto – Suomen Metsämuseo kannen sisäpuoli
Museovirasto, Historian kuvakokoelma 35
Mustonen, Jouni 21
Oino, Lauri kansi, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 65
Pietarsaaren kaupunginmuseo 20, 22, 64
salmelankartano.fi 40
Schulz, Hans-Peter /Keski-Pohjanmaan Arkeologiapalvelu Ay 67
Stiftelsen Aspegrens Trädgård 15, 63

Lainauksien lähteet

(Muu lähdekirjallisuus: ks. geniusloci.chydenius.fi.)
Alaspää, Samuli: "Nyt alkaa Samuli Alaspäältä kynä", *Kotitanhuvilta* 1963/3, s. 5–12.

Arviiti, Kaustisen historiallinen tietokanta, www.arviiti.fi
Björkman, Hjalmar: "Skeppet som förgicks i stormen", *Pedersöres julblad* 1923, s. 9–10.
Hakala, Pekka: *Kärjäläluoto*, Vaasa 2005.
Hanhikoski Terttu 2007, *Ja sitte me soiteihin, laulethin ja tanssithin...* Kaustisen Pelimanniyhdistys ry.
"Hauta Perhossa", *Tokko Perhua tunnet? Perhon kotiseutuyhdistyksen lukemisto I*. Perho 1999 s. 24–31.
Hietalahti, Arvi: "Vanha Meriläinen", *Halsuan Joulu 2015*, s. 39.
Himanka, Mikko: "Arthur Keckman (1863–1942) kertoo suurista nälkävuosista Lohtajalla", *Lohtajan Joulu 1978*, s. 6–7.
Himanka, Mikko: "Arthur Keckmanin muistelmia vuodelta 1873", *Lohtajan Joulu 1979*, s. 14–15.
Himanka, Mikko: *Lohtajan pappila 200 vuotta (1803–2003)*.
Isoniemi, Tapio, haastattelu 3.10.2018.
Jonasson, Maren, Hyttinen, Pertti (toim.), *Anders Chydenius Kootut teokset 1–5*, [Helsinki]: Edita, 2012–2016.
Jyrkkä, Markku: "Maalarin hauta, epäonnen tervahauta", *Perhonjokilaakso* 19.6.2008, s. 12–13.
Jämsä, Samuli: "Tervanpolttoa ja raudanvalmistusta", *Vanhaa Toholampea*. Toim. Tuomo Tuomi. Kyrönmaa XII. Etelä-Pohjalainen Osakunta. II painos. Vaasa 1978, s. 134–146.
Kujala, Anna-Maija: *Kotilaaksoni Toholampi*. Kokkola 2011.
Källström-Himanka, Maj-Britt, haastattelu (Haastattelija: Helena Anttiroiko-Mehtälä)
Laitala, Olavi: "Sähkölinjaa talkootyönä",

Lestin Mutti 2017, s. 47–48.
Lappi, Seppo: "Vanha Vispukka", *Lestin Mutti 2011*, s. 12–13.
Lappi, Timo, haastattelu 23.10.2018.
Latva-Teikari, Kati: "Aaltojen alla: verolaivoja ja vakuutuspetoksia", *Yle Uutiset* 20.11.2009. <https://yle.fi/uutiset/3-5922189>
Latva-Teikari, Kati: "Aaltojen alla: Wellamon tuho", *Yle Uutiset* 9.10.2009. <https://yle.fi/uutiset/3-5922182>
Lilius, Lilli: "Kreeta Haapasalon elämäkertä (muistiin merkinnyt Lilli Lilius)", *Kreeta Haapasalo – ikoni ja ihminen*. Toim. Ilkka Kolehmainen ja Vesa Tapio Valo. Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja 31. Kaustinen 1990, s. 66–87.
Luhio, Ville ja Luukko, Armas, *Suur-Lohtajan historia I*. Keski-Pohjanmaan historiasarja 3. Kokkola 1957.
Metsävuori, Erkki (Eka): "Wellamo – pohjassa lepäävä kaunotar", *Urheilusukelta-ja-lehti* 24.2.1979, s. 10–11.
Moisio, Heikki: "M/s Marienberg Kokkolan edustalla", *Sukeltajan maailma* 1996/2, s. 48–49.
Mäkitalo, Jenny: "Kivistön Veelu", *Lestin Mutti* 1989, s. 70–71.
Määttä, Viljo S.: *Rautamestareiden kylä*. Määttälän Kylätoimikunta. Kokkola 2000.
Nikula, Sigrid: "Prosten Gabriel Aspegren", *Pedersöre, Jakobstads Tidnings jul- och hembygdsblad* 1936, s. 14–18.
Norrmén, Theresa: "Det finns pengar vid Rahakalliol!", *Jakobstads Tidning* 10.7.1988.
Ojakangas, Arto: *Pölkynväli*. Länsirannikko 2005. Kokkola.
Ojakangas, Arto: *Linnunkantaja*.

Länsirannikko 2009. Kokkola.
Ojakangas, Arto: *Aurinkomutka*. Länsirannikko 2012. Kokkola.
Ojakangas, Arto (toim.): *Eskolan metsärata. Elämää Pikkuradan varrella*. Eskolan Kyläyhdistys ry. Kannus 2016.
Olin, K-G: *Aselaiva John Grafton*. Ase-lehti Oy. Kangasala 1994.
Parkkonen, Ismo: "Se oli silloin kun 'Suks' Eemi" ja Otto Parkkonen linnassa istuivat", *Kotiseudun Sanomat* 11.1.2012.
Paulaharju, Samuli: *Suomenselän vieriltä*. WSOY. Porvoo 1930.
Pulkkinen, Marjatta: *Puhu Pulkkinen! Vetelin Pulkkisia vanhoina aikoina* 1995.
Pulkkinen, Marjatta: *Tuohi-Antin mustalammas*. Kustannusosuuskunta Länsirannikko – Förlagsandelslaget Västskusten. Kokkola 1997.
Rekonen, Jorma: "Syryäinen Itäniemi oli vilkas paikka", *Lestijoki* 11.10.2018, s. 22–23.
Salmi, Anita: "Sukeltajat paikansivat yli 100-vuotiaan hylyn", *Keskipojanmaa* 18.7.1989.
Storå, Nils: *Torgare prästgård i Kronoby*. Kronoby 1982.
Söderhjelm, Alma: *Jakobstads historia*. Andra delen. Vasa 1974.
"Toholammien murha ja murhapoltto". *Kansan Lehti* 2.11.1915. Digitaaliset aineistot. Kansalliskirjasto.
Tuomi-Nikula, Lauri & Viljakka, Siiri, Viimeinen puhe – *Anders Chydeniuksen paluu*. DON L Inspirations. Kokkola 2016.
Virrankoski, Pentti: *Pohjanlahden ja Suomenselän kansaa*. Keskipojanmaa-säätiö. Kokkola 1997.

geniusloci.chydenius.fi

Löydä paikan henki!

Tämä opas tutustuttaa sinut? kahdeksaan mielenkiintoiseen kulttuuriperintöreittiin historiallisella Keski-Pohjanmaalla. Voit mennä paikan päälle tai vieraila kohteissa osoitteessa geniusloci.chydenius.fi

Finns platsens ande!

I den här broschyren presenteras åtta intressanta kulturarvsrutter i det historiska mellersta Österbotten. Du kan bekanta dig med besöksmålen på ort och ställe eller på adressen geniusloci.chydenius.fi

Find the spirit of place!

This publication presents eight interesting cultural heritage routes in Central Ostrobothnia. You can visit the destinations in person or virtually at geniusloci.chydenius.fi

genius loci

(lat.) =

"paikan henki"

"platsens ande"

"the spirit of place"

